

KANBERRA'DA ATATÜRK ANITI TASARISI

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR*

1. Giriş

Uzak ülke Avustralya'nın başkenti Kanberra'da bir Atatürk anıtı vardır. Avustralya'yı ziyaret eden Türk heyetleri bu anıtı da ziyaret ederler. Avustralya'da yaşayan Türkler, her yıl 10 Kasım'da çelenkler ve buketlerle bu anıt önünde toplanıp Büyük Atatürk'ü anarlar. Teşbihte hata olmazsa, Türkiye'de bizler için Anıtkabir neyse Avustralya Türk toplumu için de Kanberra'daki Atatürk Anıtı odur. Türkiye Büyükelçisi olarak Avustralya'da görev yaptığımız dönemde her yıl çalışma arkadaşlarımız ve vatandaşlarımızla birlikte biz de bu anıt önünde Atatürk'e saygımızı yeniledik. Atatürk'ü anarken aynı zamanda bu anıtın tarihçesini de merak ettik. Kanberra Büyükelçiliğimiz dosyalarını ve yerel basını da kullanarak bir araştırma yaptık ve Avustralya Başkentindeki Atatürk Anıtının kuruluş öyküsünü kaleme aldık.

Aslında Mustafa Kemal (Atatürk) adı, seksen küsur yıldır Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da yer etmiştir; ta Çanakkale Savaşı'ndan beri çok iyi tanınır ve hatırlanır. Bu savaş, Avustralya ve Yeni Zelanda için son derece önemlidir. Çünkü birer İngiliz kolonisi olan ve o zamana kadar hep İngiliz ordusu saflarında savaşlara katılmış olan bu iki ülke, ilk defa Çanakkale Savaşı'na kendi adlarını taşıyan ve ANZAC adı verilen bir kolor-

* T.C. Kanberra Eski Büyükelçisi.

du ile katılmışlardır. Böylece, İngiltere'den ayrı birer devlet olma yolunda kendilerini o savaşta kanıtlamışlardır, tabir caizse rüştlerini Çanakkale'de ispat etmişlerdir. Ve ANZAK'lar, Çanakkale topraklarına ayak basınca karşılarında Mustafa Kemal'i bulmuşlar ve onu bir daha hiç unutmamış, unutamamışlardır.

1921 yılında Çanakkale Savaşı'yla ilgili Avustralya resmî tarihinin ilk cildi yayımlanmıştır¹. Bu kitapta Mustafa Kemal'e geniş yer verilmiştir. Mustafa Kemal'in Çanakkale'de, çıkartmanın daha ilk saatlerinde ANZAK'ların önünü kestiği ve İngiltere ve müttefiklerinin Çanakkale Savaşı'nı Mustafa Kemal yüzünden kaybettikleri vurgulanmıştır. Sezar'ın hakkı Sezar'a. Hatırlamak gerekir ki, 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da Yunanlılar'la savaşmaktadır; o günlerde Londra'daki Lloyd George Hükümeti, Mustafa Kemal'i adeta bir "ası", bir "çete başı" gibi göstermeğe çalışmaktadır. Aynı günlerde kaleme alınan Çanakkale Savaşı ile ilgili Avustralya resmi tarihi ise Mustafa Kemal'e karşı gayet saygılı ve yüceltici bir dil kullanmıştır. 1921 yılından sonra Çanakkale Savaşı'yla ilgili olarak Avustralya ve Yeni Zelanda'da yayınlanan hemen her kitapta Mustafa Kemal adına tekrar tekrar yer verilmiştir.

Mustafa Kemal'i 1930'larda ANZAK'lar hakkında dile getirdiği güzel sözler, Avustralya ve Yeni Zelanda insanların gönüllerini fethetmiştir. Bu sözler Avustralya kıtasının çeşitli yerlerinde mermerlere kazınmış, kitaplara girmiş ve başkent Kanberra'daki Atatürk anıtını da süslemiştir.

a. Avustralya Başkentinde Atatürk Adı

Atatürk adının Avustralya'nın başkentinde bir anıtla ölümsüzleştirme düşüncesinin ne zaman ortaya çıktığına gelince, bunun geçmişinin

¹ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918. Volume I: The Story of ANZAC*, Australia War Memorial, Canberra: 1921

1981 yılına kadar uzandığı anlaşılıyor. O yıl, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümüdür. Çağdaş Türk devletinin kurucusu Büyük Adam, dünyanın dört bir yanında büyük saygıyla anılıyor. UNESCO da bu anmayı programına almış, destekliyor, özendiriyor. 100. yılında Atatürk'ün adı Avustralya'da da yeniden duyuluyor, güncelleşiyor.

Kanberra Büyükelçiliğimiz, 1981 yılında bazı Avustralyalı dostlara, gazetecilere Atatürk'le ilgili kitaplar dağıtıyor. Bu arada başkent Kanberra'nın günlük gazetesi *The Canberra Times*'a da iki kitap veriliyor. Büyükelçilik Müsteşarı *Ergun Pelit*, kitapları verirken gazetenin askeri tarih yazarı *Frank Cranston* ile görüşüyor. Görüşme Çanakkale Muharebeleri, Anzaklar ve Atatürk etrafında oluyor. Pelit, "Mr. Frank Cranston ile Atatürk hakkında gazeteye verdiğimiz iki kitap dolayısıyla bir görüşme yapmış ve Çanakkale savaşlarındaki ANZAC'lar hakkında görüş teatisinde bulunmuş, ayrıca kendisine Türk Tarih Kurumu'nun *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitapçığını vermiştim" diyor². Bu görüşmede, Gelibolu Yarımadası'nda "Azak Koyu" ve Kanberra'da Atatürk anıtı düşüncesinin belli belirsiz ilk tohumu atılmıştır.

Burada sözü geçen *Atatürk ve Anzaklar* adlı küçük kitap, Türk Tarih Kurumu eski Genel Müdürü *Uluğ İğdemir* tarafından hazırlanmış ve ilk defa 1978 yılında basılmıştır³. Kitapta, Atatürk'ün, Çanakkale Savaşı'nda ölen Anzaklarla ilgili tarihi sözlerinin nasıl ortaya çıkarıldığı ve nasıl Avustralya'ya duyurulduğu anlatılıyor. Bu sözler, kitabın basıldığı yıl Avustralya'nın Queensland eyaleti başkenti Brisbane'da kullanılmış. O yıl Brisbane'da, Çanakkale'de ölen Avustralyalılar anısına bir anıt - çeş-

2 T.C. Kanberra Büyükelçiliği Arşivi (Bundan böyle KBA kısaltmasıyla gösterilecek), T.C. Kanberra BE'den Dışişleri'ne yazı. 5.8.1981, No. 824/408.

3 Uluğ İğdemir, *Atatürk ve Anzaklar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1978 (ikinci Baskı 1985)

me yaptırılmış. Buna “*Gelibolu Onur Çeşmesi*” adı verilmiş. Çeşmeye, Atatürk’ün Anzaklarla ilgili sözlerini içeren bir yazıt konmuş. Böylece Atatürk’ün adı ve sözleri, ilk defa, Avustralya’da bir taşta kazınmış, bir anıtta yer etmiştir. Brisbane’deki *Gelibolu Onur Çeşmesi*, birkaç yıl sonra Kanberra’da Atatürk anıtı için de ilham kaynağı olacaktır.

Atatürk ve Anzaklar adlı kitapta, Brisbane’deki *Gelibolu Onur Çeşmesi* yazıtının resmi, Atatürk’ün Anzaklarla ilgili sözlerinin Türkçe ve İngilizcesi de yer almaktadır. Bu kitap, Atatürk’ün doğumunun 100. yılında Avustralya’da dağıtılmış ve büyük bir ilgi toplamıştır. Burada yer alan Atatürk’ün Anzaklarla ilgili sözleri Avustralya’da derin etki yapmıştır. Bu küçük kitaba Avustralya’da gösterilen ilgi, başka hiçbir Türk kitabına nasip olmamıştır. Çünkü bu kitapta Atatürk, Gelibolu Yarımadası’nda can vermiş olan ve Avustralya’da hiç unutulmayan Anzak askerlerine içten bir saygı göstermiştir.

ANZAK demek, Birinci Dünya Savaşı’nda, Çanakkale’de Türklerle çarpışan Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar demektir. ANZAK ve ANZAC kelimesi, “*Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu*” (*Australian and New Zeland Army Corps*) kelimelerinin İngilizce kısaltmasıdır. 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu yakınından Geliboyu Yarımadası’na ayak basan Anzaklar, karşılarında Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal’i (Atatürk) bulmuşlar ve bir daha bu adı unutamışlardır. Mustafa Kemal, Avustralya’da önce Çanakkale kahramanı olarak tanınmıştır; Devlet kurucusu, Cumhurbaşkanı olmadan önce, Çanakkale’de Anzakları durdurmuş ve yenilgiye uğratmış olan kumandandı ve bu sıfatla Avustralya’da öteden beri saygıyla hatırlanıyordu.

Çanakkale Savaşları üzerine Avustralya’da yayımlanan hemen her ciddi eserde Atatürk’e genişçe yer verilir. Bu savaşlar, Avustralya tarihinde pek önemli bir yer tutar ve bu konuda İngilizce çok yayın yapılmıştır. Daha Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından, sıcağı sıcağına Çanakkale

le Savaşları üzerine Avustralya resmi tarihi hazırlanmıştır. Avustralya'nın en büyük askeri tarihçisi *Charles Edwin Woodrow Bean* tarafından yazılan ve ilk baskısı 1921 - 1924 yıllarında tamamlanan iki ciltlik bu büyük eserde de Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki eşsiz yeri oldukça objektif biçimde vurgulanmıştır⁴. 1942 - 1944 yıllarında ikinci baskısı yapılan bu resmi *Anzaklar Hikayesi (The Story of ANZAC)*, 1978 - 1981 yıllarında yeniden basıldı⁵. Kitabın ikinci cildi, tam Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde yeniden yayınlanmıştır. Bu yeni baskı piyasaya sürülünce, Kemal Atatürk adı Avustralya'da tekrar saygıyla hatırlandı ve güncelleşti.

Daha önce *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitabı edinmiş ve Türkiye Büyükelçiliği müsteşarıyla Atatürk'ü, Çanakkale'yi ve Anzaklar'ı konuşmuş olan askeri tarih yazarı *Frank Cranston*, bu defa yeniden basılan *Anzakların Hikayesi* hakkında bir tanıtma yazısı yayınladı. Çanakkale Savaşı'nda Atatürk'ün seçkin yerini vurguladı. Atatürk'ü Avustralya kamuoyuna "eşsiz asker", "eşsiz devlet adamı" diye tanıttı. Daha o savaş sırasında Mehmetçiklerle Anzaklar arasında doğan karşılıklı hayranlık duygularına parmak bastı. Şöyle yazdı:

"Çanakkale'de Ateş hattında doğan karşılıklı hayranlık duyguları gelip geçici olmamıştır. Bu duyguların kalıcı olduğu, stratejisi ve taktikleriyle Anzakları yenilgiye uğratmış olan **Kemal Atatürk**'ün 1934 yılında İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**'ya yazdığı ve Gelibolu'da okunan pek güzel sözlerinden de anlaşılıyor. **Şükrü Kaya**, Cumhurbaşkanı (Atatürk) adına şunları okumuştur:

"**Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahraman-**

4 C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the World War of 1914-1918. Volume I-II. The Story of ANZAC*, Angus and Robertson, Sydney: 1921-1924.

5 Bu son baskı, Queensland Üniversitesi ile Avustralya Harp Tarihi Müzesi tarafından ortaklaşa yapılmıştır. Ben de bu yeni ciltleri Brisbane Üniversitesi Kitabevinden satın aldım.

lar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunasınız.

‘Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır.

Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır.’

“Bunlar, eşsiz asker, eşsiz devlet adamından eşsiz övgü ve takdir sözleridir.”⁶

Avustralyalı Granston, bunları söyledikten sonra, aynı yazısında bir de ilginç fikir ortaya atıyor: Anzakların 1915 yılında Gelibolu Yarımadası’nda çıkartma yaptıkları koyun adının İngilizce yayınlarda ve haritalarda “*Anzak koyu*” olarak geçtiğini hatırlatarak bu yere Türk hükümetince de resmen aynı adın verilmesini öneriyor. Böyle bir jestin, yaklaşmakta olan Çanakkale Savaşları’nın 70. yılında “*Türk halkının Avustralyalılar’a en güzel hediyesi*” olacağını söylüyor.

Granston’a göre, Türk hükümeti “*Anzak koyu*” adını kabul ederse, buna karşılık, Kanberra’nın bir semti “*Gelibolu*” olarak adlandırılabilir. Başkent Kanberra’nın bazı sokaklarına da, Çanakkale’de savaşmış Türk ve Avustralyalı kahramanların adları verilebilirdi. Böylece Çanakkale kahramanlarının hatırası yaşatılmış olurdu.

Kanberra’nın bir yerine Atatürk’ün adını vermek ve anıtını dikmek düşüncesi böyle ortaya çıktı. Tarih: 1 Ağustos 1981.

⁶ Frank Granston, “A priceless inheritance from Gallipoli”, *The Canberra Times*, 1.8.1981

Fikir henüz pek net değildir. Yazar, anıttan söz etmiyor. Yalnız Kanberra'nın bazı semtlerinin, Çanakkale'de savaşmış Türk gazilerinin adlarının verilmesini öneriyor. Çanakkale'de savaşmış olan Türkler'in başında da Kemal Atatürk vardır. Çanakkale Türk kahramanı denince ilk akla gelen Atatürk oluyor.

Fikrin sahibi, *The Canberra Times* gazetesinin askeri tarih yazarı Frank Granston gibi görünüyor. Öneri, onun imzasıyla gazetelerde yayınlanıyor. Ama bu düşüncede, hem *Atatürk ve Anzaklar* kitabının yazarı Uluğ İğdemir'in hem de Türkiye Büyükelçiliğinin payı vardır.

1981 yılında henüz yeterince açık olmayan bu düşünce veya öneri, zamanla netleşecek ve Kanberra'da Atatürk anıtına dönüşecektir.

Kanberra Büyükelçiliğimiz öneriyi olumlu karşılıyor ve destekliyor. Ankara'ya, "*Yazarın bu önerisini harekete getirmenin işlem bakımından küçük, fakat etkisi bakımından büyük bir tanıtma faydası olacağı takdir buyurulacaktır*" diye yazıyor⁷.

Ama o sırada Avustralya tarafından resmi bir öneri gelmiyor. Türk tarafı da kendiliğinden işin üstüne gitmiyor. Dolayısıyla, Anzak Koyu'na karşılık Kanberra'nın bir yerine Çanakkale'de fiilen savaşmış bir Türk kahramanının (Atatürk'ün) adının verilmesi önerisi, bir yazarın kişisel düşüncesi olarak gazete sütunlarında kalıyor. Yine de fikir unutulmuyor, üç yıl sonra yeniden ele alınacaktır.

b. Anzakların Başvurusu

Çanakkale Savaşları'nın 70. yılı 1985'te törenlerle anılacaktı. Bu yıldönümü yaklaşırken, Avustralya'da, Anzaklar arasında bir hareketlenme başladı. Bunlar, 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları kıyı şeridinde resmen "*Anzak Koyu*" adı verilmesini istiyor, hayatta iken bu-

⁷KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yazı, 5.8.1981, No. 824/408

nu görebilmeyi pek arzu ediyorlardı. Buna karşılık Avustralya'da bir yerlere elbette Türk gazilerinin adları verilebilirdi. Böylece Çankale Savaşları'nın ve Anzaklar'ın anısı gelecekte de yaşatılmış olurdu. Anzaklar bu arzularını gerçekleştirebilmek için bir çeşit kampanya başlattılar.

Sidney şehrinde "Anzaklar Gelibolu Lejyonu" adlı bir kulüp vardı. Bunun bütün üyeleri, 1915 yılında Çanakkale'de fiilen çarpışmış olan eski muhariplerdi. Hepsi artık doksan yaşlarındaydılar. Sayıları yıldan yıla azalıyordu. 1984 başlarında, Sidney bölgesinde kala kala 69 kişi hayatta kalmış bulunuyordu. Bunlar ayda bir kendi aralarında toplanıyor, eski günleri yadediyor ve kendi sorunlarını görüşüyorlardı.

"Anzaklar Gelibolu Lejyonu" üyeleri, "Anzak koyu" ile ilgili dileklerini gerçekleştirebilmek için girişimlerde bulunmaya, hükümete başvurmaya karar verdiler. Aralarında altı kişilik bir heyet seçip 1984 Şubat başında başkent Kanberra'ya gönderdiler. Dileklerini kamuoyuna da duyurabilmek için basına demeçler verdiler. Bu son Anzaklar'ın Başkanı **Edward Brooks**, basına şöyle konuşuyordu:

"Çanakkale'de can vermiş olanların anısını ebediyen yaşatmak için kalıcı bir anıt yaratmak olağanüstü bir şey olur.

1965 yılından beri Avustralya'da Türklerle ilişkilerimiz var. Aramızda bir düşmanlık yok; biz Anzak geleniğimizle övünüyoruz, onlar da kendilerinininkilerle övünüyorlar.

Bizler artık pek az kişi kaldık, ama bizim yaptıklarımızın anısı yaşatılmaya değer.

*Avustralya hükümeti bir jest yapmaya karar verirse, eminim ki Türk hükümeti de bunu karşılıksız bırakmaz. Bunu gelecek yıl anılacak 70. yıldönümünde gerçekleştirmiş görmek ne güzel olur."*⁸

⁸ Frank Granston, "Veterans to recruit PM for Anzac Cove campaign", *The Canberra Times*, 3.2.1984

Avustralya basını Anzaklar'ın bu dileklerini destekledi. *Canberra Times* gazetesi, Anzaklar'ın demeçlerine baş sayfasında yer verdi ve birkaç gün sonra da "Anzaklar'a bir jest" başlıklı bir başyazı yayımlandı. Özetle şunları yazdı:

"Anzaklar, Gelibolu Yarımadası'nda ayak bastıkları yere resmen Anzak koyu adının verilmesini istiyorlar. Bu konuda Türk hükümetinin ikna edilebileceğini umuyorlar. Buna karşılık Avustralya'nın da seçkin bir yere, belki Kanberra'nun bir semtine Türk gazilerinin adlarının verilmesini diliyorlar.

İki milletin kıyasıya vuruştığı o çetin savaşın üzerinden 70 yıl geçti. O kanlı boğuşmadan sağ çıkanlar arasında, yıllar sonra sağlam bir dostluk çiçeklendi ve bu dostluk onların milletlerini de etkiledi... Arada kötü duygular gelişti. Taraflar birbirlerine karşı asil düşman olarak saygı beslediler.

Savaştan birkaç yıl sonra büyük Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, o unutulmaz konuşmasında, "Avustralyalı analar, gözyaşlarınızı dindiriniz. Çocuklarınız bizim topraklarımızda öldükten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır" diyebilmiştir. Mezarlıklar ve hatıralar bugüne kadar korunmuştur. Her yıl, sayıları azala azala bir avuç kalmış olan Türk gazileri, törenler düzenliyorlar. Aynı şekilde Anzaklar da törenler yapıyorlar. Gelibolu Yarımadası'nda yaşayanlar her iki tarafa saygı göstererek, gayri resmi olarak "Anzak koyu" adını kullanıyorlar. Bunun resmen benimsenmesi bir hoşnutsuzluk yaratmayacak...

Anzaklar Gelibolu Lejyonu'nun, Avustralya ve Türk hükümetlerinin kendilerine ve arkadaşlarının anısına böyle eşsiz bir saygı göstermelerini telkin eden mektubunu alınca Başbakan Mr. Hawke, engin hayal gücüyle, bunun iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi bakımından taşıdığı değeri de görmesi büyük bir şey olur. Anzaklar ve Mehmetçikler birbirlerine kin bağlamaksızın kıyasıya vuruşabilişlerse, belki onların

hükümetleri de onların hatıralarına ufak bir barış jestinde bulunabilirler.”⁹

Anzaklar’ın kampanyası ve Avustralya basınında kampanyayı destekleyen yazılar, Türkiye Büyükelçiliğince olumlu karşılandı. Büyükelçilik, basında görülen son yazıları Ankara’ya gönderirken, Gelibolu Yarımadası’nda “Anzak koyu” olarak bilinen koyun resmi adının da böyle değiştirilmesine karşılık, Kanberra’nın bir semtine de Türk gazileri için önemli bir adın verilmesi istendiğini belirtti ve şöyle görüş bildirdi:

“Anzaklar’ın birkaç yıl sonra bazı fertlerinin de ömürlerinin vefa etmeyeceği düşünüldüğünde, onlar hayatta iken şu sırada yapılacak böyle bir jestin Avustralya’da çok büyük bir yankı ve ülkemize karşı sempati uyandıracağı düşünülmektedir.”¹⁰

Anzaklar, 23 Şubat 1984 günü Avustralya Başbakanı Bob Hawke’a başvurular. Gelibolu Yarımadası’nda “Anzak koyu” adını kabul etmesi için Türk hükümeti katında resmen girişimde bulunulmasını istediler. Buna karşılık Avustralya’nın bir yerine Atatürk adının verilebileceğini hatırlattılar. Şunları yazdılar:

“1985’te Anzak koyuna çıkartmanın 70. yıldönümü anılacağından, Avustralya Hükümetinin, Türk Hükümeti katında girişimde bulunarak, Gelibolu Yarımadası’nda çıkartmanın yapıldığı yerin haritalarda “Anzak Koyu” (Anzac Cove) olarak adlandırılmasını telkin etmesi uygun düşer. Böylece, pek çok insanımızın can vermiş ve gömülmüş olduğu o kutsal yerin anlamının gelecek kuşaklarca da görülüp kavranması sağlanmış olur. Karşılık olarak belki, Avustralya’nın bir yerine Atatürk adının verilmesi düşünülebilir...”¹¹

9 “Gesture to the ANZACS” (Leading article), *The Canberra Times*, 5.2.1984

10 *KBA*: T.C. Kanberra BE’den Dışişlerine yazı, 22.2.1984, No. 205/128.

11 *KBA*: The Gallipoli Legion of Anzacs to R. Hawke, Prime Minister of Australia, 23.2.1984

Son Anzaklar açıkça, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu"na karşılık olarak, Kanberra'ya *Atatürk* adının verilmesini öneriyorlardı. Atatürk adı, ilk defa bu kadar açık olarak telaffuz ediliyordu. Ancak O'nun adı sayesinde Anzaklar'ın isteğinin Türk hükümetince kabul edilebileceği düşünülmüş olmalı. Anzaklar, Başbakana gönderdikleri yazının bir örneğini de Türkiye Büyükelçiliğine sundular. Dolaylı biçimde Büyükelçiliğimizin de desteğini istemiş oldular. Kendilerine düşeni yapmışlardı; gazetelere demeçler vermişler, kamuoyunu hazırlamışlar, başbakana başvurmuşlar ve Türkiye Büyükelçiliğine de çıkmışlardı. Bundan sonrası hükümetlere ve resmi makamlara kalıyordu.

c. Avustralya Önerisi

Avustralya Hükümeti, Çanakkale Savaşları'na katılmış olan son Anzaklar'ın isteklerine arka çıktı ve Nisan 1984'te resmen girişimlere başladı. Türkiye'nin Kanberra Büyükelçisi *Faruk Şahinbaş*, 16 Nisan 1984 günü Başbakanlık Dışişleri Danışmanı *John Brown*'in parlamentodaki makamına çağırıldı.

Brown, Anzaklar'ın Başbakan *Hawke*'a gönderdikleri mektubun örneğini Büyükelçiye verdi. Başbakanın mektuptaki öneriyi "*sempatiyle desteklediğini*" bildirdi. Bu konuda resmen girişimlerde bulunması için Dışişleri Bakanı *Bill Hayden*'a talimat verilmişti. Türkiye Büyükelçisine de duyuruluyordu. Avustralya Hükümeti, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" adının resmîleştirilmesine karşılık olarak başkent Kanberra'nın bir yerine *Atatürk* adını vermeyi resmen Türkiye'ye öneriyordu.

Büyükelçimiz, kişisel olarak, öneriyi olumlu karşıladı. Öneri gerçekleşirse, temelleri Çanakkale'de atılmış olan Türkiye - Avustralya dostluğu güçlenecekti. Çanakkale'de savaşmış olanların anısı yaşatılacak, gelecek kuşaklara aktarılacaktı. Ancak, Gelibolu Yarımadası'ndaki çıkartma bölgesinin adının haritalarda değiştirilmesi için bazı hukuki ve teknik çalışmalar yapılması gerekecekti.

Türkiye Büyükelçisi, bu görüşmede, önemli bir noktaya da parmak bastı: Kanberra'da *Atatürk* adının verileceği yer, büyük adama yaraşır bir yer olmalıdır, dedi. *Bowen*, şimdilik bu konuda ilke anlaşılmasına varılması üzerinde durulduğunu söyledi. Ankara'daki Avustralya Büyükelçisinin de bu konuyu ele alacağını ekledi. Yer konusunu görüşmeye girmede.

Büyükelçi *Şahinbaş*, Avustralya girişimini Ankara'ya rapor ederken kendi görüşlerini de ekledi. Önerinin, yani Kanberra'da Atatürk adına karşılık Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu" adının kabul edilmesinin yerinde olacağını yazdı. 1915 yılında Çanakkale'de gönderilmiş olan 65 bin Anzak askerinden halen bütün Avustralya'da bin kadar kişi hayattaydı. Bunlar da pek yaşlıydılar ve göçüp gidiyorlardı. Son Anzaklar hayat-tayken Avustralya önerisini kabul etmek önem taşıyordu ve "çok yararlı olacaktı". Son Anzaklar da bu dünyadan göçüp gitmeden önce "Anzak koyu" adını resmen kabul etmemiz, Avustralya'ya karşı büyük bir dostluk jesti olacaktı. Bu ülkede büyük yankı ve Türkiye'ye karşı sempati uyan-dıracaktı. Ancak, *Atatürk* adı başkent Kanberra'nın rastgele bir semtine değil, seçkin bir yerine verilmeliydi. Bu şartla Avustralya önerisini kabul edip uygulamaya koymak yararlı olurdu¹².

Bunları yazarken Büyükelçimizin gönlünde yatan, başkent Kanber-ra'ya hakim "Ainslie" tepesiydi. Burası, Ankara'nın Çankaya'sı gibi, 842 metre rakımlıydı. *Atatürk* adına en layık yer, olsa olsa bu tepe olabilirdi.

Ne var ki, Kanberra'nın Ainslie tepesine "Atatürk" adını verdirebil-mek, Ankara'nın Çankaya tepesine "Anzak" yaftası yapıştırtmak kadar zor bir iş olurdu, hatta olanaksız gibiydi. Belki bunu da düşündüğü için Büyükelçimiz, gönlünde yatan bu büyük emeli henüz Avustralya tarafına çitlatmamıştı, sadece Ankara'ya duyuruyordu. Belki Ankara'daki Avust-ralya Büyükelçisine söylenebilirdi.

12 *KBA*: T.C. Kanberra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına tel. 17.4.1984

Avustralya girişimi, 16 Nisan 1984 günü kapalı kapılar arkasında yapılmıştı. On gün sonra, 25 Nisan'da, Avustralya'da "Anzak Günü" törenleri vardı; Anzaklar'ın Gelibolu Yarımadası'na çıkışlarının 69. yıldönümü anılacaktı. Başbakan Hawke, Anzak günü dolayısıyla Avustralya girişimini basına açıklayıverdi. Gelibolu Yarımadası'ndaki koylardan birine "Anzak koyu" adı verilmesini istediklerini ve bunu karşılıksız bırakmayacaklarını kamuoyuna duyurdu. Önerileri kabul edilirse, Çanakkale'de kahramanca savaşmış olanların hatırası, gelecek Avustralya ve Türk kuşakları için hep canlı tutulacaktı.

Avustralya Başbakanının bu açıklaması üzerine gözler Türkiye Büyükelçisine çevrildi. Acaba Türkiye'nin tutumu ne olacaktı ve Büyükelçi bu konuda ne düşünüyordu. Avustralya basını merak ediyordu ve bu konuda haber geçmek istiyordu. Büyükelçi *Şahinbaş*, Avustralya önerisini şahsen desteklediğini basına açıkladı¹³. Haber, hemen Türk basınına da yansdı. *Milliyet* gazetesi "Avustralya, Gelibolu'daki koylardan birine "Anzak" adı verilmesini istiyor" diye haber geçti¹⁴.

Büyükelçimiz, Başbakan Hawke'un açıklamasını Ankara'ya bildirirken, Avustralya önerisinin kabul edilmesinin uygun olacağı yolundaki görüşünü de yineledi. Şöyle yazdı:

"... Başbakanlıktan yapılan açıklamada, ... teklif taraflarca kabul edildiği takdirde takriben 70 yıl önce birbirleriyle cesaretle çarpışmış olan iki ordunun kahramanlığının uygun ve devamlı bir şekilde anılmasına imkan sağlanacağı, bununla harekate katılan Türk ve Anzak askerlerinin kahramanlıklarının hatırasının gelecek Türk ve Avustralya nesilleri tarafından canlı tutulmasına yarayacağı belirtilmektedir..."

13 "Hawke wants Turkey to call it Anzac cove", *The Age* (Melbourne), 25.4.1984

14 *Milliyet*, 25.4.1984

“Karşılıklı olarak yapılacak bir jestin memleketimizin bu ülkedeki müspet görüntüsünü devamlı hale getirmekte büyük katkısı olacaktır. Başbakan Hawke’un hayattaki Anzaklar’ın önerisini desteklemekle hem Anzaklar’a karşı hem de Türkiye’ye karşı bir jest yapmak istediği anlaşılmaktadır.

“Son zamanlarda Milli Park statüsüne kavuşturulduğu öğrenilen Çanakkale hareket alanının Anzak kolordusunun çıkarma yaptığı sahil şeridine “Anzak Cove” (Anzak koyu) adının verilmesi karşılığında Avustralya Federal Başkenti Kanberra’nın mutene bir yerine büyük Atatürk’ün adının verilmesi imkanını bize sağlayabilecektir...

“Teknik ve hukuki bakımdan herhangi bir mani bulunmadığı takdirde Kanberra’da Atatürk adını devamlı yaşatabilecek bu imkanın değerlendirilmesini müsaadelerine...”¹⁵

Avustralya resmen girişimde bulunmuş, teklifini yapmış ve bunu kamuoyuna da duyurmuştu. Kanberra’daki Türkiye Büyükelçiliği de Avustralya’nın önerisini destekliyor, bunun kabul edilmesini telkin ediyordu. Artık Türkiye’den cevap bekleniyordu. Top şimdi Ankara’daydı.

d. Türkiye’nin Şartları

Kanberra’da bir yere “Atatürk” adı verilmesine karşılık Gelibolu Yarımadası’nda bir koya “Anzak” adının verilmesi. Avustralya’nın istediği bu. İlk bakışta küçük bir istek gibi görünüyor. Koy dedikleri ne ki? Birkaç kilometrelik bir şerit değil mi? Bu şeritin adı resmen değiştirilecek. Bir kararname çıkacak. *Resmi Gazete*’de yayınlanacak. Haritalarımız ona göre yeniden basılacak. Turistik broşürlerimizde de dünya bu kumsalı “Anzak koyu” olarak görecektir ve öyle belleyecek. Yani ufak birkaç hukuki ve teknik işlem değil mi?

15 KBA: T.C. Kanberra BE’den Dışişlerine tel. 26.4.1984

Zaten bu kıyı parçası yıllardan beri "Anzak koyu" diye anılıyormuş. Anzaklar'ın komutanı İngiliz General *Bidwood*, daha 1915 yılında buraya "Anzak koyu" deyip çıkmış. Bunun böyle olduğunu şimdi Avustralya basını da bize hatırlatıyor, hatırlatma gereğini duyuyor. Melburn'un büyük günlük gazetesi *The Age*, "*Birwood oraya daha 1915'te Anzak koyu adını verdi*" diye bir başlık atmış ve bir de küçük harita yayınlamıştı¹⁶. Bu eski haritaya bakıyoruz, gerçekten "Anzak koyu" sözcüklerini görüyoruz.

Türkçe kitaplarda ve haritalarda da "Anzak koyu" adının yıllardan beri kullanıldığı görülüyor. Bu örnek: Türk Tarih Kurumu'nca 1962 yılında yayınlanmış olan Atatürk'ün Anafartalar muharebeleriyle ilgili kitabının sonundaki harita¹⁷.

Bazı kitaplarımızda ve haritalarımızda "Anzak koyu" adı kullanılmış diye kamuoyumuzdan herhangi bir tepki gelmemiştir. Gelibolu Yarımadası'nda insanlarımızın ağzı var, dili yok. Bugüne kadar bir Allahın kulu çıkıp da bizim bu güzelim kumsalımıza neden bir yabancı isim takıyorsunuz diye sormamış. Öyleyse şimdi resmi olarak "Anzak koyu" adı kabul edilince de halkımızdan, kamuoyumuzdan herhangi bir direnme, karşı gelme olmayacak demektir.

Kısacası, iş pek basitmiş gibi görünüyordu. Oranın adı "Anzak koyu" olsun diye Ankara'dan bir karar çıkacak, resmen Avustralya tarafına duyurulacak, arkasından Harita Genel Müdürlüğümüz haritalarımızda gereken düzeltmeleri yapacak ve böylece iş tamamlanmış, bitmiş olacaktı.

Ama bir an için düşününce işin pek o kadar kolay olmadığı anlaşılıyordu. "Anzak", vatan topraklarımızı silahla istilaya kalkışmış bir eski düşman kolordusunun adıydı. Şimdi bizden istenen, vatanımızı çiğnemiş,

16 Graham Reilly, "Birdwood named it Anzac Cove in 1915", *The Age*, 26.4.1984

17 Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* (Yayımlayan: Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1962

onbinlerce Mehmetçiğin kanını dökmüş, canını almış bir düşman ordusunun adını, aynı vatan topraklarımızda resmileştirmek, ölümsüzleştirmekti.

Eski düşmanlarımız böyle cömertçe ödüllendirmeye başlanırsa bunun sonu nereye varır? Hiç istenmeyen bir çığır açılmış, hiç arzulanmayan bir emsal yaratılmış olmaz mı? Anzaklar'ın Çanakkale'ye saldırdıkları sırada Ruslar da Doğu Anadolu'ya yürümüşlerdi. Şimdi biz Erzurum'a, Sarıkamış'a Rus ordularının adlarını mı vereceğiz, oralara Ruslar'ın anıtlarını mı dikeceğiz? Balkan Savaşı'nda Bulgarlar Çatalca'ya, İstiklal Savaşı'nda Yunanlılar Sakarya'ya kadar yürümüşlerdi ve şimdi bu topraklarımıza Bulgar ve Yunan adları mı takılacaktı? Gelibolu Yarımadası'nın bir yerine "Anzak" adını vermek biraz da bunları akla getirmiyor mu?

Bu açıdan bakınca görülüyordu ki, Avustralya'nın bizden istediği hiç de öyle az bir şey değildi ve üzerinde düşünmeyi gerektiriyordu. Bu bakımdan Dışişleri Bakanlığımız, Avustralya önerisini alınca bunu hemen Genelkurmay Başkanlığı'na ve İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bu konuda nasıl bir karar vermek gerektiğini sordu. Kanberra'da "Atatürk" adına karşılık Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak" adı kabul edilebilir miydi?

Bu konuda karar vermek epeyce zaman aldı. Bir buçuk ay kadar düşünüldükten sonra, her iki makam da Dışişleri Bakanlığı'na olumlu görüş bildirdiler. Avustralya Hükümetinin önerisini kabul etmek ilke olarak uygundu.

Ancak Genelkurmay Başkanlığımız bazı şartlarını da Dışişlerine duyurdu. Önce, Anzak koyu adının verilceği kıyı şeridinin yerini açık-seçik olarak belirtti. Bazı kimseler, Büyük Arıburun ile Balıkçı Damları arasında kalan kıyı bölümünün "Anzak koyu" adını alabileceğini sanıyorlardı. Genelkurmay Başkanlığımız bunu düzeltti. Anzak kolordusunun çıkarmalarına ve hareketına Büyük Arıburnu ile Küçük Arıburnu arasındaki koy sahne olmuştu. Bu bakımdan "Anzak Koyu" olarak adlandırılacak yer, sa-

dece burası olmalıydı ve Büyük Anıburnu'ndan ta Balıkçı Damları'na kadar uzatılmamalıydı. Yani, Genelkurmay Başkanlığımız, haklı olarak, Anzak Koyu'nun alanını daraltıyor, sınırını çiziyordu. Dışişleri Bakanlığımıza bunu gösteren bir de kroki gönderdi.

Genelkurmay Başkanlığımız devam etti: Avustralya'nın başkenti Kanberra'nın bir yerine "*Atatürk*" adı verilmesi yeterli değildi. Bu şarttı, gerekliydi, ama kafi değildi. Bunun ötesinde, Kanberra'nın bir meydanına "*Atatürk büstü*" dikilmeliydi. Bu büstün altına büyük Atatürk'ün sözlerini içeren bir de *kitabe* konmalıydı. Hangi sözlerin konacağı, konması gerektiği de belirtiliyordu: 1934 yılında, Çanakkale şehitleri için yapılan tören dolayısıyla *Atatürk*'ün kendi eliyle yazıp o zamanki İçişleri Bakanı *Şükrü Kaya*'ya verdiği ve Kaya'nın o törende, yabancı basın önünde okuduğu unutulmaz sözleri vardı. İşte bu sözlerin yazılacağı bir kitabe Kanberra'ya uygun düşerdi. Anıta konulacak bu sözlerin tam ve doğru metni de, Avustralya'ya ulaştırılmak üzere Dışişleri Bakanlığımıza gönderilmişti¹⁸.

Kısacası, Genelkurmay Başkanlığımız, Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak koyu"nu resmen kabul etmemize karşılık, Avustralya'nın başkenti Kanberra'da bir *Atatürk Anıtı* dikilmesini istiyor ve bunu şart koşuyordu. Daha önce, Kanberra'nın bir yerine *Atatürk adı* verilmesi düşünülmüş, önerilmişti. Ama hiç kimse, hiçbir makam *Atatürk anıtı*'nı telaffuz etmemiş veya düşünmemişti. Anıt düşüncesi Genelkurmay Başkanlığımızdan çıkmıştır.

Genelkurmay Başkanlığımız, Kanberra'ya dikilecek Atatürk Anıtı'nın çerçevesini de belirlemişti. Bu anıtta Atatürk'ün bir büstü bulunacaktı. Büstün altına Büyük Önder'in sözlerini içeren bir kitabe veya yazıt konacaktı. Yazıtta Atatürk'ün 1934'te Anzaklar hakkında söylediği sözleri kazanacaktı... Nitekim sonunda öyle oldu.

18 *KBA*: T.C. Dışişleri Bakanlığımızdan Kanberra BE'ne tel. 5.6.1984

e. Kanberra'da Müzakereler

Kanberra Büyükelçimiz *Şahinbaş*, 6 Haziran 1984 günü Avustralya Dışişleri Bakanı *Bill Hayden*'in resepsiyonunda Başbakan *Hawke* ile karşılaştı. Kendisine, Anzak koyu önerisinin Türk hükümetine ilke olarak olumlu karşılandığını haber verdi. Ayrıntıları, ilgili makamlarla görüşeceğini söyledi. *Hawke*, Türkiye'nin olumlu kararından dolayı hoşnut kaldı.

Büyükelçi *Şahinbaş*, 3 Temmuz 1984 günü Avustralya ile masaya oturdu. Karşısında Başbakanlık Yüksek Danışmanı *John Chessels* ile Başbakanın Dışişleri Danışmanı *John Bowen* vardı. Büyükelçi, Avustralya'nın Anzak koyu önerisinin Türkiye tarafından ilke olarak kabul edildiğini resmen bildirdi. Bu adın Büyük Arıburnu ile Küçük Arıburnu arasında kalan koya verileceğini anlattı. Genelkurmay Başkanlığımızca çizilmiş krokinin örneğini sundu.

Büyükelçimiz bundan sonra *Atatürk* konusuna geçti. "Anzak koyu" adını kabul etmemize karşılık Atamızın adının Avustralya'da nereye vermeyi düşündüklerini sordu. "Atatürk" adının verileceği yerin Büyük Adamın adına yaraşacak bir yer olması gerektiğini belirtti. Kanberra'nın "Avustralya Harp Tarihi Müzesi" (Australian War Memorial) ile "Anzak Bulvarı'nın" (Anzac Parade) bulunduğu semtin uygun olacağını söyledi.

Avustralya Harp Tarihi Müzesi, hem bir askeri müze, hem de bir harp tarihi arşiv merkezi durumundadır. Bizim İstanbul'daki Askeri Müzemiz ile Ankara'daki Genelkurmay Harp Tarihi Dairemizin gördükleri hizmetlerin benzerini üstlenmiştir. Avustralya'nın en önemli askeri arşivi ve müzesidir. Bu müzenin içinde Çanakkale Savaşları bölümü pek geniş yer tutmaktadır ve burada Atatürk'e de yer verilmiştir. Askeri tarihle ilgili kitap, film, hatıra, eşya satış bölümü de bulunan bu müzeyi öğrenciler, öğretmenler, harbiyeliler, bahriyeliler vs.'den başka yerli yabancı pek çok turist ziyaret etmektedir.

Müzenin tam önünden başlayan pek geniş Anzak Bulvarı, Avustralya başkentinin belkemiği durumundadır. Paris için Champs Elysée cadde-

si ne ise Kanberra için de Anzak Bulvarı odur. Resmi geçitler, askeri törenler burada yapılır. Avustralya'nın en önemli günü sayılan "Anzak Günü" törenleri de her yıl 25 Nisan'da yine bu cadde üzerinde ve Harp Tarihi Müzesi önünde düzenlenir. Yine her yıl 11 Kasım'da savaşlarda ölenleri anma törenleri de yine burda yapılır. Meçhul asker anıtı da buradadır ve törenlerde çelenklerle donatılır. Bu törenlerde Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi de meçhul asker anıtına çelenk koyar, çünkü ölen meçhul askerler arasında bizim şehitlerimiz de vardır.

Büyükelçi *Şahinbaş*, Atatürk adının işte tam bu semte verilmesini istedi ve ayrıca şunları da ekledi: Adının verileceği yere Atatürk'ün bir anıtının dikilmesi uygun olurdu. Bu anıtta O'nun 1934 yılında Anzaklar için söylediği sözlerini içerecek bir yazıtın bulunması yakışık alırdı. Büyükelçimiz, Atatürk'ün bu sözlerinin Türkçe ve İngilizcesinin yer aldığı *Atatürk ve Anzaklar* kitabını da muhatapları Avustralyalılar'a sundu.

Mr. Bowen, Anzak kıyusu konusunda Türkiye'nin kısa zamanda karar almış olmasından memnun kaldıklarını belirtti. *Atatürk* adının verileceği yer konusunda henüz somut bir düşünceleri olmadığını söyledi. Bu konuda bir komite kurulacağını, seçilecek yerin o komite tarafından saptanacağını bildirdi. Komitenin Başbakan, muhalefet lideri, Başkent Bölgesi ve Yerel Yönetimler Bakanından oluşacağını ekledi. Kişisel düşüncesi olarak *Atatürk* adının Harp Tarihi Müzesi'nin yakınında yer almasını ve oraya bir "anıtımsı kitabenin dikilmesinin" de uygun olabileceğini bildirdi. Kanberra'nın şehir planı açıldı ve bir ön hazırlık yapıldı.

Büyükelçimiz, Avustralyalılar'la yaptığı bu görüşmeyi veya ilk müzakereyi Ankara'ya şöyle rapor etti:

"War Memorial (Harp Tarihi Müzesi) arkasındaki Ainsle'nin adının değiştirilmesine imkan görülemedi. Ancak War Memorial'ın önünde Anzak - Parade (Anzak Caddesi) ile kesişen ve kuzey - batıya doğru uzanan 2.5 km. uzunluğundaki çift gidiş - gelişli ve büyük ağaçlıklı Lime - Stone

Avenue üzerinde durulabileceği düşünüldü. Bu caddeyi batıdan kesen caddeye de McArthur'un adı verilmiştir. Kitabe veya anıtın - şayet bu tasavvur gerçekleşirse - Anzac - Parade'in War Memorial'ın karşısındaki bölümüne dikilmesi uygun olabilecektir...

"Yerin tespitinden sonra sanat değeri de büyük olacak bir anıtı - kitabenin bir Türk sanatkarı tarafından yapılarak Kanberra'ya ve Anzak Koyu'na dikilmesi için gerekli çalışmalara girişilebilir..."¹⁹

Görüşmede, ad verme törenlerinin nasıl düzenleneceğine de kısaca değinildi. Gelibolu Yarımadası'nda ve Kanberra'daki törenlere katılacak heyetlere birer bakanın başkanlık etmesi üzerine duruldu. Avustralya tarafı, Yeni Zelanda'yı da katıp törenleri üçlü yapmayı düşünüyordu.

Türk tarafı Avustralya'ya görüşlerini, isteklerini bildirmiş ve cevap beklemeye koyulmuştu artık. Ama bekleme uzun sürdü. İlk görüşmenin üzerinden iki ay geçti. Avustralya tarafından bir ses sada çıkmadı. Ankara sabırsızlanmaya başladı. Bizim taraf fazla gecikmeden karar vermiş ve bunu Avustralya tarafına bildirmiş olduğu halde, Avustralya hala gecikiyordu. Ad verme formaliteleri de Atatürk anıtının yapımı da zaman alacaktı. Avustralya resmi cevabını bir an önce vermeliydi ki işler, 70. yıldönümüne, yani 25 Nisan 1985 gününe yetişebilirdi. Dışişleri Bakanlığımız Kanberra Büyükelçiliğimize soru açtı: Acaba nedendi bu gecikme?²⁰

Büyükelçimiz, Avustralya'da "bu uşte söz sahibi mercilerin çokluğu sebebiyle" gecikme olduğunu söyledi. *Atatürk* anıtı isteğimizin ilke olarak kabul edildiğini şöyle bildirdi:

"Başbakanlık müşaviri Mr. Chessel... War Memorial'a giden Anzac - Parade bulvarı üzerinde, Atatürk'ün Anzaklar hakkındaki sözlerini ihti-

19 *KBA*: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 4.7.1984

20 *KBA*: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'e tel. 24.8.1984

va edecek bir anıt - kitabe konulması ve buna yakın bir yola *Atatürk* adının verilmesi için ilgili makamların ön mutabakatının sağlandığını, ancak bu hususu Başbakan'a da arz edip kesinleştirmeden önce bana özel olarak bildirdiğini ifade etti."²¹

Kanberra Büyükelçiliğimiz, Atatürk anıtı işini önemle kovalıyor ve Avustralya tarafının resmi cevabını almaya çalışıyordu. Büyükelçimiz, Başbakanlık danışmanı ile yeniden görüştü ve Ankara'ya şunları yazdı:

"Başbakanlık Müşaviri *Chessel* ile tekrar temas ettim. Yer konusunda tarafımıza yapılacak tekliflerin tespiti için en yüksek seviyede çalışmaların devam ettiğini, kısa zamanda bana tekliflerini sunacaklarını bildirdi. Kendisine, konuya atfettiğimiz önemi vurgulayarak Bakanlığımıza arzedeceğim tekliflerinin Ankara tarafından kabulünden önce herhangi bir açıklama yapılmamasını beklediğimizi de söyledim..."

"Konunun nihai karara bağlanması, Avustralya teklifinin kesinleştirilerek tarafımıza sunulmasıdır". Teklifi Avustralya açısından müşahhas hale getirip bize sunmak, bu işte söz sahibi mercilerin çokluğu sebebiyle vakit almaktadır.

"Büyük Atatürk'ün adının yaygın bir başkent olan Canberra'nın uzak bir yerdeki yeni bir semti yerine, şehrin merkezinde bulunan Anzac - Parade üzerinde bir yere verilmesi hem Kanberralıların hem de her yıl Canberra'ya ziyaret eden 1 milyona yakın Avustralyalı ve yabancı turistlerin bu ismi her zaman görmelerine imkan sağlayacaktır..."²²

Kanberra'da işler ağır yürüyordu. Çok yetkili vardı. Çabuk karar çıkmıyordu. Son kararı Başbakan *Hawke* verecekti. O da pek meşguldü: Gü-

21 *KBA*: T.C. Canberra BE'den Dışişlerine tel. 31.8.1984

22 *KBA*: T.C. Canberra BE'den Dışişlerine tel. 18.9.1984

ney Pasifik ülkelerinden Tuvalu'da bir toplantıya gitmişti, sonra Parlamantoya sunulan bütçe üzerine eğilmişti. *Atatürk* anıtı işine bir türlü vakit ayıramıyordu. Dahası, Avustralya'da genel seçimler yaklaşıyordu ve her politikacı için olduğu gibi Avustralya Başbakanı için de seçimler pek önemli ve öncelikliydi. Kanberra Büyükelçiliğimiz kıvranıyordu ve 5 Kasım'da Ankara'ya şunları yazdı:

*"Konu takip edilmektedir. Yüksek malumları olduğu üzere 1 Aralık'ta (1984) genel seçimler yapılacağından Bakanlar ve sair yetkili zevat Avustralya içinde seçim bölgelerindedir. Konuyla ilgili Avustralya Eski Muharıpler Derneği (Returned Services League of Australia) Genel Başkan Sir William Keys ile de görüşüm. Adigeçen konuyu ilk idare heyeti toplantısında ele alacaklarını söyledi."*²³

Böylece aylar geçti, 1984 yılı bitti. *Atatürk* anıtı konusunda Avustralya hükümetinin resmi kararı 1985 yılına sarktı.

f. Anlaşma

1 Aralık 1984 günü Avustralya'da genel seçimler yapıldı. Başbakan *Bob Hawke* liderliğindeki İşçi Partisi, ikinci kez seçimleri kazandı. 4 Aralık'ta İkinci Hawke Kabinesi kuruldu. Arkasından Avustralya'da ölü mevsim sayılan Noel yortusu ve Yılbaşı tatili de geçti. Yeni yıla girildi. Yeni hükümet, artık yerine oturup işe koyulmuştu. Az zaman sonra *Atatürk* anıtı ve Anzak Koyu konusuna da eğildi. Sonunda, aylardır beklenen Avustralya kararı, Ocak 1985'te belli oldu.

Kanberra Büyükelçimiz *Şahinbaş*, 22 Ocak 1985 günü Başbakanlık Danışmanı *Mr. Bowen*'in parlamentodaki makamına çağırıldı. Bowen, önce gecikmelerinden dolayı özür diledi. Sonra Avustralya'da *Atatürk* adı

23 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 12.11.1984

verilecek yerler hakkındaki kararlarını veya önerilerini resmen bildirdi. Buna göre Kanberra'da iki yere, Batı Avustralya'da bir yere Atatürk adı verilmesi uygun görülüyordu. Bunlar şöyle sıralanıyor:

1. Kanberra'da: Atatürk Anıt Bahçesi (Atatürk Memorial Garden):

Avustralya Harp Tarihi Müzesi'nin karşısında Anzak Bulvarı'nın kuzeydoğu ucunda, Fairbairn ve Creswell Caddeleri arasında bulunan parka "*Atatürk Anıt Bahçesi*" adı verilecek. Parkın içine bir anıt - taş (memorial - stone) dikilecek ve bunun üzerinde *Atatürk*'ün kabartma profili ni ve Anzaklar hakkındaki sözlerini içeren bir anıt - kitaba yer alacak. Bu anıt - taş, çevredeki öteki anıtlara uyumlu olacak.

2. Yine Kanberra'da: Atatürk Kıyısı (Atatürk Foreshore):

Başkent Kanberra'nın tam ortasında, vaktiyle şehrin planını yapmış olan amerikalı mimar Burley Griffin adını taşıyan bir sun' i göl vardır. Gölün Anzak Bulvarı ucundaki kuzey şeridine *Atatürk*'ün adı verilecekti. Böylece Kanberra'nın en gösterişli bulvarının her iki ucunda da Atatürk adı yer almış olacak. Bulvarın, Harp Tarihi Müzesi tarafındaki kuzey ucunda *Atatürk Anıt Bahçesi*, göl tarafındaki güney ucunda da *Atatürk Kıyısı* adları yer almış olacaktı.

3. Batı Avustralya'nın Albany Limanı'nda: Atatürk Girişi (Atatürk Entrance):

Anzaklar'ı Çanakkale'ye götüren gemiler, Batı Avustralya'nın Albany Limanı'ndan demir almışlar. Bir çoğu geri dönmeyecek olan Anzak askerlerinin gördükleri son Avustralya toprağı burası olmuş. Anzak Koyu ve Atatürk Anıtı konularının konuşulduğunu haber alan Batı Avustralya Hükümeti, Albany Limanı ağzına "*Atatürk Girişi*" adı vermeyi Federal Hükümete önermiştir. (Bu konuya aşağıda yeniden dönecektir.)

Büyükelçimiz bunları Ankara'ya şöyle telliyor:

“Avustralya Hükümetinin önerileriyle ilgili harita, plan, fotoğraf ve notlar çantayla sunulmaktadır. Bunların incelenmesinden de görüleceği üzere, Avustralya Hükümeti, bizim, çıkarmanın yapıldığı yere “Anzac - cove” (Anzak Koyu) adını vermemize karşılık olarak Federal Başkent'in en mutena iki yerine Büyük Atatürk'ün adının verilmesini, ayrıca bir anıt-kitabe dikilmesini ve Albany Limanı girişine de keza “Atatürk Girişi” adının verilmesini önermektedir. Yeni Zelanda Hükümetinin de başkent Wellington'un bir parkına Büyük Atatürk'ün ismini vereceği dikkate alındığında Büyük Atatürk'ün adını Avustralya ve Yeni Zelanda'da ebedileştirecek ve bu iki ülke ile dostluğumuzu kuvvetlendirecek bir imkan yaratılmış olacaktır...

“Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetleri'nin bu önerileri, bir savaş alanının bile nasıl sağlam bir dostluğa dönüştürülebileceği yolunda, dünya kamuoyuna layıkı veçhil geniş bir şekilde sunulabildiği takdirde, müşahhas bir örnek verebilecektir. Önerilerin bu açıdan da değerlendirilerek talimatlarının bildirilmesini...”²⁴

Bu telgraftan bir gün sonra Büyükelçimiz, görüşlerini daha da vurgulayarak Ankara'ya şunları yazdı:

“... Gelibolu (yarımadası) çıkartmasınının 70. yıldönümü vesilesiyle, çıkartmanın yapılacağı yere tarafımızdan “Anzac cove” (Anzak koyu) adının verilmesine karşılık, Federal Başkent'in en mutena yerinde bir parka ve sahil şeridine Büyük Atatürk'ün adının verilmesi, bir anıt kitabe dikilmesi, ayrıca Batı Avustralya'daki Albany Limanı girişine “Atatürk girişi” denilmesi önerilmektedir.

24 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 23.1.1995

*"Her yıl Avustralya içinden ve dışardan Kanberra'ya gelen 1 milyon kadar turist ziyaret ettiği en önemli yerlerden biri olan ve her yıl 11 Kasım ve 25 Nisan'da devlet erkanı ve kordiplomatiğin iştirakiyle anma törenlerinin düzenlendiği bu yerde Atatürk adını taşıyan bir park ve anıt kitabenin bulunması Avustralyalılar'a Türkiye'yi ve Türk milletinin dostluğunu devamlı olarak hatırlatacak müşahhas ve kalıcı bir eser olacaktır."*²⁵

Bu yazışmalar yapılırken 18 Mart Çanakkale Zaferi'nin 70. yıldönümüne iki aydan az bir zaman kalmış bulunuyordu. Anzaklar'ın Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yaptıkları 25 Nisan 1915 tarihinin 70. yıldönümüne de topu topu üç ay kadar bir zaman vardı. Bu kısa zaman içinde Kanberra'daki Atatürk anıtını bitirmek ve Anzak koyu yazıtlarını dikmek gerekecekti. Bunları 70. yıldönümüne yetiştirebilmek için zamanla yarışmak lazım gelecekti.

O bakımdan Türk tarafı, ancak 1985 Ocak sonuna doğru öğrenebildiği Avustralya önerilerini didikleyip yeni şartlar öne sürme yoluna gitmedi. İnce eleyip sık dokumaya, kılı kırk yarmaya zaman kalmamıştı. Ankara'nın cevabı dört gün içinde Kanberra'ya ulaştırıldı. Dışişleri Bakanlığımız, Kanberra Büyükelçiliğimize, "Avustralya Hükümetinin ve Yeni Zelanda Hükümetinin teklifleri olumlu karşılanmıştır" dedi ve şunları ekledi:

"Avustralya Hükümetince 'Atatürk Memorial Garden'e (Atatürk Anıt Bahçesi'ne) dikilecek abidenin Büyük Atatürk'ün ismiyle mütenasip olacak şekilde yapılması önem taşımaktadır..."

"Abideye konacak Atatürk kabartma profili burada (Türkiye'de)

25 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine yazı. 24.1.1985, No. 509-96/62

yaptırılacağı cihetle eb'adının saptanabilmesi için ölçülerinin ve şeklinin genel hatlar ile çok açık bilinmesine ihtiyaç vardır...

"Gelibolu'daki Anzak koyuna da üzerinde Atatürk'ün kabartma bir profili ile Atatürk'ün Anzaklar hakkındaki beyanının İngilizce ve Türkçe metinlerini ihtiva eden bir anıt - kitabe dikilmesi düşünülmektedir.

"Bu konularda en kısa zamanda aydınlatılmamızı izinlerine..."²⁶

Kanberra Büyükelçiliğimiz, 4 Şubat'ta, Avustralya Hükümetinin tekliflerinin Türk Hükümetince olumlu karşılandığını Başbakanlık danışmanı *Mr. Bowman*'a bildirdi. Böylece, Arıburnu'nda Anzak Koyu'na karşılık Kanberra'da Atatürk Anıtı konusunda iki hükümet arasında anlaşmaya varılmış oldu. Şimdi artık anıtın yapımına sıra gelmişti.

2. Anıtın Dikilmesi

a. Uzmanlarla Toplantı

Atatürk Anıtı ve Anzak Koyu ile ilgili Türk ve Avustralya Hükümetlerinin kararlarından sonra teknik çalışmalar başladı. Anzak Koyu çalışmaları Türkiye'de, Atatürk Anıtı çalışmaları da Kanberra'da yürütülüyordu.

Bu çerçevede, 4 Şubat 1985 günü, Kanberra'da, Başbakanlık binasında uzmanlarla bir toplantı yapıldı. Toplantı Türkiye tarafından Büyükelçi *Şahinbaş* ile Müsteşarı *Yücel Ayaslı*; Avustralya tarafından da Başbakanlık Danışmanı *John Chessel* ile dört teknik uzman katıldı. Görüşmelerde tutanak da kaleme alındı²⁷.

²⁶ KBA: T.C. Dışişlerine Kanberra BE'ne tel. 29.1.1985

²⁷ KBA: Atatürk Anıtı 4.2.1985 günlü toplantı tutanağı. Toplantıya katılan teknik uzmanlar şunlardı. *Margaret Fanning, Tom Mclelland, Wilimott* ve *David Webster*.

Önce Büyükelçi *Şahinbaş*, Kanberra'da iki yere ve Batı Avustralya'da bir yere *Atatürk* adı verilmesi ve Kanberra'ya bir "Atatürk Anıtı" dikilmesi kararından dolayı Avustralya Hükümetine teşekkürlerini sundu. Başbakanlık Danışmanı *Chessel* de, Anzaklar'ın 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları yere "Anzak Koyu" adı verilmesi ve bir anıt - kitabe dikilmesi kararından dolayı Türk Hükümetine teşekkür etti.

İşe geçildi, proje detayları ele alındı. Anıtların Anzak çıkartmasının 70. yıldönümünde, yani 25 Nisan 1985 günü açılmaları gerekiyordu. Bu açılışlar dolayısıyla Bakanların da katılacakları büyük törenler yapılacaktı. 25 Nisan'a topu topu 87 gün kalmıştı. Zamanın pek daraldığı gözönünde tutularak, çalışmaların hızlandırılmasına karar verildi:

"Anzak 70. yıl törenleri sırasında, 25 Nisan 1985 tarihinde Türkiye'de ve Avustralya'daki anıt kitabelerin açılışının yapılması planlandığına göre, önümüzdeki 87 gün gibi çok az bir süre kaldığı belirtilerek, çalışmalara yoğunluk kazandırılması kararlaştırılmıştır" dendi.

Atatürk Anıtı ve Atatürk Bahçesi konusunda henüz elde teknik bilgiler yoktu. Büyükelçimiz, bu bilgileri sağlayıp tezelden Ankara'nın onayına sunmak istiyordu. Bu bilgilerin bir an önce kendisine verilmesini istedi. Bu, tutanağa şöyle geçti:

"Büyükelçi Şahinbaş, Avustralya tarafının, Kanberra'da yapılacak Atatürk Memorial Garden (Atatürk Anıt Bahçesi) ile ilgili bahçe boyutlarını, topografik durumu, anıtın ebatlarını gösteren detaylı projenin Ankara'ya gönderilmek üzere bir an evvel Büyükelçiliğimize tevdiini rica etmiştir. Başbakanlık Müşaviri Chessel, bu hafta sonundan önce projelerin Natonal Capital Development Commission'a (Ulusal Başkent Geliştirme Komisyonu) hazırlattırılarak tarafınıza tevdi için gereken çabayı göstereceklerini ifade etmiştir."

Toplantıda Avustralya tarafı bize bilgiler verdi. Kanberra'nın ortasındaki Griffin Gölü kıyısına nasıl "Atatürk Kıyısı" adı vereceklerini açıkladı. Bu ad resmi haritalara geçirilecekti. Ayrıca kıyının civarındaki duvarın üzerine, buranın neden "Atatürk Kıyısı" olarak adlandırılmış olduğunu açıklayan bir plaket yerleştirilecekti.

Batı Avustralya'nın Albany Limanı ağzına verilecek "Atatürk Girişi" adına gelince, bu da "Atatürk Entrance" diye resmi haritalara işlenecekti. Limanın girişine bu adın verilmesi dolayısıyla, orada 25 Nisan 1985 günü bir tören yapılacaktı. Tören, Avustralya Deniz Kuvvetleri'ne ait "Perth" savaş gemisinde düzenlenecekti. Konuşmalar yapılacak ve denize çelenk bırakılmasıyla tören sona erecekti.

Atatürk Anıtı'na konacak *Atatürk*'ün kabartma profili veya maskı ile Anzaklar'la ilgili sözlerini içeren yazıt, Türkiye'de hazırlanıp Avustralya'ya gönderilecekti. Avustralya tarafı bunları bekliyordu. Türkiye Büyükelçiliği, Atatürk Anıt Bahçesi ile ilgili eskiz ve proje ayrıntılarını bekliyordu. Bunları alır almaz onay için Ankara'ya gönderecekti. Ankara'dan da Atatürk kabartmasını ve anıta konacak yazıtı isteyecekti.

Büyükelçimiz, hemen bu bilgileri Ankara'ya telledi. Kanberra'da çalışmaların yoğunlaştırıldığını bildirdi. Atatürk anıtının detaylı plan ve projelerinin yakında gönderileceğini belirtti. Anzak Koyu'na dikilecek anıt çalışmalarının da hızlandırılmasını istedi. Bunun açılışı törenine Avustralya'dan bir Bakanın ve kalabalık bir heyetin katılacağını da haber verdi²⁸.

4 Şubat günü uzmanlarla yapılan ilk toplantıda, Atatürk anıtıyla ilgili plan ve projelerin "hafta sonuna kadar", yani birkaç gün içinde hazır-

28 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 5.2.1985

lanıp Büyükelçiliğimize sunulacağı söylenmişti. Ama Avustralya tarafı bu sözünü tutamadı. Aradan üç hafta kadar bir zaman geçti. Sonunda Başbakan *Hawke* devreye girdi. Onun doğrudan ilgilenmesi sonucu çalışmalarına hız verildi. Başkent Geliştirme Komisyonu plan ve projeleri ancak Şubat sonuna doğru tamamlayabildi. Bu arada 27 Şubat günü uzmanlarla birlikte ikinci bir toplantı daha yapıldı. Büyükelçimiz bu toplantıya da katıldı.

Uzmanlarla yapılan bu toplantılarda anıtların masrafları konusu görüşülmemişti. Dışişleri Bakanlığımız bu konuyu da Kanberra'dan sordu. Ankara'nın anlayışına göre, Atatürk Anıtı'nın masraflarını Avustralya; Anzak Anıtı'nın masraflarını da Türkiye üstlenmeliydi. Ama Avustralya tarafı Atatürk Anıtı'nın masraflarını karşılamak istemezse Türk hükümeti bu masrafları karşılayacaktı. Dışişleri Bakanlığımız şöyle diyordu:

*"Proje, inşaat ve sair masrafların anıtın dikileceği ülkeler tarafından deruhte edilmesi (üstlenilmesi), Çanakkale Savaşları'nın yarattığı dostluk ruhunu daha iyi aksettirecek olması bakımından tercihe şayan görülmektedir. Aksi takdirde masraflar tarafımızdan karşılanacaktır."*²⁹

Büyükelçiliğimiz, Kanberra'daki anıtın Avustralyalılar tarafından yapılması, buna karşılık Gelibolu'da da aynı şekilde tarafımızdan da bir Anzak Anıtı yapılması hususunda genel bir mutabakata varılmıştır" dedi³⁰.

Atatürk Anıtı için Türkiye'den para istenmiyor ve beklenmiyordu. Yalnız plan ve projelerin tamamlanıp anıtın yapımına başlanması bekleniyordu.

29 KBA: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 5.2.1985

30 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 28.2.1985

b. Plan ve Projeler

Çanakkale Savaşları'nın 70. yıldönümü yaklaştıkça zamana karşı bir koşturmadır başladı. Ankara ile Kanberra arasında telgraf trafiği hızlandı. Atatürk Anıtı'nı da Anzak Anıtını da 25 Nisan törenlerine yetiştirmek gerekiyordu.

Bizim tarafta çalışmalar hızlanmış görünüyordu. Dışişleri Bakanlığımız, Şubat sonunda, "Gelibolu'da Anzak Koyu'na dikilecek anıtla ilgili çalışmalara başlanmıştır" diyor ve projelerinin Kanberra'ya gönderileceğini bildiriyordu³¹.

Büyükelçiliğimiz de Kanberra'daki çalışmaları şöyle rapor ediyor:

"Başkent Kanberra'da Atatürk Memorial Garden'a / Atatürk Anıt Bahçesi'ne) dikilecek Atatürk Anıtı ile ilgili ön projeler, Başbakan Hawke'un bizzat ilgilenmesi ve kesin talimatıyla Başkent İmar Komisyonu (NCDC) tarafından hazırlanmış ve 27 Şubat tarihinde adıgeçen komisyonda, bizim de katıldığımız bir toplantıda bize açıklanmıştır. Bugün (28 Şubat) alınan plan, proje ve fotoğraflar çanta ile sunulmaktadır.

"Teklif olunan proje talimatlarına uymaktadır. Şöyle ki:

"Anzac - Parade'in (Anzak Bulvarı'nın) kuzeydoğu ucundaki Atatürk Memorial Garden'ın (Atatürk Anıt Bahçesi'nin) Anzac - Parade cephesine bakan bölümünde 14 metre çapında parke döşeli bir daire içinde 2 metre yükseklikte, 6 metre çapında bir beton hilal yapılarak ortasında Tarana granitten (örneği çanta ile gönderilmektedir) 1.82.5 x 1 metre ebadındaki yekpare levha üzerine Atatürk'ün profili konulacak, ayrıca Atatürk'ün Anzaklar için söylediği sözler uygun düşecek

31 KBA: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 28.2.1985

boyda harflerle bu granit levha üzerine işlenecek ve altın yıldızla doldurulacaktır. Ayrıca, tarafımızdan da uygun görüldüğü takdirde hilalin uç kısmına yıldız şeklindeki bir noktaya bir bayrak direği konulabilecek ve törenlerde buraya bayrak çekilebilecektir. Tarafımızdan gönderildiği takdirde Gelibolu'dan alınacak taş veya toprak da anıta konulabilecektir.

"Anıtı ziyaret edecekler için Anzac Parade'deki Crosswell street'den ayrılan Gullet street üzerine bir otopark ve otoparktan anıta kadar 80 metrelik bir ana yol yapılacak, yolun doğu tarafı ayrıca ağaçlandırılacaktır. Anıtın kuzey tarafı çiçek tarhı ve oturma bankları konulmak suretiyle düzenlenecektir...

"Tarafımızdan anıta konulmak üzere 50 - 60 cm. çapında bronzdan bir Atatürk profilinin en kısa zamanda gönderilmesi ve bu teklif olunan ön projeye mutabakatımızın teleksle bildirilmesi, anıtın 25 Nisan törenlerine kadar yetiştirilebilmesi bakımından özellikle rica edilmiştir.

"Çanta ile yollanan planların en seri şekilde incelenerek talimatlarının acilen bildirilmesini..."³²

İlk defa Kanberra Atatürk Anıtı'nın silueti beliriyor: Parkın içinde 14 metre çapında bir daire. Dairenin ortasında 6 metre çapında, 2 metre yüksekliğinde ve hilal biçiminde bir duvar. Hilalin içinde Atatürk'ün kabartma sureti ve sözlerini içeren bir yazıt. Anıtın dış tarafında oturma bankları ve çiçek tarhı. Ziyaretler için Anıttan Gullit sokağına kadar 80 metrelik bir özel yol. Yolun çıkışında otopark... Bütün bunlar ağaçlıklı, yeşil Atatürk Anıt Bahçesi içinde yer alacak.

32 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 28.2.1985

Bundan başka Avustralya, Kanberra'nın ortasındaki sun'i gölün kuzey kıyısına da "Atatürk Kıyısı" adının verilmesini öneriyordu. 28 Şubat 1985 günü bunun projesi de Büyükelçiliğimize sunuldu. Buna göre, "Atatürk Kıyısı" (Atatürk Reach) olarak adlandırılacak kıyıya İngilizce şu plaket konacaktı:

"Anzak birliklerinin 25 Nisan 1915'te Anzak Koyu'na çıkışlarının 70. yıldönümü dolayısıyla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı ve Gelibolu'da (Çanakkale'de) Anzak birliklerine karşı koyan Türk silahlı kuvvetleri komutanı Kemal Atatürk'ün anısına,

Burley Griffin Gölü'nün bu kıyısına "Atatürk Kıyısı" adı verilmiştir."

25 Nisan 1985

Avustralya tarafının ilk önerisi buydu. Türk tarafının isteği üzerine bu yazıda bazı rötuşlar yapılacaktı. Daha sonra da Avustralya Başbakanının isteği üzerine "Atatürk Kıyısı", "Gelibolu Kıyısı" olarak değiştirilecekti. Avustralyalılar'ın dilinde "Gelibolu" sözcüğü, bizim kullandığımız "Çanakkale" anlamını taşımaktadır. Onlar "Çanakkale Savaşı" yerine "Gelibolu Savaşı" veya "Gelibolu Seferi" demektedirler. "Gelibolu Kıyısı"nı da daha ziyade "Çanakkale Kıyısı" gibi algılamak yanlış olmaz.

28 Şubat günü Büyükelçimize teslim edilen Atatürk Anıtı ve Atatürk Kıyısı ile ilgili plan ve projeler, diplomatik çantayla Ankara'ya gönderildi. Avustralya tarafı da bu projelerin bir örneğini Ankara'daki Büyükelçiliklerine ilettiler. Zaman darlığı nedeniyle Türkiye'nin bu projeler konusunda hemen karar vermesi isteniyordu. Büyükelçiliğimiz 6 Mart günü Ankara'ya şu yıldırım telgrafı çekti:

"Başbakanlıktan Büyükelçiliğimize telefon edilerek, Kanberra'ya yapılması planlanan "Atatürk Memorial Garden ve Anıtı" ile ilgili proje ve planlar konusunda Türk tarafının mutabakatının en geç 8 Mart Cuma

sabahu kendilerine bildirilmesi halinde inşaat ve diğer düzenlemelerin 25 Nisan'daki 70. yıl Anzak törenlerine ancak yetişebileceği bildirilmiş ve il-gimiz rica edilmiştir.

"Yüce Atatürk ve Türkiye imajını yurt dışında ve Avustralya'da ebe-dileştirecek bu proje ile ilgili ön mutabakatımızın 7 Mart Perşembe günü Türkiye saati ile 19.00'a kadar telex'le Büyükelçiliğimize bildirilmesi-ni..."³³

Ankara, aynı gün cevabını bildirdi: "*Atatürk Memorial Garden*" ve *Anıtıyla ilgili proje ve planlar tarafımızdan uygun görülmüştür*" dedi³⁴.

Avustralya tarafı, 28 Şubat'ta Canberra Büyükelçiliğimize teslim et-tiği plan ve projelere en geç 7 Mart tarihine kadar onayımızın bildirilme-sini istiyordu. Yoksa Atatürk Anıtı zamanında yetiştirilemeyecekti. Uzak-lık dolayısıyla plan ve projeler 5 Mart'ta Ankara'ya ulaştırılabilmiş. Dı-şişleri Bakanlığımız, zamanın baskısını omuzlarında hissetmiş ve Kanber-ra'nın Ankara'dan dokuz saat ilerde olduğunu da hesaba katmış olmalı ki, 6 Mart günü proje ve planların onaylandığını yıldırım telgrafla Kanber-ra'ya duyurmuştur. Demek ki, plan ve projelerin Ankara'da uzun uzun in-celenmesine pek vakit kalmamıştır. Bu bakımdan hükümetimiz, Avustral-ya tarafının hazırlamış olduğu plan ve projelerde herhangi bir değişiklik önermemiş veya önermeye vakit bulamamıştır.

Canberra Büyükelçiliğimiz, Ankara'nın telgrafını alır almaz, Ata-türk Anıt Bahçesi ve Atatürk Anıtı ile ilgili plan ve projelerin Türk Hükü-metince onaylandığını 7 Mart günü Avustralya tarafına bildirdi³⁵.

Artık anıtın yapımına geçilebilirdi. Bu arada Avustralya Başbakanı *Hawke*, projelerde bir değişiklik yapılmasını önerdi. "Atatürk Anıtı" ve

33 KBA: T.C. Canberra BE'den Dışişlerine yıldırım tel. 6.3.1985

34 KBA: T.C. Dışişlerinden Canberra BE'ne yıldırım tel. 6.3.1985

35 KBA: Büyükelçi Şahinbaş'tan G. Johns'a mektup, 7.3.1985

“Atatürk Bahçesi”nden başka, Kanberra’da göl kıyısına da “Atatürk Kıyısı” adının verilmesinin güç olacağını söyledi ve buraya “Gelibolu Kıyısı” adının verilmesini önerdi. Bu öneri de Türk tarafınca kabul edildi. Dışişleri Bakanlığımız, “Başbakan *Hawke*’un *Burley Griffin gölü kıyısındaki sahil şeridine aynı yerde iki yere aynı ismin verilmesindeki güçlük nedeniyle “Gallipoli Reach” (Gelibolu Kıyısı) denmesi hususundaki ricası tarafımızdan kabul edilmektedir”* dedi. Ancak plakete konulacak yazının değiştirilmesini istedi³⁶. Göl kıyısına konacak yazı, istediğimiz doğrultuda değiştirilecekti.

c. Aykırı Bir Ses

Atatürk Anıtı’yla ilgili hazırlıklar diplomatik kanalla yürütülüyordu. Kanberra Büyükelçiliğimiz ile Avustralya yetkilileri kapalı kapılar arkasında görüşüp konuşuyor, kararlara varıyorlardı; ama basına pek açıklama yapılmıyordu.

Türk Hükümetinin Gelibolu Yarımadası’nda Anzaklar’ın çıkartma yaptıkları yere “Anzak Koyu” adını vereceği, buna karşılık Başkent Kanberra’nın “seçkin” veya “mutena” bir yerine bir Türk adı verileceği açıklanmıştı ve artık biliniyordu. Ama Kanberra’nın o “seçkin” yerinin tam neresi olacağı, buraya ne ad verileceği ise Avustralya’da açıklanmamıştı ve Avustralya kamuoyu tarafından henüz bilinmiyordu.

Tam bu sırada, 1985 yılı Mart başında, Avustralya basınında bir haber çıktı: Kanberra’nın merkezinde, yapımı sürmekte olan yeni parlamento binasının önündeki büyük meydana “*Gelibolu Meydanı*” veya “*Gallipoli Plaza*” adı verileceği duyuruldu. Anzaklar Gelibolu Lejyonu, bunu bir öneri olarak Hükümete sunmuşlardı. Ama Anzaklar’ın bu önerisine karşı bazı bürokratların direndikleri de yazılıyordu. “Anzak Koyu”na kar-

36 *KBA*: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE’ne tel. 14.3.1985

şılık, Türkleri hoşnut edecek çeşitli öneriler bulunduğu, bunların hangisine karar verileceğinin Başbakan *Hawke* tarafından daha sonra açıklanacağı belirtiliyordu³⁷.

Kanberra'nın en gözde bir yerine "Gelibolu Meydanı" adı verileceği yolundaki bu havadis üzerine, Avustralya basınında ilk defa aykırı bir ses yükseldi. *The Canberra Times* gazetesi kötü yazarlarından *Alan Fitzgerald*, zehir zemberek bir yazı yayınladı³⁸.

Fitzgerald alaycı, iğneleyici bir dille, Parlamento önündeki meydana "Gelibolu Meydanı" adı verilmek istendiğini hatırlattıktan sonra soruyordu; "*Gelibolu Plaza mı? Oldu olacak bari Hitler Bahçeleri desek?*" Bu gazeteciye göre, "*Anzak Koyu*" adı verilecek yer, kuş uçmaz, kervan geçmez bir yerdi. *Başkent Ankara'dan pek uzaktı. Avustralyalı turistlerden başka oraya kimsenin uğradığı da yoktu.*

Gazeteci devam ediyor: "*Gelibolu*" adı verilecek yere gelince, burası Avustralya başkentinin göbeğidir. Dahası, "*Gelibolu Meydanı*" adı verilmesi nasıl bir emsal yaratır, hiç düşünüldü mü acaba? Günümüzde saçma - sapan işler yapıldığı görülüyor ve bunlara "hükümet politikası" adı veriliyor. Bir an düşünmek gerek. Türkler Avustralya'nın eski düşmanları değil mi? Eski düşmanlardan birine bir jest yapmak, öteki eski düşmanlara karşı ayırım gözetmek olmuyor mu? Avustralya Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlar'la da savaştı. Öyleyse Avustralya'nın "Kral Parkı"na, Alman İmparatoru'nun adı verilip "Kayzer Wilhelm II Parkı" densin. Oldu olacak "*Gravillea Parkı*" da "*Adolf Hitler Bahçeleri*" olsun bari!...

Avustralyalı gazeteci, "şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler" sözünü doğrularcasına, yüzeysel bilgilerini oraya dökerek cehaletini

37 Frank Cranston, "Anzac Cove naming set for next month", *The Canberras Times*, 2.3.1985

38 Fitzgerald, "Gelibolu Plaza? Hitler Gardens?", *The Canberra Times*, 8.3.1985

gözler önüne seriyor. Avustralya'nın şimdiye kadar girip çıktığı savaşları sayıp döküyor ve her birinden güya çarpıcı örnekler sıralıyor:

Vietnam Savaşı anısına Avustralya dağlarından birine "Ho Amca"nın adı verilip "Ho Chi Min Dağı" mı denecek? Vaktiyle Sudan'da savaştıkları için bir ünlü meydana şimdi "Mehdi Meydanı" mı diyeceklerdi? Bolşevik İhtilali üzerine patlayan Rusya iç savaşına da bulaşmış olan Avustralya şimdi bir yere "Lenin" adını vermeye manen borçlu mu sayılacaktı..."

Gazeteci bir şey daha söylüyor:

"Gelibolu Meydanı" adı verildi diyelim. Ya bunun korunması nasıl olacak? Yarın Ermeniler bu meydanda Türkiye aleyhinde gösteriler düzenlemeye başlarsa Avustralya, güvenlik güçlerini harekete geçirmek ve o meydanda nöbet tutmak durumunda kalmayacak mı?

Fitzgerald adlı gazetecinin ortaya attığı görüşler bunlardı. Kanbera'da Atatürk Anıtı'nın yapım çalışmaları sürerken Avustralya basınında böylesine ters bir yazı çıkması, Kanbera Büyükelçimizin canını sıktı. Gerçi Atatürk'e ağıttan açığa dil uzatılmıyordu ama imalarda bulunuluyordu. Bu imalar, tabii, Büyükelçimizi daha da üzdü. Bu konuda ilk defa böyle ters bir yazı görülüyordu. Anıtın açılmasına bir buçuk ay kala, adeta pişmiş aşa su katılmak isteniyor gibiydi.

Büyükelçi **Şahinbaş**, yazıyı gazetede görür görmez, hemen aynı gün gazeteciye cevap verdi; bir özel mektup gönderdi; yazısını *"hayretle ve düş kırıklığıyla"* okuduğunu bildirdi. Hele *"Gelibolu Plaza? Hitler Bahçeleri?"* başlığıyla ileri sürülmek istenen çirkin imaya büsbütün üzüldüğünü söyledi. Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanmış olan *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitabı gazeteciye gönderdi. Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar hakkında söylediği o unutulmaz büyük sözlere Fitzgerald'ın dikkatini çekti. *Sırf bu sözleri bile, yazıda anılan öteki kişilerle Atatürk'ün kıyaslanamayacağını göstermeye yeter*, dedi. Bu sözlerin elli yıl kadar önce söylenmiş ol-

duğu hatırlanınca, Çanakkale Savaşları dolayısıyla Türkler'le Avustralyalılar'ın birbirlerine karşılıklı dostluk jestlerinde bulunmakta geç bile kalmış oldukları söylenebilirdi. Büyükelçimiz, "*Hitler'i, Lenin'i veya Ho Chi Min'i ima etmek tamamen yersiz ve kabul edilemez*" diyerek sözlerini noktaladı.

Türkiye Büyükelçisi, oldukça yumuşak bir cevap vermişti. Öyle olması da doğaldı. Hele o günlerdeki güzel havayı bozmak olmazdı. Türkiye ile Avustralya arasındaki dostluk ilişkileri güzel güzel geliyordu. Yakında Bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapılacaktı. Tarihte ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı Avustralya'ya resmi ziyaret yapacaktı. Kanberra'da Atatürk Anıtı ve Gelibolu Yarımadası'nda Anzak Anıtı törenlerle açılacaktı. Anıtların açılmasına şunun şurasında bir buçuk ay kadar bir zaman kaldığı bir sırada Avustralya basınıyla polemige girmek, bir kavga başlatmak hiç doğru olmazdı. Büyükelçinin misyonu kavga etmek değildi. Yoksa cahil Avustralyalı gazeteciye haddini bildirmek kolaydı.

Avustralyalıya söylenebilecek pek çok şey vardı. Bir defa, istek Avustralya'dan gelmişti, bizden değil. Siz "Anzak Koyu" adını kabul ederseniz biz de Kanberra'nın seçkin semtlerine *Atatürk*'ün ve Gelibolu'nun adlarını veririz diyen Avustralya tarafıydı. Gazetecinin kuş uçmaz, kervan geçmez yer olarak gördüğü "Anzak Koyu"nu seçen, tercih eden de Avustralyalılardı. Anzaklar'ı oraya biz buyur etmedik.

Gazeteci, "eski düşman" olduğumuzu hatırlatıyor. Bu yüzden Kanberra'nın bir yerine bir Türk adı verilemeyeceğini, verilirse Avustralya'nın öteki eski düşmanlarına haksızlık edileceğini söylüyor. Örnek olarak, Alman savaşını, Vietnam savaşını, Sudan hareketini ve hatta Rusya iç savaşını sıralıyor ve Anzaklar'ın oralarda da savaştıklarını belirtiyor. Ama bu savaşların hiçbirinin Çanakkale Savaşı'yla kıyaslanamayacağını, Avustralya tarihinde Çanakkale Savaşları'nın apayrı bir yeri olduğunu bilmiyor. Avustralya, ulusal benliğini Çanakkale'de bulmuştur; Sudan'da, Vietnam'da, Sibiry'a da değil. Avustralya, ulus olma bilincine, siyasi riş-

tüne Çanakkale'de ermiş; başka yerde değil. Çanakkale'dir Avustralya'yı millet yapan, devlet yapan. Yoktur Çanakkale'nin bir başka benzeri. Çalakalem saçmalayan cahil Avustralyalı'ya önce kendi tarihini okuyup bellemesi gerektiğini ve ancak ondan sonra Çanakkale konusunda kalem oynatabileceğini biz mi hatırlatmalıydık?

Evet, biz, Avustralya için "eski düşman" idik. Peki, Anzaklar bizim için "eski düşman" değiller miydi? Yoksa onlar Çanakkale'ye "dost" olarak mı gelmişlerdi? Sonra, düşmandan düşmana fark yok mu? Düşman vardır, meşru müdafaadadır, yurdunu savunur; düşman vardır, gayri meşru tecavüzdendir, haksız olarak başkasının yurduna saldırır. Çanakkale'de saldırgan olan kimdi, yurdunu savunan kim? Biz miydik, yoksa onlar mıydı saldırgan olan? Binlerce kilometre uzaktan gelip bir bahar sabahı gizlice toprağımıza ayak basan ve vatanımızı kana bulayan Anzaklar değil miydi?

Buna rağmen biz, başta Ulu Önder Atatürk olmak üzere, ulusça büyüklük gösterip saldırgan Anzaklar'ı bağışladık ve onlara dostluk elimizi uzattık. Bir ön şart da koşmadık. Avustralya olarak Türk halkından önce özür dileyin, sonra dost olalım demedik. Ölen Anzak askerlerini kendi şehitlerimiz gibi bağrımıza bastık, sağ kalanlara da dost elimizi uzattık. Çanakkale'de yüzbinlerce evladını kaybeden Türk Milleti için Anzaklar'ı kayıtsız şartsız bağışlayabilmek ne demektir? Bu insanlığı, bu ruh yüceliğini acaba ukala Avustralyalı gazetecinin havsalası alır mı?

Dahası biz, vatan topraklarımıza o saldırgan Anzaklar'ın adını veriyor, anıtını dikiyorduk. Onların adını dostça gelecek kuşaklara aktarıyor ve ebedileştiriyorduk. Böylesine büyük bir dostluğu, yalnız Anzaklar'a gösteriyorduk. Tarihimizde pek çok saldırı ve istila gördük. Pek eskiye gitmeye gerek yok. Sadece Balkan Savaşı'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve İstiklal Savaşı'nda Anadolu ve Trakya topraklarımız arka arkaya saldırıya uğradı. O saldırıları defettikten sonra kurtarılan topraklarımıza saldırgan düşmanlarımızın adını vermeyi, anıtlarını dikmeyi aklımızın kenarından bile geçirmedik. Bu bakımdan, Gelibolu Yarımadası'nda Anzak adı-

ni resmileştirip ebedileştirmekle Türkiye'nin Avustralya ve Yeni Zelanda'ya gösterdiği dostluk jesti, tarihimizde bir eşi, benzeri bulunmayan pek olağanüstü bir jesttir.

Bu eşsiz dostluk jestimizi, bir gazeteci kavramaktan aciz olsa bile, Avustralya toplumu ve Hükümeti, hakkıyla takdir ediyordu. Avustralya Başbakanı *Hawke*, bir hafta sonra yaptığı açıklamada, Türkiye'nin "Anzak Koyu" adını resmen kabul etmekle "eski bir düşmana karşı eşsiz bir dostluk jestinde bulunduğunu" vurgulamış ve "*İnanıyorum ki... bütün Avustralyalılar bunu şükranla karşılayacaklardır*" demiştir. *Hawke*, "barış ve dostluk adına", Kanberra'nın bir parkına Atatürk adının verileceğini ve anıtının dikileceğini de belirtmiştir.

Avustralya Başbakanının bu açıklaması, basındaki çatlak sese en iyi cevap oldu. Ve Atatürk Anıtı çalışmaları devam etti.

d. Yazıtlar, Atatürk Kabartması ve Arıburnu Toprağı

Atatürk Anıtı'nın yapımı sürerken, anıta konacak yazıtın, Atatürk kabartmasının hazırlıklarına da başlandı. Anıttan başka, Kanberra'daki "Atatürk Anıt Bahçesi"ne, "Gelibolu Kıyısı"na; Albany Limanı girişine ve Yeni Zelanda'nın başkenti Wellington'a dikilecek Atatürk Anıtı'na da çeşitli yazıtlar, plaketler konacaktı. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nda "Anzak Koyu" plaketi, Anzak Anıtı yazıtını da hazırlayıp yetiştirmek gerekiyordu. Bu konularda, Mart 1985'te, Ankara ile Kanberra arasında nefes nefese yazışmalar yapıldı. Yazıtlar ve plaketler üzerinde görüş alış-verişinde bulunuldu ve anlaşmalara varıldı.

Gelibolu Kıyısı

Kanberra'daki Burley Griffin Gölü'nün kuzey kıyısına önce "Atatürk Kıyısı" adı verilmesi kararlaştırılmıştı. Avustralya Başbakanı, bir şehirde değişik yerlere "Atatürk" adı verilmesinin güç olacağını söyledi ve buraya "Gelibolu Kıyısı" adı verilmesini önerdi. Öneri Türk hükümetince de uygun görüldü.

Buraya konacak plaket, İngilizce olarak, Ankara'da hazırlandı ve onay için Avustralya tarafına sunuldu. İlk metin şöyleydi:

*"This area of the lake shore bears the name of "Gallipoli Reach" in honour of the valour of the men of ANZAC and the Turkish soldiers led by Kemal Atatürk, later founder and first President of Modern Turkey. They wrote their names imperrishably in the history with their courage and devotion."*³⁹

Türkçesi:

"Göl kıyısının bu bölümü, daha sonra Modern Türkiye'nin kurucu ve ilk Cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk komutasındaki Türk askerlerinin ve Anzaklar'ın kahramanlıkları anısına "Gelibolu Kıyısı" adını taşımaktadır. Onlar, cesaretleri ve fedakarlıklarıyla adlarını ebedi olarak tarihe yazmışlardır."

Avustralya tarafı bu metinde değişiklikler önerdi. Öneri 21 Mart'ta Ankara'ya bildirildi ve iki gün sonra Ankara tarafından onaylandı⁴⁰. Sonunda metin şöyle plakete geçirildi:

THIS AREA OF FORESHORE BEARS THE NAME

"GALLIPOLI REACH"

**IN HONOUR OF THE VALOUR OF THE MEN OF ANZAC,
AND THE TURKISH DEFENDERS LED BY KEMAL ATATÜRK,
LATER FOUNDER AND FIRST PRESIDENT
OF MODERN TURKEY.**

**THIS PLAQUE WAS UNVEILED ON 25 APRIL 1985
THE 70TH ANNIVERSARY OF THE LANDING AT ANZAC COVE.**

39 KBA: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 14.3.1985

40 KBA: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 23.3.1985

Bugün bu yazı, tıpkı yukarda olduğu gibi, göl kıyısındaki plakette yer almaktadır. Gölün bu bölümünde, tam kıyıda yaya yolu veya bisiklet yolu uzanmaktadır. Yolun iç tarafında, alçak bir istinat duvarı, duvarın ötesinde de ağaçlıklı bir park vardır. Duvar 75 cm. yüksekliktedir. 47 x 80 cm. boyutundaki plaket bu duvara monte edilmiştir, büyük bir salkım söğüt ağacının altında yer almaktadır. Yazılar, siyah zemin üstüne kabartma sarı bronz harflerle yazılmıştır. Yalnız İngilizce olan yazının Türkçe çevirisi şudur:

KIYININ BU BÖLÜMÜ,

**DAHA SONRA ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'NİN KURUCUSU VE İLK
CUMHURBAŞKANI OLAN KEMAL ATATÜRK
KOMUTASINDAKİ TÜRK MÜDAFİİLERİNİN VE
ANZAKLAR'IN KAHRAMANLIKLARI ANISINA**

“GELİBOLU KIYISI”

ADINI TAŞIMAKTADIR.

**BU PLAKET, ANZAK KOYU'NA ÇIKARTMANIN
70. YILDÖNÜMÜNDE, 25 NİSAN 1985 GÜNÜ AÇILMIŞTIR.**

Atatürk Anıt Bahçesi

Kanberra'da, içinde Atatürk Anıtı'nın dikildiği parka, “*Atatürk Memorial Garden*” adı verilmiştir. Bunun Türkçesi, *Atatürk Anıt Bahçesi*'dir. Burası, sivri yapraklı, yaz kış yeşil kalan ökalüptüs ağaçlarıyla kaplı yemyeşil bir parktır. Türkçe *Atatürk Anıtı Parkı* demek belki daha doğru olurdu. Ama resmi adı “bahçe”dir.

Bahçenin girişinde, yeşil bir tabelada, altın sarısı harflerle, “ATA-TURK MEMORIAL GARDEN” yazısı okunur. Burada anıta kadar, 80 metre uzunluğunda, 4 metre genişliğinde bir yol uzanır. Parktan Anıta git-

mek üzere özel olarak yapılmış, kiremit rengi ufak çakıl taşları döşenmiş, bakımlı bir yoldur. Avustralya Türkleri bu yolu, Ankara'daki Anıtkabir'in ünlü "Aslanlı Yol"una benzetirler.

Bu yoldan yürüyünce, tam Anıta yaklaşırken, önümüze bir "*Bilgi Levhası*" çıkar. Türkçe ve İngilizce yazılmıştır. Bu levhadaki uzunca bilgiler de, Mart - Nisan 1985'te, Ankara ile Kanberra arasında yapılan yazışmalarla saptanıp kararlaştırılmıştır. Levhanın Türkçesi şöyledir:

ATATÜRK ANIT BAHÇESİ

1985 YILINDA, I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ GELİBOLU SEFERİ'NDEN 70 YIL SONRA, TÜRK HÜKÜMETİ, 25 NİSAN 1915'DE AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA ASKERLERİNİN, GELİBOLU YARIMADASI'NDA İLK DEFA AYAK BASTIKLARI BÖLGEYİ "ANZAK KOYU" OLARAK ADLANDIRMAYI KABUL ETMİŞTİR.

BU DAVRANIŞA KARŞILIK AVUSTRALYA HÜKÜMETİ DE ŞİDDETLE SAVAŞILAN BU SEFERDE GÖREV ALMIŞ OLAN ANZAK VE TÜRK ASKERLERİ'NİN KAHRAMANLIK VE FEDAKARLIKLARININ ANISINA BU "ANIT BAHÇEYİ" TESİS ETMİŞTİR.

GELİBOLU SEFERİ SIRASINDA TÜRK KUVVETLERİNİN KOMUTANI OLAN KEMAL ATATÜRK (1881 - 1938) MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU VE İLK CUMHURBAŞKANI İDİ. ANITIN ÜZERİNDE YAZILI OLAN SÖZLER ATATÜRK'ÜN GELİBOLU'DAN GERİ DÖNMİYEN ANZAKLAR İÇİN SÖYLEDİĞİ TAKDİR İFADELERİDİR.

Burada, "Gelibolu Seferi" dendiği dikkati çekmektedir. Bizim tarih yazınlarımızda "Çanakkale Savaşı", "Çanakkale Muharebeleri", "Anafartalar Muharebatı", "Arıburnu Muharebeleri" gibi ifadeler yaygındır ve

yerleşmiştir. Ama “Gelibolu Seferi”, “Gelibolu Muharebesi” gibi ifadeler hemen hiç kullanılmaz. Avustralya tarih literatüründe ve genellikle bu alandaki İngilizce yayınlarda ise Çanakkale adı hemen hemen hiç geçmez ve hep Gelibolu adı kullanılır. İngilizceden Türkçeye aktarılmış olan yukarıdaki metinde de “Gallipoli campaign” karşılığı olarak “Gelibolu Seferi” ifadeleri kullanılmıştır. Biz bunu, “Çanakkale Seferi” veya “Çanakkale Savaşı” olarak algılayabiliriz.

Yukarıdaki metnin bir belge niteliğindeki İngilizce aslı şudur:

ATATURK MEMORIAL GARDEN

IN 1985 SEVENTY YEARS AFTER THE GALLIPOLI CAMPAING OF WORLD WAR I, THE TURKISH GOVERNMENT AGREED TO RECOGNISE THE NAME “ANZAC COVE” FOR THE PLACE ON THE GALLIPOLI PENINSULA WHERE THE FIRST AUSTRALIAN AND NEW ZELAND TROOPS LANDED, ON 25 APRIL 1915.

İN RETURN FOR THIS GESTURE, THE AUSTRALIAN GOVERNMENT ESTABLISHED THIS MEMORIAL GARDEN, WHICH HONOURS THE HEROISM AND SELF - SACRIFICE THAT DISTINGUISHED BOTH THE ANZAC AND TURKISH TROOPS WHO TOOK PART IN THAT BITTERLY FOUGHT CAMPAIGN.

KEMAL ATATURK (1881 - 1938) WAS FOUNDER AND FIRST PRESIDENT OF MODERN TURKEY, AND LEADER OF THE TURKISH FORCES IN THE GALLIPOLI CAMPAING. THE WORDS INSCRIBED ON THE MEMORIAL ARE ATATURK'S TRIBUTE TO THOSE ANZACS WHO DID NOT RETURN FROM GALLIPOLI.

Bu bilgi levhasından on adım kadar ilerde asıl Atatürk Anıtı bulunmaktadır. Anıt, Türk bayrağındaki hilal biçiminde, iki metre yükseklikte, altı metre çapında bir beton duvardır. Duvarın giriş yoluna bakan dış yüzüne, büyükçe bir ayyıldız oyulmuştur. İç yüzünde, 92 x 200 cm. boyutunda bordo renkli bir mermer levha yerleştirilmiştir. Levhanın üzerine, altın yaldızlı harflerle Atatürk'ün Çanakkale Savaşı'nda ölmüş Anzaklar hakkında 1934 yılında söylediği unutulmaz sözleri İngilizce olarak kazanmıştır. Bu sözler şöyledir:

THOSE HEROES THAT SHED THEIR BLOOD AND LOST THEIR LIVES...

YOU ARE NOW LYING IN THE SOIL OF A FRIENDLY COUNTRY. THEREFORE REST IN PEACE. THERE IS NO DIFFERENCE BETWEEN THE JOHNNIES AND THE MEHMETS TO US WHERE THEY LIE SIDE BY SIDE HERE IN THIS COUNTRY OF OURS... YOU, THE MOTHERS, WHO SENT THEIR SONS FROM FAR AWAY COUNTRIES, WIPE AWAY YOUR TEARS; YOUR SONS ARE NOW LYING IN OUR BOSOM AND ARE IN THE PEACE. AFTER HAVING LOST THEIR LIVES ON THIS LAND THEY HAVE BECOME OUR SONS AS WELL.

KEMAL ATATURK

Bu sözlerin Türkçe aslı şöyledir:

BU MEMLEKETİN TOPRAKLARI ÜSTÜNDE KANLARINI DÖKEN KAHRAMANLAR!

BURADA BİR DOST VATANIN TOPRAĞINDASINIZ. HUZUR VE SÜKÛN İÇİNDE UYUYUNUZ. SİZLER, MEHMETÇİLKELREL YANYANA, KOYUN KOYUNASINIZ. UZAK DİYARLARDAN EVLATLARINI HARBE GÖNDEREN ANALAR! GÖZYAŞLARINIZI DİNDİRİNİZ. EVLATLARINIZ, BİZİM BAĞRI-

MIZDADIR. HUZUR İÇİNDEDİRLER VE HUZUR İÇİNDE RAHAT RAHAT UYUYACAKLARDIR. ONLAR, BU TOPRAKTA CANLARINI VERDİKTEN SONRA, ARTIK BİZİM EVLATLARI-MIZ OLMUŞLARDIR.⁴¹

Atatürk Kabartması

Kanberra Anıtında, Atatürk'ün sözlerini içeren mermer levhanın üst bölümüne Atatürk'ün bir maskı veya kabartma sureti konmuştur. Maskın boyu 44 cm. eni 29 cm.'dir. Türkiye'de yaptırılmış olan mask, Mart 1985'te Canberra'ya gönderilmiştir⁴². Bunun bir örneği Yeni Zelanda'ya da yollanmış ve Wellington'daki Atatürk Anıtı'na konmuştur.

Maskın eni, boyu, rengi Anıttaki mermer levhayla uyumludur. Asıl bu mask ve mermer yazıt, hilal biçimindeki beton duvarla birlikte Atatürk Anıtı'nın merkezini oluşturmaktadır.

Arıburnu Toprağı

Kanberra Atatürk Anıtına, Gelibolu yarımadasından alınıp gönderilmiş toprak da konmuştur. Bu konuda 9 Mart 1985 günü Dışişleri Bakanlığımızdan Canberra Büyükelçiliğimize şu telgraf gönderilmiştir:

"Anıta konulmak üzere Gelibolu'da Anzak Koyu'ndan alınan toprak diplomatik çanta ile gönderilmektedir.

41 *Atatürk*'ün bu sözlerinin aslı ile Canberra'daki anıta konmuş olan İngilizce çevirisi arasında, özde değilse bile şekil bakımından biraz fark olduğu dikkatli bir kimsenin gözünden kaçmaz. Fark, Türk Tarih Kurumu tarafından 1978 yılında yayınlanmış olan *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitaptan kaynaklanmıştır. Bu kitaptaki çeviri önce 1978 yılında Brisbane'deki *Gelibolu Onur Çeşmesi* adlı anıta konmuş ve Avustralya'da tanınmıştır. Canberra'daki anıt için Dışişleri Bakanlığımızca, Atatürk'ün sözlerinin aslına tıpatıp uygun yeni bir İngilizce çeviri hazırlanmış. Fakat Büyükelçiliğimiz Atatürk'ün bu sözlerinin *Atatürk ve Anzaklar* adlı kitaptaki çevirisinin Avustralya'da yerleşmiş bulunduğunu ve bunları değiştirmenin doğru olmayacağını belirtmiş ve dolayısıyla yeni çeviriden vazgeçilmiştir. Anıttaki İngilizce metin, aslında güçlü bir çeviridir ve Anzak Koyu'ndaki anıta da, birçok İngilizce yazıda yer almış ve artık iyice yerleşmiş bulunmaktadır. **B.N.Ş.**

42 *KBA*: T.C. Dışişlerinden Canberra BE'ne yazı. 26.3.1985, No. 42-30

*"Toprağın Anıtıtki yerine 25 Nisan'daki tören sırasında Türkiye'den gelecek heyet tarafından konması düşünülmektedir. Bu itibarla Avustralya makamlarına toprak için icab ediyorsa Anıt'ta bir yer ayırmalarının bildirilmesi, ancak toprağın Büyükelçilikte muhafaza edilmesi uygun olacaktır."*⁴³

Bu talimat doğrultusunda, gönderilen vatan toprağı, tören gününe kadar Büyükelçilikte muhafaza edilmiş ve bunun Anıt konması için Türkiye'den gelecek heyet beklenmiştir. Türkiye'den beş kişilik bir heyet gelecekti ve heyet Başkanı o zamanki Dışişleri Bakanımız Vahit Halefoğlu toprağı anıt koyacaktı. Ona göre toprak için de daire biçiminde bir plaket hazırlandı. Dıştan 47 cm., içten 42 cm. çapındaki ve siyah renkteki bu plakete altın renkli harflerle şunlar yazıldı:

**SOIL FROM
ANZAC COVE, TURKEY,
WAS PLACED BENETH THIS
PLAQAUE AT THE COMMEMORATION
OF THIS MEMORIAL ON 25 APRIL 1985, THE
70TH ANNIVERSARY OF THE LANDING AT
GALLIPOLI, BY HIS EXCELLENCY MR. VAHIT
HALEFOĞLU, MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS
OF THE REPUBLIC OF TURKEY, IN THE PRESENCE
OF THE HONOURABLE GORDON SCHOLES
MINISTER FOR TERRITORIES AND ACTING
MINISTER FOR VETERAN AFFAIRS OF
THE COMMONWEALTH OF AUSTRALIA AND
THE HONOURABLE FRANK O'FLYNN,
MINISTER FOR DEFENCE AND
ASSOCIATE MINISTER FOR
FOREIGN AFFAIRS,
NEW ZELAND.**

43 KBA: T.C. Dışişlerinden Kanberra BE'ne tel. 9.3.1985

Yalnız İngilizce olan bu yazıt şöyle Türkçeleştirilebilir:

TÜRKİYE'DEN, ANZAK KOYU'NDAN ALINMIŞ OLAN TOPRAK GELİBOLU ÇIKARTMASININ 70. YILDÖNÜMÜNDE, 25 NİSAN 1985 GÜNÜ BU ANITIN AÇILIŞI İÇİN YAPILAN VE AVUSTRALYA MİLLETLER TOPLULUĞU EYALETLER BAKANİ VE MUHARİP İŞLERİ BAKAN VEKİLİ SAYIN GORDON SCOLLES İLE YENİ ZELANDA DIŞİŞLERİ BAKAN VEKİLİ FRANK O'FLYNN DA HAZIR BULUNDUKLARI TÖREN SIRASINDA TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANİ EKSELANS VAHİT HALEFOĞLU TARAFINDAN İŞBU PLAKANIN ALTINA KONMUŞTUR.

Bu güzel plaket, Anıtın granit parke döşeli zemininde, hilal'in içinde yer almakta ve Anıta daha da büyük anlam kazandırmaktadır. Kanberra Atatürk Anıtını ziyaret edenler veya çelenk koymak için Anıta gelenler, önce durup bu plakete bir göz atmakta, ondan sonra hilalin içine doğru yürümekte ve ve mermer yazıtı okuyup Yüce Atatürk'e saygılarını yenilemektedirler.

e. Zaferin Yıldönümünde Açıklamalar

Kanberra Atatürk Anıtının yapımına başlanacağı günlerde, Avustralya Başbakanı *Hawke*, Türkiye Büyükelçisi *Şahinbaş*'ı Parlamento binasındaki makamına çağırdı. 12 Mart 1985 sabahı Hawke ile Şahinbaş Atatürk ve Anzak anıtları konusunu görüştiler.

Avustralya Başbakanı, Türkiye Hükümetinin "Anzak Koyu" nu resmen kabul etmesinden duyduğu memnuniyeti ve şükran duygularını dile getirdi. Anıtın yapımına başlanırken basına bir açıklama yapmak istediğini bildirdi. Önceden hazırlamış oldukları bir açıklama taslağını da büyükelçimize verdi.

Büyükelçi, hemen Hawke'un açıklama taslağını Ankara'ya telledi. Ankara, taslak üzerinde bazı rötuşlar önerdi. Bu arada Türk hükümeti de

kendi açıklama taslağını hazırladı. 15 Mart günü Kanberra'daki Yeni Zelanda Yüksek Komiserliği, kendi hükümetinin yapacağı açıklama metnini Büyükelçimize ulaştırdı. O tarihte Wellington Büyükelçiliğimiz henüz açılmamıştı ve Kanberra Büyükelçiliğimiz Yeni Zelanda'ya bakıyordu.

Dört - beş gün boyunca, yapılacak açıklamalarla ilgili olarak Ankara ile Kanberra arasında acele telgraflar gidip geldi. Sonunda açıklama metinleri üzerinde anlaşmaya varıldı. Türk Hükümetinin isteği üzerine, açıklamaların, Çanakkale deniz zaferinin 70. yıldönümüne rastlatılması kararlaştırıldı. 18 Mart 1985 günü, Ankara, Kanberra ve Wellington'da, aynı anda açıklamalar yapıldı. Türkiye'nin yaptığı açıklamanın tam metni aşağıdadır:

f. Türk Hükümetinin Açıklaması (Ankara, 18 Mart 1985)

Tarihin en şanlı savaşlarından birini teşkil eden Çanakkale Savaşı, bu savaştan bekledikleri sonucu alamayanlar tarafından da saygı ve hayranlıkla anılmaya devam etme özelliği taşıyan nadir tarihi bir olaydır.

Bizatihi savaşların genellikle milletler arasındaki yakınlaşmayı daima engelleyen bir unsur olarak ortaya çıkmasına mukabil, Çanakkale Savaşı'nın, bunun tam aksine, bu savaşa katılan çeşitli ülkelerin insanları arasında devamlı bir dostluk ve birbirlerine karşı büyük saygı duymalarına vesile teşkil ettiği ve bunun aynı şekilde yıllardan beri sürerek zamanımıza kadar geldiği tarihte örneği ender görülen bir vakadır.

Bu tür dostluk ve yakınlık tezahürlerinin günümüzdeki en canlı ve göze çarpan örneklerinden birinin halen Avustralya ve Yeni Zelanda'da gerçek bir temele oturtulmuş olmasını büyük bir memnuniyetle karşılamaktayız.

Avustralya Hükümeti, Avustralya'nın başşehri Kanberra'nın mutene bir semtinde bulunan "War Memorial" ın karşısına isabet eden yerdeki

bir parka "Atatürk Parkı" adı verilmesi ve buraya üzerinde Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar için söylediği:

"Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar. Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükün uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunasınız."

"Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar. Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."

Şeklindeki sözlerin Türkçe ve İngilizce halinde yer alacağı bir anıt - kitabe dikilmesi ve bu anıt kitabenin çok yakınında bulunan Burley Griffin gölü'nün kıyı şeridinin bir kısmına "Gelibolu Kıyısı" adı verilerek bir plaka konulması ile Avustralya'nın güney Batısında Anzakların gemilerle Gelibolu'ya hareket ettikleri Albany limanı girişine "Atatürk Girişi" adı verilmesine karar vermiş bulunmaktadır.

Buna paralel olarak, Yeni Zelanda Hükümeti de başşehir Wellington'un limanının giriş kısmına yakın olan ve Taraki koyundaki plajın bir kısmını içine alan mutena bir yere "Atatürk" adı verilmesine ve burada bir anıt - kitabe dikilmesine karar vermiştir.

Türk Hükümeti de buna bir karşılık olmak üzere, Çanakkale Muharebeleri sırasında 1915 yılında Gelibolu'ya (Gelibolu Yarımadası'na) yapılan Anzak çıkarmasının 70. yıldönümü münasebetiyle 25 Nisan 1985 tarihinde Gelibolu'da yapılacak anma töreni vesilesiyle, Gelibolu'da Anzak çıkarmasının yapıldığı Küçük Arıburnu ile Büyük Arıburnu arasındaki koya "Anzak Koyu" adı verilmesine ve burada Anzaklar'ın hatırasına Kanberra'dakine benzer ve Atatürk'ün Anzaklar için 1934'te söylediği sözlerin Türkçe ve İngilizce metinlerinin yer alacağı bir anıt - kitabe dikilmesine karar vermiştir.

Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerinin bu konuda gösterdikleri yakın ilgi ve kadirşinaslık Hükümetimizce takdir ve şükranla karşılanmıştır. Ayrıca, bu hükümetlerin ülkelerinin başşehirleri ve diğer şehirlerindeki mutena yerlere anıt - kitabe dikilmesi ve Atatürk adı verilmesi konusunda aldıkları kararlar ve tertipler keza takdir ve şükran hisleriyle kaydedilmiştir.

Bir yandan Türkiye, öte yandan Avustralya ve Yeni Zelanda makamları arasında varılan karşılıklı mutabakat gereğince gerçekleştirilen bu çalışmalar, hiç şüphesiz hem adlarını ve mensup oldukları ülkelerin şereflerini Tarihin altın sayfalarına yazdıran Mehmetçikler ile Anzaklar'ın hatıralarını ebedileştirmiş olacak, hem de ülkemiz arasındaki dostluk ve kültür ilişkilerinin sağlamlaşmasına ve daha da gelişmesine önemli katkılarda bulunacaktır. Filhakika, bugün varılan sonuç, bundan 70 yıl önce Gelibolu'da omuz omuza, cesaretle ve kahramanca savaşan ve bu savaşta kahramanlık ve cesaret yanında aynı zamanda insanlık, dostluk ve fedakarlık örneği vermiş olan Türk, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin ortak bir eseri olarak yaşayacaktır.

(Çeviri)

**g. Avustralya Başbakanı'nın Açıklaması
(Kanberra, 18 Mart 1985)**

Türk Hükümetinin, 70 yıl önce Anzak çıkartmasının yapıldığı yere "Anzak Koyu" adını vermeyi kabul olduğunu açıklamaktan memnuniyet duymaktayım.

Buna karşılık olarak Avustralya Hükümeti de, Anzaklar'ın ve o savaşta katılan Türkler'in kahramanlık ve fedakarlıklarını uygun biçimde tanıyıp onaylayacaktır.

Biz de, Kanberra'nın Campbell semtinde, Avustralya Harp Tarihi Müzesi yakınında, "Atatürk Anıt Bahçesi" kurmayı kabul ettik. Buradaki

*bir anıt - kitabeye, Gelibolu'da Türk Kuvvetlerinin Komutanı ve daha sonra Modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olan **Kemal Atatürk**'ün, hasımları Anzaklar hakkındaki takdirkar sözleri yazılacaktır. Gelibolu (Çanakkale) savaşlarının yıldönümü dolayısıyla, 1934 yılında Atatürk tarafından kaleme alınmış olan bu sözler şöyledir. (.....)*

Anıtta bir Atatürk kabartması da yer alacaktır.

Anzaklar'ın ve karşıtlarının anısına, Burley Griffin gölüünün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adını vermeyi de kabul ettik. Gelibolu adı, Avustralyalılar'a, kahraman ve kararlı bir hasımla yapılan o müthiş çatışmayı ve milli duygumuzun tam bilincine erişimizi her zaman hatırlatacaktır.

Şunu da açıklamaktan ayrıca memnunum ki, Batı Avustralya Hükümeti de, Albany limanı girişine "Atatürk" adını vermeyi kabul etmiştir. Böylece Gelibolu (Çanakkale) Savaşı ile Albany arasındaki tarihi bağ da tescil edilmiş olmaktadır, çünkü, Anzak Koyu'na gönderilecek Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerini taşıyan konvoylar (Albany'nin) Kral George boğazında toplanmışlar ve buradan yola koyulmuşlardı. O giden askerlerin bir çoğunun gördükleri son Avustralya toprağı burası oldu.

Bu tarihi olayı uygun biçimde anmak üzere Avustralya'da ve Anzak Koyu'nda törenler düzenlenmesi için Türk makamlarıyla anlaşmaya varılmıştır.

Anzak'ta bizim mağrur ortağımız olan Yeni Zelanda da bu etkinliklere elbette katılacaktır.

Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde büyük anlamı olan Anzak Koyu adını resmen tanıyan Türk Hükümetinin bu cömert jestini bütün Avustralyalılar'ın şükranla karşılayacaklarından eminim. Türk Hükümeti, Anzak Koyu'nda Anzaklar için, Kanberra'da dikilecek anıta benzer bir anıt da dikecektir. Bu davranış, eski hasma karşı gösterilen olağanüstü bir

dostluk jestidir. Bizim de, barış ve dostluk adına, aynı şekilde karşılık vermemiz gerekiyor.

(Çeviri)

h. Yeni Zelanda Başbakanı'nın Açıklaması (Wellington, 18 Mart 1985)

Yeni Zelanda Başbakanı David Lang da yine 18 Mart 1985 Pazartesi günü, başkent Wellington'da bir açıklama yapmıştır. David Lang, *"Türk Hükümetinin, Arıburnu'nda Anzaklar'ı çıkartma yaptıkları yere "Anzak Koyu" adını verdiğini açıklamaktan memnuniyet duyuyorum"* demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:

Avustralya Hükümetinin ve ardından Türk makamlarıyla sürdürülen görüşmeler ile elde edilen bu sonuca Yeni Zelanda da içtenlikle katılmıştır.

*Yeni Zelanda da karşılığında Wellington limanı girişi yakınındaki seçkin bir yere, modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı anısına **Mustafa Kemal Atatürk** adını verecektir. Wellington Belediye Meclisinin izniyle, Traki körfezindeki kumsalı da kısmen kapsayacak olan bu yere, **Atatürk**'ün anısına uygun bir anıt da dikilecektir.*

Gelibolu (Çanakkale) Savaşı'ndaki Anzak ve Türk kuvvetlerinin kahramanlık ve fedakarlıkları anısını yaşatmak için Wellington limanı girişinde uzanan kıyının seçimi pek yerindedir. Çünkü, burası Anzak Koyu'nun sert coğrafyasını pek andırıyor olmasının yanısıra, aynı zamanda, 1914'te Orta Doğu'ya hareketinden önceki günlerde Wellington Piyade Taburu'nun talimگاهی idi.

Stratford'lu Yarbay W.G. Malore komutası altındaki Wellingtonlular, daha sonra, Yeni Zelanda askerlerinin gerçekleştirdikleri en cesur hareketlerden biri olan, Gelibolu (Yarımadası) Anzak hatları karşısında-

ki tepelerin ele geçirilmesi için yapılan hücumun ön saflarında yer almışlardır. Albay Malore komutasındaki Wellington Piyade Taburu, 8 Ağustos 1915 günü, Türkler'in kilit mevkieinden biri olan Conkbayırı'na karşı hücumu geçmiştir. Conkbayırı sırtları zaptedilmiş ise de bizzat Atatürk'ün yönettiği şiddetli karşı hücumlarda, her iki tarafın da büyük zayıat verdiği üç günlük şiddetli çarpışmalar sonunda, yeni mevzilerinde tutunmaya çalışan Yeni Zelandalılar sonunda Atatürk kuvvetlerince bozulmuşlardır.

Gelibolu'da doğan Anzak ruhu, bizim milli gururumuzu ve Avustralyalılar ile Yeni Zelandalılar'ı birbirine yaklaştıran güçlü bağları geliştirmiştir.

Başbakan, Türkiye'de, Anzak Koyu adının verilmesi ve anıtın açılışı dolayısıyla yapılacak törenler ve bu törenlere Yeni Zelanda'nun katılması konusunu Avustralya ve Türk hükümetleriyle görüşeceğini de sözlerine eklemiştir.

1. Avustralya Türkleri'nde Sevinç

Kanberra'da bir Atatürk anıtı açılacağı duyulması, Avustralya Türkleri'nde sevinç yarattı. Ülkenin çeşitli yörelerindeki Türk dernek ve kuruluşlarından Türk ve Avustralya makamlarına tebrik ve teşekkür telgrafları çekildi. Türk toplumu temsilcileri, Atatürk anıt açılması kararından dolayı Türk ve Avustralya Hükümetlerini kutladılar. Avustralya'da yaşayan Türkler olarak bundan büyük hoşnutluk duyduklarını belirttiler. Avustralya Türkleri'nin sevincini ve coşkusu yansıtan bu telgraflardan bir kaçı aşağıya aktarıldı.

Viktorya Türk Toplumunu imzasıyla Kanberra Büyükelçimize çekilen telgraf şudur:

"Çanakkale'de Birinci Cihan Harbi sırasında Anzaklar'ın çıktığı yere Anzak Koyu adının verilmesine karşılık, aynı dostane duygularla

Avustralya Federal Hükümeti'nin Kanberra'da Ulu Önder Atatürk'ün anıtının dikilmesini ve Batı Avustralya'da Albany limanı girişine Atatürk adının verilmesini Türk toplumu coşkuyla karşılamıştır. Bu mutlu sonucun alınmasında şahsınızın yapıcı ve dostane davranışlarınızın büyük bir payı olduğunu Türk toplumu takdirle karşılamaktadır. Bu vesileyle Zatiinize Viktorya Türk Toplumunu adına içten tebrik ve teşekkürlerimizi sunar, Türkiye'ye, Türk devletine ve Hükümetine içten bağlılık hislerimizin ilgili makamlara ulaştırılmasını saygılarımızla rica ederiz.”⁴⁴

Menton'dan, Avustralya Türk Cemiyeti Başkanı **Nazmi Kaya** imzasıyla Büyükelçi **Şahinbaş**'a gönderilen teleks mesajında, “Avustralya Türk Cemiyeti olarak, Türk ve Avustralya Hükümetleri arasında varılan anlaşma uyarınca **Atatürk** isminin burada ebedileştirilmesini memnuniyetle karşılamış bulunuyoruz. Şahsınızda Devlet yöneticilerini kutlar, esenlikler dileriz” deniyordu⁴⁵.

Avustralya'nın kuzey ucundaki Darwin şehriden **Necmi Tosun**, Büyükelçimize, “Milletimiz ve memleketimiz için yaptıklarınızdan dolayı sizi candan kutlar, saygı ile selamlarım efendim. Kuzey Avustralya Türkleri'nden sonsuz selam ve sevgiler” diye yazıyor⁴⁶.

Avustralya Türk Assamblesi Bakanı **M. Peker**, doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal'a bir telgraf gönderiyor. Örnekleri Kamberra Büyükelçiliğimize ve Sidney Başkonsolosluğumuza da gönderilen bu İngilizce telgrafın çevirisi şudur:

*“Gelibolu Yarımadası'nda küçük bir koya Anzak koyu adının verilmesi için Avustralya Hükümetince yapılan önerinin kabul edilmiş olduğu Avustralya Başbakanı **Hawke** tarafından açıklandı.*

44 *KBA*: Viktorya Türk Toplumundan Büyükelçi F. Şahinbaş'a teleks mesajı, 20.3.1985

45 *KBA*: Nazmi Kaya'dan Büyükelçi Şahinbaş'a teleks, 21.1.1985

46 *KBA*: Necmi Tosun'dan Büyükelçi Şahinbaş'a teleks, 22.1.1985

"Karşılık olarak AVustralya Hükümeti de Avustralya'da bazı yerlere **Mustafa Kemal Atatürk** adının verilmesini onayladı.

"Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun (Gelibolu Yarımadası'na) çıkışının 70. yıldönümünü anmak için Türkiye'de ve Avustralya'da heyetler oluşturulacağı ve Nisan 1985'te karşılıklı ziyaretler düzenleneceği kamuoyuna duyuruldu.

"Biz, Avustralya Türkleri, iki ülke halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını kolaylaştıracak ve iki ülkenin dostluğunu pekiştirecek olan bu gelişmelerden gurur duyuyoruz.

"Avustralya Türk Toplumu, Avustralya Türk Assamblesi adına ve kendi adıma sunduğumuz nazizane tebriklerimizin lütfen kabul buyurulmasını arzeder, Zatı Devletlerine, Hükümetiniz üyelerine ve Avustralya'yı ziyaret edecek olan heyete başarı dilekelerimizi sunarız.

"Saygılarımla"⁴⁷.

Avustralya Türkleri, Avustralya makamlarına da telgraflar çekmiş ve bunların örneklerini Büyükelçiliğimize de göndermişler. Avustralya Assamblesi Başkanı **Mustafa Peker**'den Avustralya Başbakanı **Hawke**'a çekilen ve aslı İngilizce olan telgraf şudur:

"Sayın R. Hawke, Avustralya Başbakanı,

"Türk Hükümetinin, Anzaklar'ın çıktığı yeri "Anzak Koyu" olarak adlandırmasına karşılık olarak Hükümetinizin de Avustralya'da bazı coğrafi yerlere **Kemal Atatürk** adını vermesi, bu yıl 25 Nisan'da Anzak çıkartmasının 70. yıldönümüne özel bir anlam kazandırmaktadır. Bu kararınız, büyük asker ve büyük devlet adamı Atatürk'ü çok kültürlü Avustral-

47 KBA: M. Peker'den Başbakan T. Özal'a tel. 20.3.1985

ya toplumumuza daha iyi tanıtacak ve aynı zamanda ve daha da önemlisi, siz Başbakanımızın ve sizin sayenizde bizim toplumumuzun gelecek kuşaklar için daha iyi bir dünya yaratmak uğrunda ne kadar hoşgörülü davrandığını da kanıtlayacaktır.

“Avustralya Türk Toplumunu adına ve kendi adıma Zatiinaliniz ve sizin aracılığımla Avustralya halkını kutlamak isterim. Sizin bu kararınız iki büyük devlet ve iki dost halk arasındaki sağlam dostluk bağlarını daha da pekiştirecektir.

“25 Nisan’da Kanberra’da yapılacak törende Avustralya Türk Asamblesi’nin de hazır bulunması istenirse, orada olmaktan şeref duyacağımız ve bundan memnun kalacağımızı da bildirmek isterim.

“Saygılarımla”⁴⁸.

Sidney Türk Danışma Derneği Başkanı **Beşir Karasu** da Avustralya Başbakanına çektiği telgrafta, “Kanberra’da War Memorial yakınındaki bir parka Büyük Türk **Kemal Atatürk**’ün adının verilceği yolundaki son açıklamanızdan dolayı size tebriklerimi sunarım” diyor ve “Bu açıklamanın Türk toplumunda büyük sevinç yarattığını” bildiriyordu⁴⁹.

Sydney’deki Türk Dernekleri Federasyonu Başkanı **Sait Işık** da Başbakan **Hawke**’a şu telgrafı çekmiş:

“Kanberra’da War Memorial yakınındaki bir parkın Türkler’in Atası **Kemal Atatürk** adıyla anılacağını açıklamanız Türk toplumu arasında büyük hoşnutluk yarattı. Türk Dernekleri Federasyonu adına size ve hükümetinize tebriklerimi sunarım.

48 KBA: F. Peker’dan B. Hawke’ teleks mesajı, 22.3.1985

49 KBA: B. Karasu’dan Hawke’ teleks, 20.3.1985

"Atatürk Bahçesi"nin açılış töreninde Türk toplumunu temsil edebilirimse buna pek memnun olurum.

"En derin saygularınla"⁵⁰

i. Avustralya Basınında Yankılar

Arıburnu'nda "Anzak Koyu" ve Knaberra'da "Atatürk Anıtı" ile ilgili resmi açıklamalar, Avustralya basınında olumlu karşılandı. Açıklamaların ertesi günü ve daha sonraki günlerde Avustralya gazetelerinde konuyla ilgili birçok haber ve yazı çıktı. Bunların hemen hepsinde Türk ve Avustralya Hükümetlerinin kararlarından duyulan hoşnutluk dile getirildi.

Sidney'in büyük günlük gazetesi *The Sydney Morning Herald*, "Anzaklar, Nisan 1915'te karaya çıkışlarından 70 yıl sonra, nihayet Kabatope ile Suvla koyu arasındaki kıyıyı kendilerine mal edebildiler; ama bu, karşılıksız kalmadı" diye yazdı ve şöyle devam etti:

"Türk Hükümetinin, Gelibolu Savaş alanlarını "Anzak Koyu" olarak adlandırmasına karşılık Türk kahramanı **Kemal Atatürk** adı da Kanberra'da, War Memorial yakınında bir parkta yaşatılacak.

"Başbakan **Hawke**, Avustralya'nın karşılık bir jest olarak –ki bu jest Yeni Zelanda'yı da kapsıyor– o savaşa katılmış Anzaklar'ın ve Türkler'in kahramanlık ve fedakarlıklarının uygun biçimde tanınıp tescil edileceğini söylemiştir.

"Kanberra'daki Atatürk Anıtı'nda, Atatürk'ün 1934 yılında Anzaklar hakkında söylemiş olduğu övücü sözleri de yer alacak. Atatürk adı ayrıca, Avustralya İmparatorluk kuvvetlerinin 1 Kasım 1914 günü (Çanakale'ye) hareket etmiş oldukları Albany limanı girişine de verilecek ve

50 KBA: Sait Işık'tan Hawke'a teleks, 20.3.1985

Kanberra'da Burley Griffin gölüünün kuzey kıyısı da "Gelibolu Kıyısı" adını alacak.

"Buna karşılık Türkiye de Anzak Koyu'na bir anıt dikecektir.

"**Mustafa Kemal, Atatürk** soyadını almadan önce, Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda, Müttefik çıkartmaları karşısındaki Türk birliklerine parlak biçimde kumanda etmiştir. Kemal, Büyük Savaşın sonra da yenik düşmüş vatandaşlarının önüne geçmiş ve Modern Türkiye'nin büyük bir bölümünün Yunanlılar'a verilmesini öngören barış antlaşmasının gözden geçirilip değiştirilmesini sağlamıştır.

Atatürk, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası yıkıntıları üzerinde doğan Türkiye'nin mimarı idi. O'nun sonradan aldığı soyadı "Türkler'in Atası" anlamına gelmektedir."⁵¹

Yine Sidney'de çıkan "The Australian gazetesini haberi yorumuz olarak veriyor. 70 yıl önce Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin Gelibolu Yarımadası'nda ilk ayak bastıkları tarihi yere Anzak Koyu adının verilmesine karşılık, Avustralya Hükümetinin de o savaşa katılan Anzak ve Türk askerlerinin fedakarlıkları anısına Kanberra'da bir anıt dikmeye karar verdiğine değiniyor. **Atatürk** adını taşıyacak bir parkta dikilecek olan anıtın üzerine, Atatürk'ün 1934 yılında söylediği Anzaklar'la ilgili sözlerinin yazılacağını belirtiyor. Gazete, Ulu Önder'in bu sözlerini sütunlarına aktarıyor⁵².

Başkent Kanberra'nın günlük gazetesi "The Canberra Times gazetesi de haberi, birinci sayfasında, "Gelibolu anıtı kabul edildi" başlığıyla verdi. 1915'te Çanakkale'de savaşanların anısına, biri Gelibolu Yarımada-

51 Hugh White, "ANZACs take Gallipoli but Atatürk makes Canberra", *The Sydney Morning Herald*, 10.3.1985

52 "Turks honour Anzacs with Gallipoli name change", *The Australian*, 19.3.1985

dası'nda, diğeri Kanberra'da iki anıt dikileceğini duyurdu ve Başbakan *Hawke*'un açıklamasını sütunlarına aktardı⁵³.

Melburn'da yayınlanan büyük günlük gazete *"The Age"*, "70 yıl sonra Türkler oraya Anzak Koyu adını verdi" başlığını attı. Türk Hükümetinin, Anzaklar'ın 70 yıl önce Gelibolu Yarımadası'nda çıkartma yaptıkları yere Anzak Koyu adını verdiğini, buna karşılık olarak Avustralya Hükümetinin de Kanberra'ya bir Atatürk Anıtı dikmeyi kabul ettiğini duyurdu. Ayrıca, Kanberra'da Burley Griffin gölü kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verileceğini, Batı Avustralya'nın Albany limanı ağzına da artık "Atatürk Girişi" deneceğini bildirdi. Anzak Koyu'nun yerini gösteren küçük bir harita yayınladı.

"The Age", Atatürk'ün Çanakkale'de ölen Anzaklar'la ilgili sözlerini tam metin olarak verdi. Bu sözlerin Kanberra'ya dikilecek olan Atatürk Anıtı'nda yer alacağını belirtti. Başbakan *Hawke*'un bir sözünü aktardı. Başbakan, "Türk Hükümetinin bu davranışı, eski bir husumetin yerini alan müstesna bir jesttir" demişti⁵⁴.

Bunlar, ilk günün haberleriydi. Başbakan *Hawke*'un açıklaması üzerine sığağı sığağına yayınlanmışlardır. Ondan sonraki günlerde Avustralya basınında daha uzun yazılar ve yorumlar da çıktı. *"The Canberra Times"* gazetesi, 25 Mart 1985 günü "Atatürk'ün sözleri anılacak" başlığıyla uzunca bir yazı yayınladı. Atatürk Anıtı'nın bir modelini ve Atatürk'ün Anzaklarla ilgili sözlerinin tam metnini bastı, anıtı tanıtan bilgiler verdi ve şunları yazdı:

"Avustralya Hükümeti, gelecek ANZAC Günü'ne kadar Kanberra'ya Kemal Atatürk'ün anısına bir anıt diyecek. Atatürk, Gelibolu'da

53 "Gallipoli memorial agreed", *The Canberra Times*, 19.3.1985

54 Margot O'Neil, "70 years on, the Turks name it Anzac Cove", *The Age*, 19.3.1985

(Çanakkale'de) Türk kuvvetlerinin komutanıydı. Daha sonra Modern Türkiye'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı oldu.

"Atatürk Anıtı, bir parkın içinde, 2 metre yükseklikte, 7 metre çapında hilal biçiminde bir duvardan oluşacak.

"Hilal biçimindeki duvar, Türk bayrağındaki hilali temsil ediyor; bu hilalin içindeki alan, anıta uygun, sessiz, sakin bir tefekkür yeri sağlıyor.

"Anıtın yeri, Avustralya Harp Tarihi Müzesi'ne yakınlığından dolayı seçilmiştir. Anzak gününden önce anıtın iç duvarına cilalanıp parlattırılmış bir mermer levha yerleştirilecek. Levhanın üstüne Atatürk kabartması konacak. Bunlar Türk Hükümetince sağlanacak. Kabartmanın altına, Atatürk'ün 1934 yılında söylediği sözleri yazılacak.

"Başbakan Hawke, 18 Mart'ta yaptığı açıklamada, Anzak geleneğini yaşatmak için Burley Griffin gölüniün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verileceğini duyurdu. Batı Avustralya Hükümeti de Albany limanı girişine Atatürk'ün adını verecek, çünkü Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerini taşıyan gemiler buradan Geliboya (Çanakkale'ye) hareket etmişler ve burası, bir çoğu bir daha geriye dönemeyen o askerlerin gördüğü son Avustralya toprağı olmuştur.

"Hajke açıkladığına göre, karşılıklı olarak dikilecek anıtların açılışı için Avustralya'da ve Türkiye'de Anzak Koyu'nda törenler yapılacaktır. Bu törenlerin Anzak gününe rastlatılacağı sanılıyor.

"Türk Hükümetinin de Anzak Koyu'na uygun bir anıt dikmesi beklenmektedir. Hawke, bu, "Eski bir düşmana karşı olağanüstü bir dostluk davranışıdır" dedi. "Bizim de ülkelerimiz arasındaki barış ve dostluk adına aynı şekilde karşılık vermemiz uygun olur" diye eklemiştir"⁵⁵.

55 "Atatürk's words to be commemorated", *The Canberra Times*, 25.3.1985.

k. Hatıra Harita

Kanberra Atatürk Anıtı'nın tasarımı, çizimi, yapımı görevi, Ulusal Başkent Geliştirme Komisyonu adlı kuruluşa verilmişti. Başbakan Hawke'un da yakın ilgisi ve gözetimi altına bu komisyon canla başla çalıştı. Anıtı, 25 Nisan'a rastlayan Anzak Günü törenlerine yetiştirebilmek için yoğun bir çalışma yaptı.

Başkent Geliştirme Komisyonu, Atatürk Anıtı yapımı hızla sürerken, Nisan 1985'te Anıt için bir de özel "Anıt Haritası" veya "Hatıra Haritası" hazırlayıp bastırdı. Bu, 27 x 40 cm. boyutunda, 15.000 ölçekli, siyah - beyaz bir el haritasıdır. Başkent Kanberra'nın yeni Parlamento binası ile Harp Tarihi Müzesi arasında kalan orta bölümünü kapsıyor. Başkent'in bu merkez bölümü, Atatürk Anıtı'nı ve "Gelibolu Kıyısı"nı da içine alıyor. Harita Commemorative Map of the Parliamentary Zone. Commonwealth of Australia adını taşıyor. Yani: Avustralya Uluslar Topluluğu, Parlamento Bölgesi Anıt Haritası.

Haritanın hangi amaçla, ne zaman yaptırılmış olduğu, alt bölümünde şöyle belirtilmiş:

İşbu Harita, Kanberra'da Atatürk Anıt Bahçesi ve Gelibolu Kıyısı adlarının 25 Nisan 1985 tarihinde resmen verilisinin tescili için yaptırılmıştır.

Harita'da, Griffin Gölü'nün Regatta burnundan Aspin adacığına kadar olan kıyı bölümü "Gelibolu Kıyısı" olarak gösteriliyor. Burası, belki elle, maviye boyanmış. Haritanın kuzey - doğuya bakan sağ ucunda da yeşile boyalı olarak Atatürk Anıt Bahçesi yazısı okunuyor. Bu bahçenin Anzak Bulvarı'na bakan tarafında irice bir kırmızı nokta olarak Atatürk Anıtı'nın yeri gösterilmiş. Atatürk Anıt Bahçesi ve Gelibolu Kıyısı adları hem İngilizce, hem Türkçe yazılmış.

Atatürk Anıtı'nın açılış törenlerinden iki hafta önce yaptırılan bu harita, 12 Nisan 1985 günü Kanberra Büyükelçiliğimize sunulmuş. Büyükelçimiz bu haritayı Ankara'ya şöyle bildirilmiştir:

"Kanberra'da 25 Nisan 1985 tarihinde açılacak Atatürk Parkı ve Gelibolu Kıyısı ile ilgili düzenlemeleri ve inşaa işlerini yürüten Milli Başkent Geliştirme Komisyonu (NCDC) tören günü dağıtılmak üzere, "Commemorative Map of Parliamentary Zone" başlıklı bir el haritası bastırarak, 1988 yılında açılacak (yeni) Parlamento binasını da gösteren bir perspektif içinde Atatürk Parkı, Anıtı ve Gelibolu Kıyısı'nı İngilizce ve Türkçe olarak haritada belirlemiştir"⁵⁶.

Pek az sayıda basılan, piyasaya sürülmeyen, sadece Atatürk Anıtı'nın açılışında hazır bulunanlardan bazılarına sunulan bu nadide harita, bugün, güzel biçimde çerçeveletilmiş olarak, T.C. Kanberra Büyükelçiliğinde, Büyükelçinin makam odasında asılı durmaktadır.

Bu Hatıra Harita bizce, Kanberra Atatürk Anıtı'nın, Atatürk Anıt Bahçesi'nin ve Gelibolu Kıyısı'nın tapu senedi gibidir.

3. Anıtın Törenle Açılışı (25 Nisan 1985)

a. Türk Heyeti ve Programı

Kanberra Atatürk Anıtı, 25 Nisan 1985 günü törenle açılacak. Törene Türkiye'den Dışişleri Bakanı **Vahit Halefoğlu** Başkanlığında beş kişilik bir heyetin katılması kararlaştırılıyor. Heyette, Bakandan başka şu kimseler yer alıyor: Bakanın eşi Bayan **Zehra Halefoğlu**, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreter Yardımcısı Korgeneral **Mustafa Oda-**

56 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 12.4.1985

man, Dışişleri Bakanlığında Amerika ve Pasifik İşleri Genel Müdür Yardımcısı Elçi *Güner Öztekin* ve Bakanın Özel Danışmanı Elçi *Okyar Gündem*.

Türk Heyeti, arka arkaya üç ayrı törende hazır bulunmak niyetindedir: Kanberra'da Atatürk Anıtı'nın açılışı, Albany limanı girişinin "Atatürk Girişi" olarak adlandırılması ve Yeni Zelanda'nın başkenti Wellington'da bir yere Kemal Atatürk adı verilmesi için yapılacak törenler. Kanberra, Albany ve Wellington, birbirinden pek uzak şehirlerdir. Bu törenlere katıldıktan sonra Dışişleri Bakanı *Halefolu*'nun 1 Mayıs akşamı Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunması da gerekiyor. Demek ki Bakanımız, hem Avustralya ve Yeni Zelanda'daki törenlere katılacak, hem de oralardan kalkıp Cidde'ye uçacaktı.

Vahit Halefoğlu, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı olacak. Türkiye'den bakınca bu ülkeler "dünyanın öbür ucu" Avustralya ile çoktan diplomatik ilişki kurmuş ve 1967 yılında Kanberra'da Büyükelçilik de açmışız. Ama Avustralya ve Yeni Zelanda'ya henüz hiçbir Türk Dışişleri Bakanı ayak basmamış. Bu defa Bakanımız, bu ülkelerle ilişkilerimizde yeni bir sayfa açacak. *Halefoğlu*, oralara kadar gitmişken o ülkelerin Başbakanları, Dışişleri Bakanları ve diğer yetkilileri ile görüşmek arzusundadır. Haklı olarak, yalnız anıtı açmakla yetinmek istemiyoruz.

Bu ön bilgilere göre, program hazırlıklarına geçildi. Kanberra Büyükelçiliğimiz, Anzak Günü ve Atatürk Anıtı açılış törenine, Dışişleri Bakanımızla birlikte beş kişilik bir Türk heyetinin katılacağını 22 Mart günü Avustralya Başbakanlığına ve Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Büyükelçimiz, 28 Martta, doğrudan Avustralya Dışişleri Bakanı *Billi Hayden*'a da resmen bilgi verdi. Hayden, *Halefoğlu* ile Birleşmiş Milletler'de tanışmış olduğunu ve kendisini Kanberra'da görmekten ve kendisiyle görüşmekten çok memnun olacağını söyledi.

1 Nisan'da Kanberra Büyükelçiliğimiz ile Avustralyalı yetkililer, Türk heyetinin program taslağını hazırladılar. Buna göre; heyetimiz, Avustralya Hükümetinin misafiri oluyor. Kanberra'da, Devlet misafirlerinin kaldıkları Lakeside Oteli'nde misafir ediliyor. Heyetimiz emrine, Avustralya içinde özel bir askeri uçak veriliyor. Heyetimiz 23 Nisan günü Kanberra'ya geliyor. O gün Dışişleri Bakanı Hayden ile görüşme ve akşam Hayden'ın Bakanımız onuruna resmi yemeği var.

24 Nisan günü Başbakan ve Başbakan Yardımcısıyla görüşme öngörülüyor. O tarihte Kanberra'da olursa Genel Vali de ziyaret edilecek. Öğleden sonra Kanberra'nın belli başlı yerleri görülecek. Akşam Bakanımız, Avustralyalı koleği Hayden onuruna yemek verecek.

Türk heyetinin 25 Nisan 1985 Perşembe günlük programı çok dolu. O gün Avustralya'da Anzak Günü'dür. Her yıl şafakta Anzaklar'ın ve diğer Avustralyalılar'ın katıldığı bir tören yapılır. Daha sonra saat 08.30 - 09.30 arasında Kanberra'daki kiliselerden birinde ayin yapılır. Buna yabancı misyon şefleri de eşleriyle birlikte davet edilirler. Saat 10.30 - 11.30 arasında "Australian War Memorial" önünde geleneksel Anzak töreni yapılır. Buna da Kanberra'daki misyon şefleri eşleriyle birlikte katılırlar. Bu defa Ankara'dan gelen Türk heyetine de bu törende yer ayrıldı. Atatürk Anıtı'nın açılışının, *Şafak Töreni* ile esas *Anzak Töreni* arasındaki zaman içinde yapılması öngörülür. Yani sabah saat 09.00 - 10.00 arası. Heyetimiz, Anıtın açılışını yaptıktan sonra, "Gelibolu Kıyısı"ndaki plaketin açılışını yapacak ve ondan sonra da Anzak törenine katılacak. Anzak Töreni, Atatürk Anıtı'nın tam karşısında, War Memorial önünde yapılmaktadır.

Anzak Töreninden sonra Kanberra Kulüp'te her yıl geleneksel olarak Anzak Günü Öğle Yemeği düzenlenir. Buna Yeni Zelanda Yüksek Komiseriyle birlikte Türkiye Büyükelçisi de katılır ve orada bir konuşma

yapar. Bu defa bu yemeğe bütün Türk heyeti de şeref konuğu olarak davet edilmiştir. Yemek saat 15.30'a kadar sürecektir.

Yemekten sonra Bakanımız *Halefoğlu*'nun biraz serbest zamanı kalıyor. Arkasından, Büyükelçilikte, Atatürk Anıtı için Kanberra'ya gelmiş bulunan Avustralya Türk toplumu temsilcileriyle tanışacaktır. 25 Nisan programı böyle doldurulmaktadır.

26 Nisan sabahı Bakanımızın Avustralya Genel Valisi *Sir Ninian Stephen* ile görüşmesi düşünültüyor. Daha sonra kesinleştirilecek olan bu görüşmeden sonra Türk Heyeti, Avustralya Hava Kuvvetleri'ne ait özel bir askeri uçakla Kanberra'dan Melburn'a geçecektir. *Halefoğlu*, o gün öğleden sonra Melburn yöresinde yaşayan Türk toplumu temsilcileriyle tanışacak; akşam, Melburn Başkonsolosumuz *Sahir Armaoğlu*'nun vereceği yemeğe katılacaktır.

Albany limanı girişine "Atatürk Girişi" adı verilmesi törenine gelince, Dışişleri Bakanımızın bu törene katılamayacağı anlaşılıyor. Çünkü, Batı Avustralya Hükümeti, Albany'daki töreni 25 Nisan olarak planlamıştır. Yani Anzak Günü'ne rastlatacaktır ve bu planını değiştiremiyor. Oysa Türk Heyeti o gün Kanberra'daki törende hazır bulunacaktır. Kanberra ile Albany arası jet ve turbo uçakla 8 saat 10 dakika sürmektedir. *Halefoğlu* ve heyetinin Kanberra'dan kalkıp aynı gün Albany'daki törene yetişmesi olanaksızdır. Dolayısıyla Albany'daki heyete, Melburn Başkonsolosumuz *Armaoğlu*'nun katılması uygun görülüyor. Başkonsolos, 25 Nisan günü Albany'daki törene katıldıktan sonra hemen geri dönecek ve 26 Nisan akşamı Melburn'da Dışişleri Bakanımızı ve heyetini ağırlayacaktır.

Türk Heyeti, 26 Nisan gecesini Melburn Hilton'da geçirdikten sonra ertesi günü Sidney'e geçecek ve öğleden sonra Sydney Türkleri'ni kabul edecek. Akşam Sydney Başkonsolosumuz *Yüksel Tamtekin*'in vereceği

yemeğe katılacaktır. 28 Nisan Pazar günü heyetimiz Sidney'den Yeni Zelanda'ya uçacaktır ve geceyi Rotorya'da geçirecektir.

Heyetimiz, 29 Nisan'da özel uçakla başkent Wellington'a geçecek. **Halefoğlu** o sabah Yeni Zelanda Başbakanı **David Lange** ile görüşecek, öğleden sonra da Wellingtonda *Atatürk Parkı*'nın adlandırılması törenine katılacaktır. Akşam, Yeni Zelanda Hükümeti, heyetimiz onuruna bir yemek verecektir. Geceyi Wellington'da geçirecek olan Dışişleri Bakanımız 30 Nisan günü Sydney üzerinden Bahreyn'e uçacak ve oradan 1 Mayıs'ta Cidde'ye gidecektir...

Bu program taslağı, Nisan başında, Kanberra'da, Türkiye Büyükelçiliğiyle birlikte hazırlandı. Ondandır iki hafta kadar süren diplomatik yazışmalarla tamamlandı ve onaylandı. Programın kesinleşen şekli 17 Nisan'da Ankara'ya tellendi⁵⁷.

Program, güvenlik bakımından oldukça gizli tutuldu. O yıllarda Ermeni teröristler yurt dışında birçok Türk diplomatını şehit etmişlerdi. Avustralya da bu kanlı saldırılara sahne olmuştu: Aralık 1980'de Sidney Başkonsolosumuz **Şarık Arıyak**, Asala adlı Ermeni terör örgütü tarafından vurulmuştu. Bu acı olayı ve devam eden Ermeni tehdidini gözönünde tutan Avustralya makamları, **Vahit Halefoğlu** heyetini korumak için dört federal polis görevlendirdiler.

b. Bill Hayden ile Görüşme ve Konuşmalar

Türkiye Dışişleri Bakanı **Vahit Halefoğlu**, heyetiyle birlikte, 23 Nisan 1985 sabahı erken saatte Melburn'a indi; oradan, özel askeri uçakla hemen Kanberra'ya geçti ve *Hakeside International* oteline yerleşti.

57 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 17.4.1985

Daha sonraki yıllarda Genel Valilik yapacak olan *Billi Hayden*, 1985'te Avustralya Dışişleri Bakanı idi. *Halefoğlu*, Kanberra'ya vardığı gün öğleden sonra, *Hayden* ile Parlamentodaki makamında bir buçuk saat kadar süren bir görüşme yaptı. Türk dış politikasının ana hatlarını, Türkiye'nin Batı dünyasında ve Orta Doğu'daki önemli rolünü dile getirdi. Ortadoğu, İran - Irak Savaşı, Lübnan'daki durum hakkında ülkemizin görüşlerini açıkladı.

Bakanımız, *Hayden* ile görüşmesinden sonra Parlamento binasında, Temsilciler Meclisi Dışişleri ve Savunma Ortak Komisyonu üyeleriyle bir toplantıya katıldı. Türkiye'nin iç durumu ve dış politikası hakkında bir sunuş konuşması yaptıktan sonra Komisyon üyelerinin çeşitli sorularını cevaplandırdı.

Billi Hayden, aynı 23 Nisan akşamı *Halefoğlu* onuruna bir yemek verdi. Yemekte yaptığı konuşmada, "Avustralya'yı ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı olarak Bakanımızla görüşmekten ve onu Kanberra'da ağırlamaktan büyük memnuniyet duyduğumu" söyledi. "70 yıl önce birbirleriyle savaşmış olan iki ülkenin şimdi dostluk temelinde dayanan bir ilişki içinde Atatürk ve Anzak'ların hatırasını ebedileştirmekten büyük bir mutluluk duyduklarını" belirtti. "Türkiye ile Avustralya arasında herhangi bir sorun bulunmadığına ve ikili ilişkilerimizin daha da gelişmesi gerektiğine" değindi⁵⁸.

Vahit Halefoğlu, Çanakkale Savaşları'nın 70. yıldönümü dolayısıyla yapılacak törenlere katılmaktan mutluluk duyduğunu, aynı idealleri paylaşan Türkiye ile Avustralya'nın bölgeleride önemli roller üstlendiklerini söyledi, Avustralya ile ilişkilerimizi daha da geliştirmek istediğimizi belirtti. *Halefoğlu*, yemekte aynen aşağıdaki konuşmayı yaptı:

58 KBA: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine teleks 23.4.1985

"Sayın Hayden,

Bayanlar ve Baylar,

"Bu güzel yemek için Sayın Hayden'a teşekkür etmek isterim. Heyetimle birlikte büyük ülkenizde bulunmaktan mutluyum. Federal Başkent, bahçe şehir güzel Kanberra'da bu bizim ilk günümüzdür.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Avustralya'yı ziyaret eden ilk Dışişleri Bakanı olmaktan ayrıca hoşnutluk ve onur duymaktayım. Her ne kadar "Atatürk Anıt Bahçesi"nin ve "Gelibolu Kıyısı"nın açılışı için Kanberra'ya gelmiş isek de, iki dost ülkenin Dışişleri Bakanları olarak bugün dünya sorunları ve ikili ilişkilerimiz üzerinde görüş alış-verişi fırsatı da bulduk.

"Şunu söylemekten mutluyum ki, Zaten var olan pek güzel dostluk ilişkilerimizi daha da güçlendirmekten başka ülkelerimiz arasında çözüm bekleyen herhangi bir sorun yoktur. Türkler'in, Avustralyalılar'ın ve Yeni Zelandalılar'ın karşılıklı hayranlık, dürüstlük, nezaket, kahramanlık ve cesaret hatıraları hala canlıdır.

"Sayın Hayden, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı dolayısıyla 1984 yılında New York'ta sizinle ilk görüşmemizde verimli ve yapıcı görüş alış verişinde bulunmuştuk. O zaman bana Avustralya'da yaşayan Türkler'in sayısının 120 bin kadar olduğunu bildirmiştiniz. Türk toplumunun Avustralya'da mutlu olduğunu ve bu büyük kıtanın imkanlarından yararlandığını öğrenmek beni memnun etmiştir.

"Ben de kadehimi sizin mutluluğunuza ve Türkiye ve Avustralya halklarının dostluklarına kaldırıyorum."

"Teşekkür ederim"⁵⁹.

59 KBA: Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun, 23 Nisan 1923 akşamı Avustralya Dışişleri Bakanı Bill Hayden'in yemeğine yaptığı konuşmanın tam çevirisidir. Konuşmanın aslı İngilizcedir ve bu çeviri taraftından yapılmıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanı *Halefoğlu*, 24 Nisan 1985 akşamı, Avustralya Dışişleri Bakanı *Hayden* onuruna bir yemek verdi. Yemekte, Avustralya Eski Muharıpler Birliği yöneticileri de bulundular. *Halefoğlu*, o yemekte de şu konuşmayı yaptı:

"Sayın Hyden,

Bayanlar ve Baylar,

"Bu akşam, Avustralya Eski Muharıpler Birliği üyeleriyle birlikte Sayın Hayden'ı konuğumuz olarak selamlamak benim için büyük bir ayrıcalık ve onurdur.

"Bu, hepimiz için tarihi bir andır. Çünkü, 70 yıl aradan sonra, Türkiye'de, Avustralya'da ve Yeni Zelanda'da bazı yerlere Atatürk'ün ve Anzaklar'ın adlarının verilmesi ve anıtlarının dikilmesi kararından ve hazırlıklarından sonra, yarın sabah Atatürk'ü ve Anzaklar'ı ölümsüzleştireceğiz.

"Anzaklar ve onların karşısındaki Türk müdafileri, hem kendi adlarını, hem de ülkelerinin şereflerini tarihin altın sayfalarına yazmışlardır.

"Savaşlar, her ne kadar genellikle milletler arasında daha sonraki barışmaları ve dostlukları engelleyici unsurlar olarak görülürlerse de, Gelibolu (Çanakkale) Savaşları bunun tam tersini kanıtlamış ve ülkelerimiz halkları arasında dostluk ve karşılıklı saygı yolunu açmışlardır ki, bu dostluk ve karşılıklı saygı bugüne kadar yaşamıştır.

"Bunun tarihte pek örneği bulunmadığını söylerken mutluluk duyuyordum.

"Bu sıcak ve yakın dostluk jestini, Türkiye'de büyük hoşnutsuzlukla karşıladık.

"Böyle davranışlarla ülkelerimiz arasında zaten var olan dostluk ve pek güzel ilişkiler daha da güçlenip geliyecektir.

“Türkiye, Birleşmiş Milletler Anayasası'nda yer almış olan barış ve işbirliği ilkelerini Avustralya ve Yeni Zelanda ile paylaşmaktadır. Bizim hem kendi bölgemizde hem de dünyada barışın korunması uğrunda çalıştığımızı tekrarlamaktan memnuniyet duymaktayım. Umuyorum ki, yarın Kanberra'da ve Gelibolu Yarımadası'nda yapılacak törenlerden sonra Türkiye ile Avustralya arasında daha yakın kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkiler yolu açılacaktır.

“Ülkelerimiz arasındaki samimi dostluğun gelişmesine Avustralya'daki Türk Toplumunun da değerli katkılarda bulunmuş olduğunu burada belirtmek gerekir. Eminim ki, Hükümetimizin ve Türk Hükümeti ile Yeni Zelanda Hükümetlerinin Atatürk ve Anzaklar hakkındaki tarihi kararlarının uygulanması arifesinde, bu akşam, bizim mutlu olduğumuz kadar Avustralya'daki Türk Toplumu da mutludur.

“Aziz meslektaşım Mr. Hayden'a ve Avustralya ve Türkiye arasındaki dostluğa ve mutluluğa kadeh kaldırmayı teklif ediyorum.

“Çok teşekkür ederim”⁶⁰.

c. Toplum Heyeti

Dışişleri Bakanımız, yukarıdaki konuşmasında Avustralya Türk Toplumu'na da yer veriyor. Avustralya Türk Toplumu'nun, Türkiye - Avustralya ilişkilerine “değerli katkıda” bulunduğunu ve Kanberra'ya Atatürk anıtı dikilmesinden de mutlu olduğunu belirtiyor. Bazı Türk dernekleri daha Mart ayında sevinçlerini ve mutluluklarını dile getirmişlerdi. Avustralya'da bazı yerlere Atatürk'ün adının verileceği ve anıtının dikileceği yolundaki haberler üzerine, Türkiye ve Avustralya yetkililerine te-

⁶⁰ KBA: Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun, 24 Nisan 1985 akşamı Avustralya Dışişleri Bakanı Bill Hayden onuruna verdiği yemekteki konuşmasının çevirisidir. Konuşmanın aslı İngilizcedir.

şekktir telgrafları çekmişlerdi. Kanberra'daki Atatürk Anıtı, Avustralya Türkleri'ni yakından ilgilendiriyordu.

Bu bakımdan bu Anıtın açılış törenine, Avustralya Türk Toplumunu temsilcileri de çağrıldılar. Sidney yöresinde yaşayan Türkler 20 kişilik bir heyetle Kanberra'daki törende temsil edildiler. Kanberra'ya Sidney'den daha uzak olan Melburn'daki Türkler ise Atatürk Anıtı'nın açılış törenine 10 temsilci gönderdiler.

Sidney Başkonsolosumuz *Tamtekin*, Sidney'den Kanberra'daki törene katılacakları Büyükelçiliğe şöyle bildiriyor:

"1- 25 Nisan 1985 günü Kanberra'daki Atatürk Parkı'nın açılış törenine (Sidney'den) katılacak Türk Toplumunu temsililerinin isimleri ikinci maddede sunulmuştur:

"2- A) N.S.W. Türk Kuruluşları Federasyonu:

Başkanı: *Sait Işık*

Sekreter: *Dursun Candemir*

Muhasip: *Mehmet Çalışkan*

Basın Yayın Kolu Başkanı: *Mahmure Doğan*

Eğitim Kolu Başkanı: *Reşat Başak*

Din İşleri Kolu Başkanı: *Nurettin Aydın*

Toplumla İlişkiler Kolu Başkanı: *Yaşar Kaya*

B) Federasyona Bağlı Dernekler:

Türk Dayanışma Derneği Başkanı: *Beşir Karasu*

Türk Yüksek Öğretim Öğrencileri Derneği Bşk.: *Volkan Sözen*

Kıbrıs Türk Derneği Başkanı: *Adil Nemi*

Auburn Türk İslam Derneği Başkanı: *Niyazi Özdemir*

Sidney Türk İslam Derneği Başkanı: *Recep Sarı*

Redfern Türk İslam Derneği Başkanı: Mustafa Doğan

Nepean Türk İslam Derneği Başkanı: Durmuş İncesu

Türk Kadınları Yardımlaşma D. Bşk. Yard.: Aliye İbrahim

Türk Kültür Ocağı Başkanı: Filiz Yılmaz

Cabramatta İslam Derneği Başkanı: Nurettin Aydın

C) Avustralya - Türk Assambly'si Başkanı: Mustafa Peker

D) Bağımsız Dernekler:

Türk Öğretmenler Birliği Başkanı: Rifat Yaya

Müzik Derneği Başkanı: Zeki Güneri⁶¹.

Melburn'dan Kanberra'daki törene katılan 10 kişinin adları şöyledir:

Nazmi Kaya, Dursun Usta, Suha Arseven, Dr. Kemal İnan, Dinç Akal, Burhan Aydın, Selçuk Aydın, Ece Aydın, Hayrettin Doğan ve Yurdakul Demirel.

Bu kişilerin hangi dernek veya kuruluş adına Atatürk Anıtı'nın açılışı törenine katıldıkları saptanamadı.

Sidney ve Melburn'daki bazı Türk dernekleri de Kanberra Atatürk Anıtı açılışı törenine hiç katılmadılar. "Avustralya Demokratik Türk Dernekleri Federasyonu" gibi kendi kendilerine "demokratik" adını yakıştıran, çoğu sol veya aşırı sol görüşlü olan bu dernekler, Türkiye'deki 12 Eylül yönetimine cephe almışlardı. Avustralya'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nu da 12 Eylül döneminin bir bakanı olarak gördüler ve dolayısıyla onun açtığı Atatürk Anıtı'na da cephe aldılar. Oysa bu dernekler Atatürkçü olduklarını söylüyorlardı. Kendi söyledikleriyle çelişkiye düşmüş oldular.

61 KBA: T.C. Sidney Bşk.'dan Kanberra BE'ne tel. 16.4.1985

d. Atatürk Anıtı'nın Açılış Töreni

25 Nisan 1985 Perşembe sabahı, Kanberra'daki Atatürk Anıtı, Türkiye Dışişleri Bakanı *Vahit Halefoğlu* tarafından törenle açıldı. Bakanımız, program gereğince, saat dokuzda on kala Lakeside otelinden ayrıldı. Tam saat 09.00'da, Avustralya Harp Tarihi Müzesi karşısındaki Atatürk Anıtı'na geldi.

Anıtın etrafında büyük bir kalabalık birikmişti. Törende Avustralya Hükümetini Yerel Yönetimler Bakanı *Gordon Scholes* temsil ediyordu. Yeni Zelanda da Milli Savunma Bakanı *Frank O'Flynn*'ı bu tören için Kanberra'ya göndermişti. Avustralyalı Bakan, ev sahibi sıfatıyla Türkiye Dışişleri Bakanını anıtın önünde karşıladı.

Çanakkale Savaşına katılmış dört Anzak askeri de törene davet edilmişlerdi. Eski Muharıpler Bakanlığın konuklarıydılar. Avustralya'nın çeşitli eyaletlerinden gelmişlerdi. Göğüslerindeki madalyalarıyla erkenden Atatürk anıtı önünde yerlerini almışlardı. Törenin şeref konuklarıydılar. Hepsi doksanlık eski muhariplerdi. Adları, yaşları ve geldikleri eyaletler şöyleydi: Yeni Güney Galler Eyaletinden 90 yaşındaki *Jack Ryan*, Viktorya Eyaletinden 91 yaşındaki *Frank Parker*, Queensland eyaletinden 90 yaşındaki *Harry Smith* ve Tasmanya eyaletinden 94 yaşındaki *Erle Joseph*. Bu yaşlı Anzaklar, Türkiye Dışişleri Bakanına ve Türk heyetinde tanıştırdılar ve kadim dostlarımız olarak hemen bizimkilerle kaynaştılar.

Avustralya Eski Muharıpler Bakanı, Anzak Koyu'ndaki törene katılmak üzere Türkiye'ye gitmişti. Kanberrada Atatürk Anıtının açılışında yoktu. Ama Anıtın açılış törenini Eski Muharıpler Bakanlığı yürütüyordu. Bu Bakanlığın Müsteşarı *Derek Volker*, törenin protokol şefi durumundaydı. Bütün töreni o yönetiyordu. Etrafta koşuşturan öteki protokol görevlileri de aynı Bakanlığın Halka İlişkiler ve Tanıtma Dairesinin elemanlarıydı.

Türkiye, Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerini temsil eden Bakanlar ve heyetler, Atatürk Anıtının tam önünde yerlerini aldılar. Onların

henen yanında dört yaşlı Anzak bulunuyordu. Türkiye Büyükelçiliği personeli, öteki davetliler ve Avustralya Türklerini misafir etmek üzere Sidney ve Melburn'dan davet edilmiş olan otuz kişi biraz arkaya dizilmişlerdi. Onların da arkasına halk yığılmıştı. Melburn, Sidney, Wollongong, Adelaide vs. gibi uzak uzak şehirlerde oturan binlerce Türk, bu tören için Kanberra'ya koşmuştu ve sabahın erken saatlerinde Atatürk Bahçesini doldurmuştu.

Saat tam 09.00'da, töreni yöneten Protokol Şefi durumundaki *Derek Volker*'in işareti üzerine, Dışişleri Bakanımız *Vahit Halefoğlu*, ağır adımlarla Anıta doğru ilerledi. Anıtın üzerindeki mermer yazıtı ve Atatürk'ü bronz suretini örten perdenin ipini yavaş yavaş çekti, Perde, tiyatro perdesi gibi, iki yana doğru açıldı. Kırmızı mermer levha üzerindeki Atatürk'ün bronz maskı ve maskın altında Anzaklarla ilgili unutulmaz sözleri bütün güzelliğiyle ortaya çıktı.

Halefoğlu, Anıtı açtıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına, anıta bir çelenk koydu. Onu Avustralya ve Yeni Zelanda Hükümetlerini temsil eden Bakanlar izlediler. Avustralya Yerel Yönetimler Bakanı *Gordon Scholes* ve Yeni Zelanda Savunma Bakanı *Frank O'Flynn* de kendi hükümetleri adına Atatürk Anıtına çelenkler koydular. Sonra konuşmalar yapıldı. Her üç Bakan, Çanakkale Savaşları, Anzaklar ve Atatürk üzerine güzel sözler söylediler. Bu tarihi törenin ve Atatürk Anıtının dostluk ilişkilerimizdeki yerini, önemini belirttiler.

Avustralya Eski Muharipler Bakanlığının yayın organı *Vetaffairs* gazetesi, Kanberra Atatürk Anıtın açılışı haberini manşet yaptı. "*Tarihi Anma Gününde Anzaklarla Türkler Birleştiler "Eski Düşmanlar Saygıyla Anıldı"* dedi. "*1915 yılında, Gelibolu yarımadasında Anzaklarla çarpışmış olan Türk kuvvetleri anısına Kanberra'da bir anıt dikili"* diye yazdı ve Atatürk Anıtı açılışının açılış törenini anlattı.⁶²

62 "Former foes are honoured. ANZACS - TURKS UNITE IN HISTORIC REMEMBRANCE", *Vetaffairs*, May 1985

e. Vahit Halefoğlu'nun Konuşması ve Anzak Töreni

Dışışleri Bakanımız Vahit Halefoğlu, Kanberra Atatürk Anıtı'nı açarken aynen Őu konuşmayı yaptı:

"Sayın Bakan, Ekselanslar, Bayanlar ve Baylar,

"Atatürk ve Türk halkı hakkındaki güzel sözleriniz için teşekkür ederim, Sayın Bakan.

"Avustralya Hükümetinin, Federal Başkent Kanberra'nın tam Avustralya Harp Tarihi Müzesi karşısındaki bu değerli yerini "Atatürk Anıt Bahçesi" olarak adlandırma ve buraya bu anlamlı anıt dikme kararı ve ayrıca Albany'nin Prenses Royal Limanı girişine Atatürk adını vermesi Türk Hükümeti tarafından büyük takdir ve Şükranla karşılanmıştır. Anzakların ve Atatürk komutasındaki Türk müdafilerin kahramanlıkları anısına, Burley Fifiñ Gölünün kuzey kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adı verilmesini de hoşnutlukla karşıladık.

"Bugün, Anzakların Gelibolu (Yarımadası) çıkarmasının 70. yıldönümünde, Kanberra'da Atatürk Anıt Bahçesini açmakla ve bizim rahmetli büyük liderimiz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün sözleriyle, bizler, Anzak geleneğini ve Türklerle Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar arasındaki gerçek dostluğu ölümsüzleştirmiş oluyoruz. Gerçekten Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar arasında var olan ve Anzaklarla Türk savunucuların fedakarlıklarına dayanan bugünkü sağlam dostluk bizim ortak mirasımızdır.

"Sayın Bakan, kutsal Anzak Koyu toprağından alınıp yanımızda getirmiş olduğumuz bir miktar hatıra toprak örneğini bugün, Kanberra'nın kutsal yeri "Atatürk Anıt Bahçesi" ne koyacağız.

"Bugün, yaklaşık sekiz saat sonra, Gelibolu'da (yarımadasında) da buradakine benzer bir tören düzenlenecek; orada da, Avustralya ve Yeni

Zelanda heyetleri, kordiplomatik mensupları ve büyük bir kalabalık önünde, Anzaklar ve Türk sayınucuları anasına dikilmiş başka bir anıtın açılışı Türk Hükümeti tarafından yapılacak.

“Ben eminim ki, Gelibolu (yarımadası), Kanberra ve Wellington’da-ki bu anıtlar, 70 yıl önce Gelibolu’da (Çanakkale’de) cesaretle çarpışmış ve sadece kahramanlık ve yiğitlik örneği vermekle kalmayıp aynı zamanda dürüstlük, şefkat ve dostluk örneği de vermiş olan Türk, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinin ortak hatırasının maddi ve delili olarak ebediyen ayakta kalacaklardır.

“Sayın Bakan, bugün, heyetimle birlikte, 25 Nisan 1915’te Gelibolu’daki tarihi karşılaşmanın eşsiz bir sonucu olan Türk halkının gerçek dostluğunu ve içten sevgisini, Ekselansları aracılığıyla Avustralya halkına iletmekten büyük bir gurur duymaktayım.

“Teşekkür ederim.”⁶³

Kanberra Atatürk Anıtı’nın açılışı töreni, 25 Nisan 1985 Perşembe günü, saat 09.00-09.20 arasında yapıldı; yani yirmi dakika kadar sürdü.

Atatürk Anıtı’nın açılışı töreni bitince, oradan doğruca ve topluca Burley Griffin gölü kısmına gidildi. Dışişleri Bakanı **Vahit Halefoğlu**, Gölün kuzey kıyısına “*Gelibolu Kıyısı*” adı verildiğini belirten tabelanın da açılışını yaptı. Oradaki tören de onbeş dakika kadar sürdü.

Asıl Anzak Günü törenlerinin başlamasına yarım saat kadar bir zaman kalmıştı. Bakanımız, bu kısa zaman içinde, program gereğince, Avustralya eski Muharipler Birliği Genel Merkezine uğradı. Orada kendi-

63 KBA: T.C. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu’nun, 25 Nisan 1985 günü Kanberra Atatürk Anıtı’nı açarken yaptığı konuşmanın çevirisi. Konuşmanın aslı İngilizce kaleme alınmıştır ve bu çeviri tarafımdan yapılmıştır.

sine sabah çayı ikram edildi. Türk Heyeti, oradan kalkıp Anzak Günü törenine yetişti. Tören, Atatürk Anıtı ile Avustralya Harp Tarihi Müzesi arasındaki meydana yapıyordu. Mesafeler yakındı ve Bakanımız Atatürk Anıtı'ndan "Gelibolu Kıyısı"na, oradan Eski Muharıpler Birliğine, Birlik'ten de Anzak Töreni'ne beşer dakikada ulaştı.

Anzak birliklerinin 25 Nisan 1915 sabahı Arıburnu kıyısına çıkışlarının yıldönümü olarak, 1916 yılından beri her yıl büyük törenlerle anılan Anzak Günü, Avustralya'da en önemli milli gündür. O gün ve yalnız o gün bütün ülkede resmi geçit törenleri düzenlenir, Anzaklar saygıyla anılır ve Çanakkale Savaşlarının Avustralya tarihindeki eşsiz yeri önemle vurgulanır. Her yıl, Kanberra'daki Anzak Günü törenlerine yabancı misyon şefleri de davet edilir. Törende Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisine en ön sıralarda yer ayrılır. Çanakkale savaşlarının 70. yıldönümüne rastlayan 1985 yılı Anzak Günü törenlerinde, Büyükelçimizle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı **Vahit Halefoğlu** başkanlığındaki Türk heyeti de şeref konukları olarak hazır bulundular. Tören bir saat kadar sürdü ve saat 11.30'da sona erdi.

Anzak Günü'nde, başkent Kanberra'da, her yıl bir de Anzak Günü öğle yemeği düzenlenir. Bu yemek de gelenek haline gelmiştir. 300-400 kişinin katıldığı bu mükellef ziyafeti Kanberra Kulübü düzenler. Yemeğe, her yıl Kanberra'daki Türkiye Büyükelçisi, Yeni Zelanda Yüksek Komiseri de şeref konukları olarak davet edilir ve katılırlar. Yemekte, Avustralya Silahlı Kuvvetlerinden bir general veya bir amiral, Çanakkale Savaşları ve Anzaklar hakkında bir konuşma yapar. Ondan sonra Türkiye Büyükelçisi ile Yeni Zelanda Yüksek Komiseri de birer konuşma yaparlar. Türkiye Büyükelçisinin konuşması yemekte hazır bulunanlar tarafından büyük ilgiyle karşılanır ve can kulağıyla dinlenir. Çanakkale Savaşlarının 70. yıldönümünde, 25 Nisan 1985 günü verilen geleneksel Anzak Günü öğle yemeğine, Kanberra Büyükelçimizle birlikte Dışişleri Bakanımız **Vahit Halefoğlu** başkanlığındaki Türk heyeti de şeref konukları olarak katıldılar. Bu yemek de saat 15.30'da kadar sürdü.

25 Nisan 1985 günü Kanberra'daki törenler böylece tamamlanmış oldu.

f. Genel Vali ile Görüşme

26 Nisan 1985 sabahı, Dışişleri Bakanımız *Vahit Halefoğlu* Avustralya Genel Valisi *Sir Ninian Stephen* tarafından kabul edildi. Yarım saat kadar süren görüşmede Kanberra Büyükelçimiz *Şahinbaş* da hazır bulundu.

Genel Vali, Avustralya'da ilk defa bir Türk İşleri Bakanı görmekten memnun olduğunu belirtti. Avustralya halkının Türklere karşı dostluk duyguları beslediğini söyledi. Bir gün önce Kanberra'da Atatürk Anıtının açılış töreninde de Avustralya halkının Türklere karşı dostluğu gözle görülmüştü.

Dünya sorunlarını yakından izleyen Genel Vali ile görüşme, daha ziyade çeşitli dış sorunlar üzerinde görüş alış verişi biçiminde oldu. Bakanımız, Türkiye'nin, bölgesinde oynamakta olduğu rolü, İran-Irak savaşı hakkındaki politikasını, Bulgaristan Türkleri sorununu anlatmıştır.

Çok dostça bir hava içinde geçen görüşme sonunda *Vahit Halefoğlu*, Cumhurbaşkanımız *Kenan Evren* adına Genel Vali *Stepen* ve eşini 1985 yılı içinde Türkiye'yi resmen ziyarete davet etti. Cumhurbaşkanımız Avustralya halkına selam ve en halisane dileklerini ilettiler.

Genel Vali, bu davetten memnun oldu. Tarihi ve doğal güzelliklere ve büyük uygarlıklara hayran olduğunu söyledi. Cumhurbaşkanımıza teşekkür etti ve selamlarını gönderdi. Türk halkı için beslediği içten duyguları dile getirdi.⁶⁴

64 *KBA*: T.C. Kanberra BE'den Dışişlerine tel. 27.4.1985

Kanberra Atatürk Anıtı, daha açıldığı gün, Türkiye - Avustralya dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesinde rol oynamağa başladı. Bu anıtın açılışı dolayısıyla ilk defa bir Türk Dışişleri Bakanı Avustralya'yı ziyaret etti ve Kanberra'da en yüksek düzeyde temaslar ve görüşmeler yaptı. Bu olumlu gelişmeleri, Atatürk'e borçluyuz, diyebiliriz.

4. ALBANY LİMANINDA “ATATÜRK GİRİŞİ”

a. Albany'nin Çanakkale İle İlgisi

Kanberra Atatürk Anıtı'nın açıldığı gün, yani 25 Nisan 1985 tarihinde, Batı Avustralya Eyaleti'nin güney kıyısındaki Albany limanı girişine de törenle “Atatürk Girişi” (*Atatürk Entrance*) adı verildi. Avustralya'da bir yere daha “Atatürk” adını vermek için bula bula neden bu liman girişi bulunmuştu; başka yer yok muydu? Albany limanının Atatürk veya Çanakkale ile ilgisi nereden kaynaklanıyordu?

Anzakları Çanakkale'ye götüren gemiler, Batı Avustralya'nın Albany limanında toplanmışlar ve konvoy halinde buradan demir almışlar. Birçoğu bir daha hiç geri dönmeyecek olan bu Anzak askerlerinin gördükleri son Avustralya toprağı burası olmuş. Anzak koyu ve Atatürk adı konularının konuşulduğunu duyan Batı Avustralya Hükümeti, “Princess Royal Harbour” denen Albany limanı ağzına, “Atatürk Girişi” (*Atatürk Entrance*) adını vermeyi Federal Başbakan *Hawke*'a önermiş. Önerinin uygun görüldüğü ve Türk tarafına sunulacağı Burke'ye bildirilmiş. Bu konuda Batı Avustralya Başbakanına gönderilen mektubun örneğini ve Albany limanının bir haritası zamanında Kanberra Büyükelçimize vermiş. Bundan böyle bu limanının ağzına “Atatürk Girişi” deneceğini bildirilmiş.

Albany limanının yerinin biraz daha iyi kavranabilmesi için kısa bir açıklama uygun olur: Avustralya, Eyaletlerden oluşan bir Federasyondur. Pasifik Okyanusuyla Hind Okyanusu arasında yer alır ve eyaletlerin çoğu yüzlerini Pasifik'e dönmüşlerdir. Yalnız Batı Avustralya Eyaleti, Hint Okyanusuna bakar. Bu Eyalet, 2.5 milyon küsur kilometre karelik yüzölçümüyle Avustralya kıtasının yaklaşık üçte birini kapsar. Türkiye'nin üç katından geniştir. Yüzünü Hind Okyanusu'na dönmüş olduğu için de Avustralya kıtasının Avrupa'ya ve Afrika'ya en yakın eyaletidir. Avrupa'ya yük ve yolcu taşıyan gemiler, uzun yıllar, Batı Avustralya'dan demir almışlardır. Avrupa'dan kalkan gemilerin çoğu da önce Batı Avustralya'ya uğramışlar, yük ve yolcularını önce buraya boşaltmışlardır.

Böyle önemli bir coğrafi konumda olan uçsuz bucaksız Batı Avustralya eyaletinin hemen hemen tek önemli limanı Albany limanıydı. Daha sonra Fremantle gibi başka büyük limanlar da devreye sokulmuştur. Ama yaklaşık 60 yıl boyunca Batı Avustralya Eyaletinin tek önemli limanı Albany limanı olmuştur. Olağanüstü elverişli bir doğal konuma sahip olan bu liman, uzun yıllar, Avustralya ile Avrupa arasındaki yolcu ve yük taşımacılığının önemli bir bölümünü omuzlamıştır. Avrupa'dan Avustralya'ya yolculuk yapanlar, haftalarca süren deniz yolculuğundan adeta bun alıyor, Albany limanını görünce hemen kendilerini karaya atıyor ve ondan sonra Avustralya içinde gidecekleri yerlere çokçası karadan gidiyorlarmış. Avrupa'dan gelenlerin çoğunun ilk ayak bastıkları Avustralya toprağı burasıymış.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşının parlak verince, Albany limanı yeniden tarihi bir görev üstlenmiş. Avustralya'dan ve Yeni Zellanda'dan Avrupa savaşına gönderilecek asker, hayvan ve mühimmat, önce bu limanda toplanmış. Avustralya'nın dört bir yanından vagonlarla, teknelerle, günlerce ve haftalarca Albany limanına asker, hayvan, teçhizat taşınıp durmuş. Bu önemli limanın en uzak eyaletlerle de demiryolu bağlantısı

vardı. Sidney gibi, trenle beş altı günlük mesafelerdeki şehirlerden vagonlara yüklenen askerler durmadan Albany'ye sevk edilmiş. Yeni Zelanda'dan gemilere doldurulan askerler de yine oraya yollanmış ve aynı limanda toplanmış. Durmadan Albany limanına yığınak yapılmış. Kasaba olarak Albany küçük bir yerdir (1996 daki nüfusu 16.320'dir), fakat limanı yüzlerce tekneyi rahatlıkla kucaklayabilecek büyüklüktedir ve pek elverişlidir. Onun için burası, Avrupa savaşına yollanacak gemilerin buluşma yeri olmuştur.

Avustralya'da seferberlik ve asker alma 1915 yılı Ağustos ortalarında başlamış, iki buçuk ay içinde ilk birlikler Avrupa'ya sevke hazır duruma getirilmiş. 1 Kasım 1915 sabahı birinci konvoy Albany limanından demir almış ve Mısır'a doğru yollanmış. Ondan sonra bu limandan yola çıkan konvoylar birbirini izlemiş. 36 nakliye gemisiyle 3 refakat gemisinden oluşan ilk konvoyla, top tüfek tam donanımlı üç Avustralya tümeni ile iki Yeni Zelanda tümeninden başka 7843 hayvan yüklenmiş.⁶⁵ Mısır'dan Çanakkale'ye yollanacak olan Anzak askerlerinin son gördükleri Avustralya toprağı işte bu liman olmuş ve bu gidenlerin pek çoğu bir daha geri dönmemiş. Anzak askerlerinin son uğurlandıkları liman olması bakımından Albany limanının Avustralya tarihinde özel bir yeri vardır. Çanakkale savaşlarıyla Albany limanı arasındaki duygusal ilişkinin kaynağı budur ve Batı Avustralyalılar bu ilişkiyle övünmektedirler.

b. "Atatürk Girişi" Önerisi

1985 başlarında, Gelibolu yarımadasının bir yerine "Anzak Koyu" olarak adlandırılmasına karşılık Avustralya'nın bazı yerlerine de "Atatürk" adının verilmesi gündeme gelince, Batı Avustralya Hükümeti de ha-

65 C.E.W. Bean, *The Official History of Australi in the War of 1914-1918, Vol. I: The Story of Anzac*, University of Queensland Press, Queensland, Australia: 1981, p.98-99

rekete geçmiş. Albany limanının Anzaklar ve Çanakkale savaşıyla tarihi ilişkisini bir defa daha su üstüne çıkarmak ve tescil ettirmek istemiş. Batı Avustralya Başbakan Vekili 9 Ocak 1985 günü Federal Hükümete yazıyla başvurmuş ve Çanakkale’de, Anzakların karşısındaki Türk kuvvetlerinin komutanı olan Mustafa Kemal’in hatırasına, Albany limanı ağzına “Atatürk Girişi” adını vermek istediklerini bildirmiş. Federal Başbakan *Bob Hawke*, bu isteği uygun görmüş ve Batı Avustralya Başbakanı *Brian Burke*’ye şu cevabı vermiştir:

“Sayın Brian Burke,
Yasama Meclisi Üyesi
Batı Avustralya Başbakanı
PERTH, Batı Avustralya 6006

“Sayın Başbakan,

“Hükümetinizin, Kemal Atatürk’ün anısına Albany limanı girişine Atatürk Girişi adı vermek istediğini bildiren Başbakan Vekilinin mektubuna teşekkür ederim.

“Hükümetinizin bu önerisini memnuniyetle karşılıyor ve Türk makamlarına sunacağımız seçeneklere bunun da eklenmesi için gereğini yapıyorum. Sembolik anlamı dolayısıyla önerinizin Türklerin pek hoşuna gideceğinden eminim.

Ancak Hükümetinizin, Türk hükümetinin cevabına bakmaksızın, Atatürk Girişi adı verme işini sonuçlandırmak istediği anlaşılmaktadır. Türk makamlarının resmi cevaplarını aldıktan sonra bu konuda size tekrar yazacağım.

“Saygılarımla”

“(İmza) R.J.L. Hawke” 66

66 KBA: T.C. Kanberra BE’den Dışişlerine 24.1.1985 tarihli, (509) - 96-62 sayılı yazının eki.

Batı Avustralya eyaletinin güney kıyısındaki Albany limanı ağzına "Atatürk Girişi" adının verildiğini gösteren bir plaket konmasına karar verildi. Plaket metni Avustralya tarafından hazırlanıp 21 Mart 1985 günü Türkiye Büyükelçiliğine sunuldu. Büyükelçilik aynı gün telgrafla metni Ankara'nın onayına sundu. İngilizce kaleme alınmış olan metin şuydu:

**IN MEMORY OF KEMAL ATATÜRK, 1881 - 1938, FOUN-
DER AND FIRST PRESIDENT OF MODERN TURKEY, AGA-
INST WHOSE BRAVE FORCES AUSTRALIAN AND NEW ZE-
LAND TROOPS FOUGH SO GALLANTLY.**

**THIS ENTRANCE TO PRINCESS ROYAL HARBOUR,
FROM WHICH MANY OF THOSE AUSTRALIAN TROOPS SA-
ILED, IS NAMED "ATATÜRK ENTRANCE" ⁶⁷**

Türkçesi :

**GELİBOLU'DA, YİĞİT KUVVETLERİNE KARŞI AVUST-
RALYA VE YENİ ZELANDA BİRLİKLERİNİN KAHRAMANCA
SAVAŞMIŞ OLDUKLARI MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU
VE İLK CUMHURBAŞKANI KEMAL ATATÜRK (1881-1938)
ANISINA O AVUSTRALYA BİRLİKLERİNİN ÇOĞUNUN HARE-
KET ETTİKLERİ YER OLAN PRENSES ROYAL LİMANI GİRİ-
ŞİNE "ATATÜRK GİRİŞİ", ADI VERİLMİŞTİR.**

Bu plaket, Türkiye tarafından olduğu gibi kabul edildi. Yalnız İngi-
lizce olan Plaketin Türkçesi yoktur.

67 KBA: T.C. Canberra BE'den Dışişlerine tel. 21.3.1985

5. Sonrası

Avustralya'nın başkenti Kanberra'da dikilen Atatürk Anıtı, Mustafa Kemal Atatürk adını güney Pasifik'te de ebedileştirmiştir. Anıt, 25 Nisan 1985'te açıldığından beri önemli bir ziyaret yeri olmuştur. İlk defa o yıl, 10 Kasım günü, 300 kilometre uzaktaki Sydney'den ve 700 kilometre uzaktaki Melbourne'dan gelen Türklerin de katılımıyla bu anıtın önünde Atatürk'ü anma töreni düzenlenmiştir. Melbourne'da oturan şair **Mehmet Bahar** da bu törene katılmış ve orada bir ağacın altına çekilerek, o günkü duygularını dile getiren aşağıdaki şiiri yazmıştır:

Kanberra'da 10 Kasım

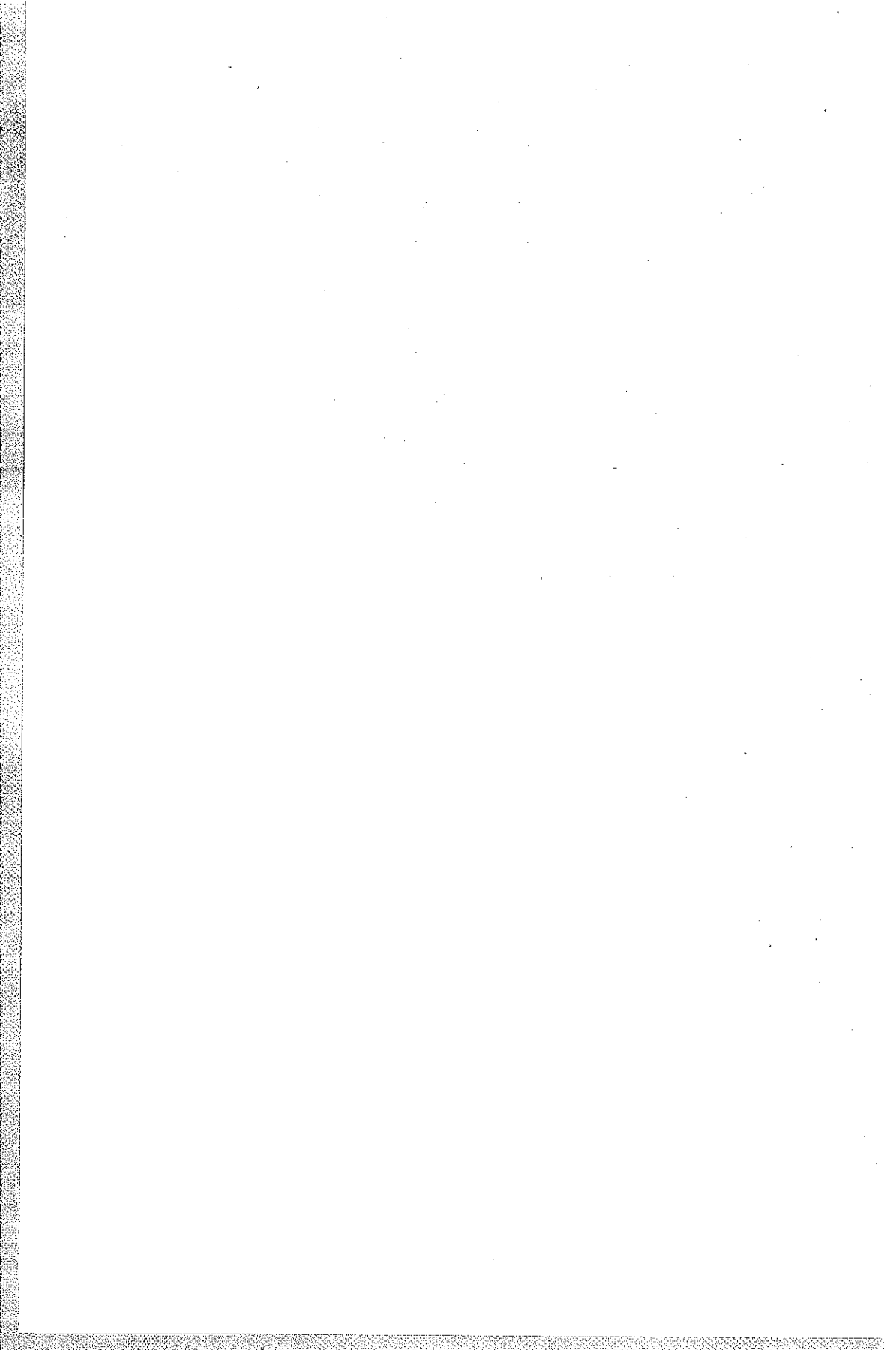
Atatürk'üm... Büyük Paşam, birazcık kalk,
Sürü sürü, bayrak bayrak, sana geldik, bak
Yaşlı genci, çoluk çocuk, her yaşta halk
Kıbrıs'tan, Rumeli'den, Bulgaristan'dan,
Anavatan'dan, İstanbul'dan, Samsun'dan.

Büyük Atam, Atatürk'üm, birazcık kalk,
Anıtını, Zellanda'ya, Avustralya'ya diktik bak
Arzun üzere "Yurtta sulh, cihanda sulh" yaparak
Taze çıkmış gibi Çanakkale'den savaştan,
Sana geldik Erzurum'dan, Ankara'dan, Maraş'tan.

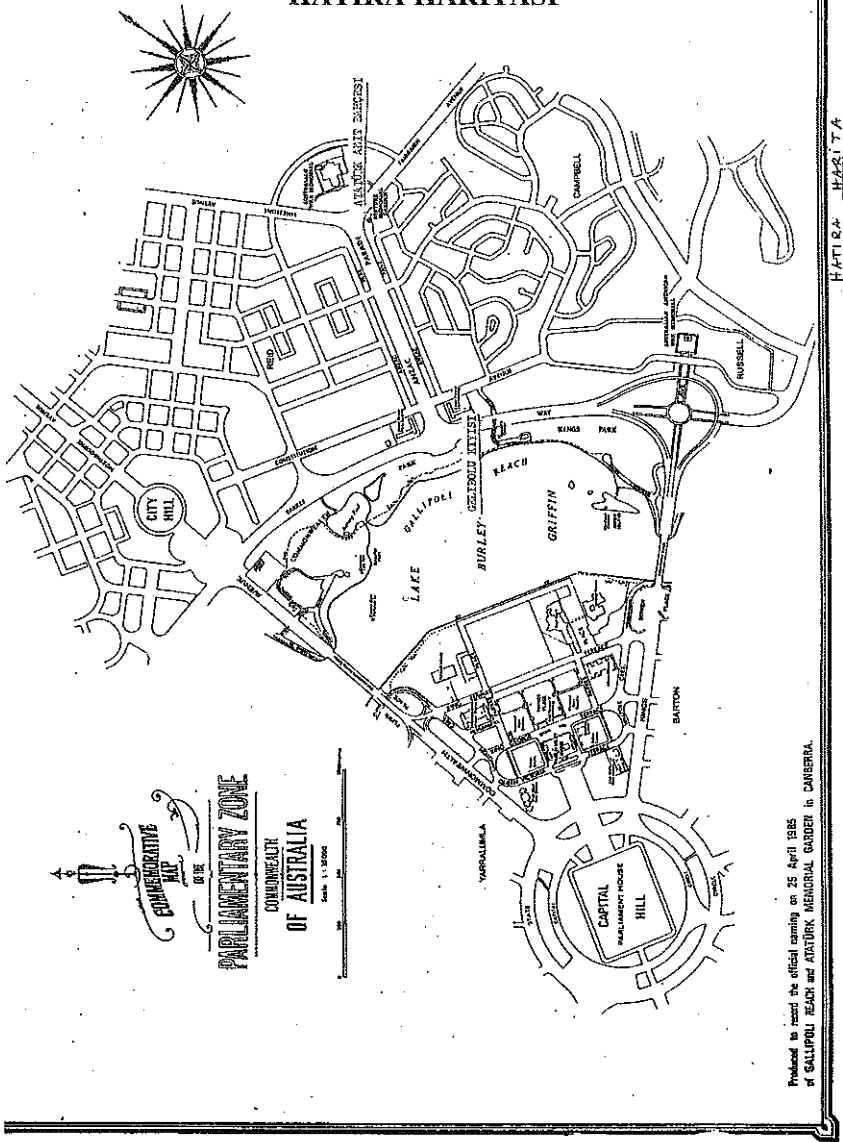
Dünyanın neresinde olsak, bağılıyız sana
And içtik; bir daha düşman giremez vatana,
Çelenkler, çiçekler azdır Yüce Anıtına
Birazcık kalk, yediden yetmişe geldik bak,
Dalgaları Kanberra'da Ay-yıldızlık bayrak.⁶⁸

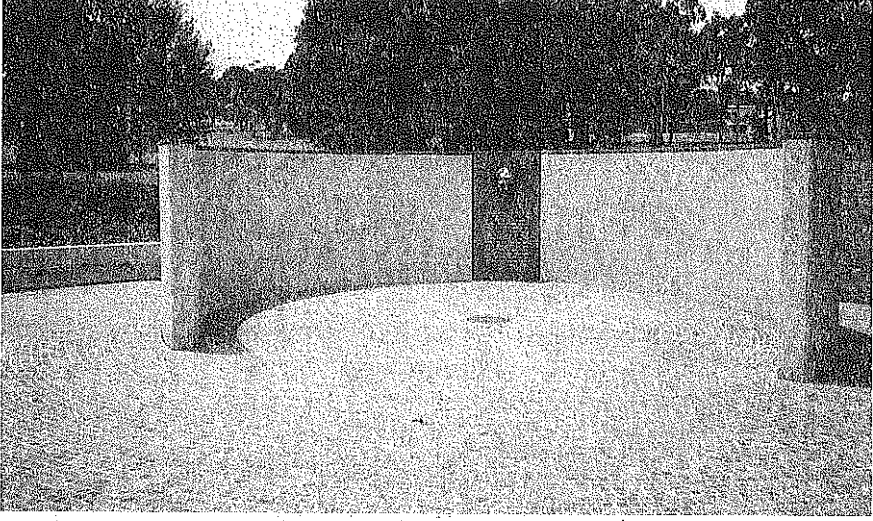
Oradaki bu heyecan o gün bu gündür devam eder ve ay-yıldızlı bay-
rağımız Kanberra'daki Atatürk anıtında dalgaları durur.

68 Bkz. Bilâl N. Şimşir, Avustralya Türk Edebiyatı Antolojisi. AKM yayını. Ankara
1997, C. I, s. 217.

AVUSTRALYA 'NIN BAŞKENTİ KAMBERRA'DA ATATÜRK ANITI BAHÇESİ VE
GELİBOLU (ÇANAKKALE) KIYISI ADLARININ
RESMEN VERİLİŞİ DOLAYISIYLA HAZIRLANAN VE ATATÜRK ANITI'NI,
ATATÜRK HATIRA BAHÇESİNİ VE GELİBOLU KIYISINI GÖSTEREN
HATIRA HARİTASI

*Avustralya'nın başkenti Kanberra'da ATATÜRK ANITI
(Açılışı 25 Nisan 1985)*

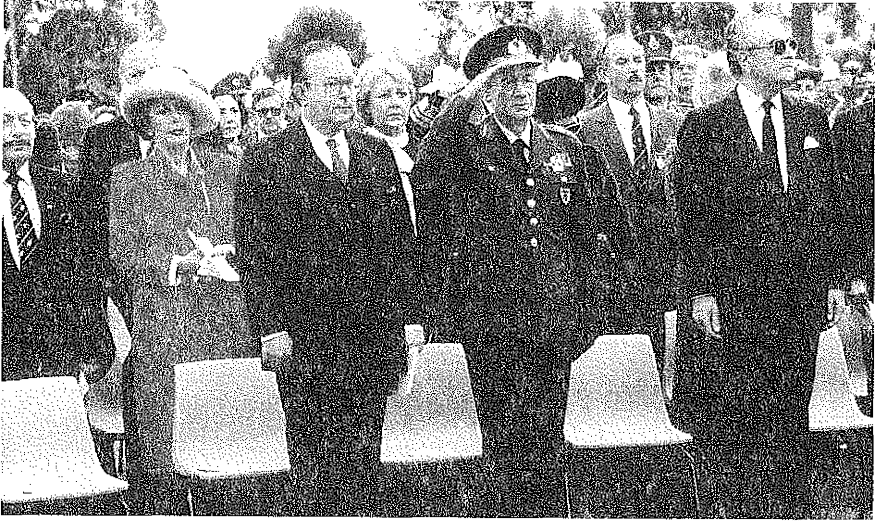
*Ataturk Anıtı'na konan Anadolı toprağının
konduğu yeri gösteren plaket.*

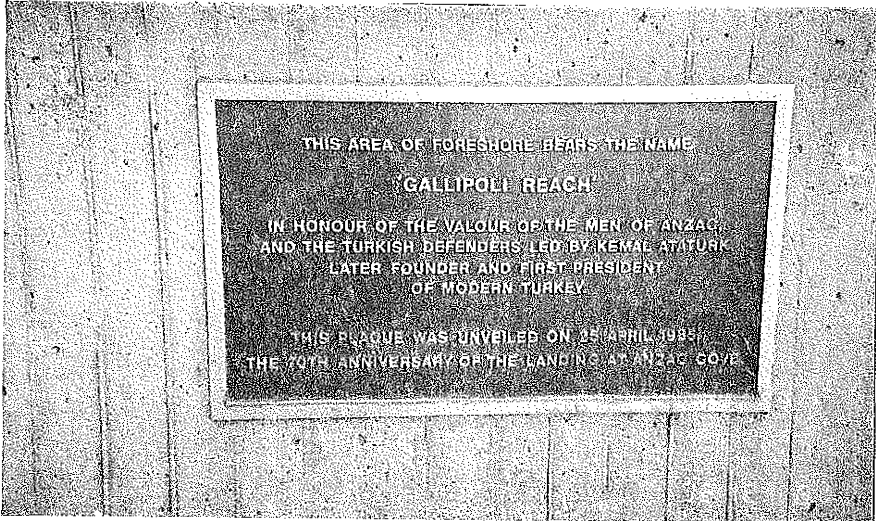
Dışışleri Bakanı Vahit HALEFOĞLU Kanberra Atatürk Anıtı'nın açılış konuŐmasını yaparken. (25 Nisan 1985)

Dışışleri Bakanı Vahit Halefođu Atatürk Anıtı'na Arıburnu toprağı ve elenk koyarken.

Kanberra Atatürk Anıtı'nın açılışına katılan Türk heyeti. Sağdan; Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, MGK Genel Sekreter Yrd. Korgeneral Mustafa Odaman ve Dışişleri Genel Müdür Yardımcılarından Elçi Güner Öztekin.

Başkent Canberra'nın ortasındaki göl kıyısına "Gelibolu Kıyısı" adının verildiğini gösteren ve Atatürk'ün adını zikreden plaket.

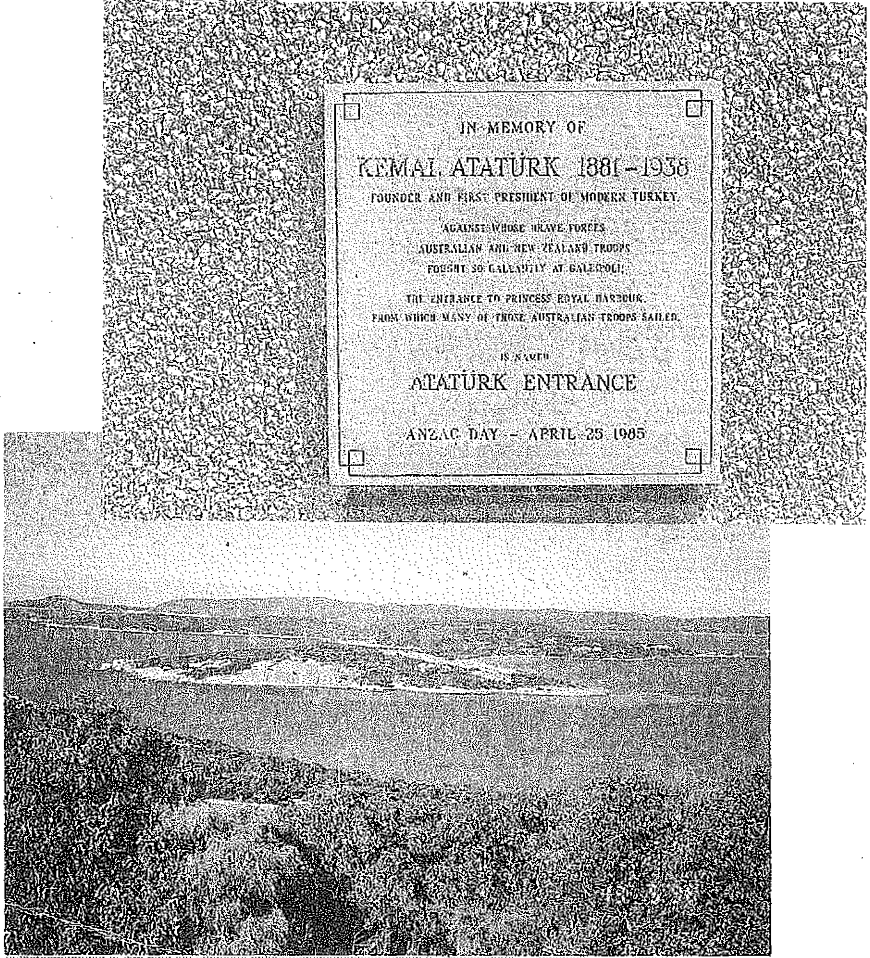
*Başkent Kanberra'da
Atatürk Anıt Bahçesi adının levhası.*

*Kanberra Atatürk Anıt Bahçesi'nde
İngilizce ve Türkçe yazıt.*

ATATURK CHANNEL

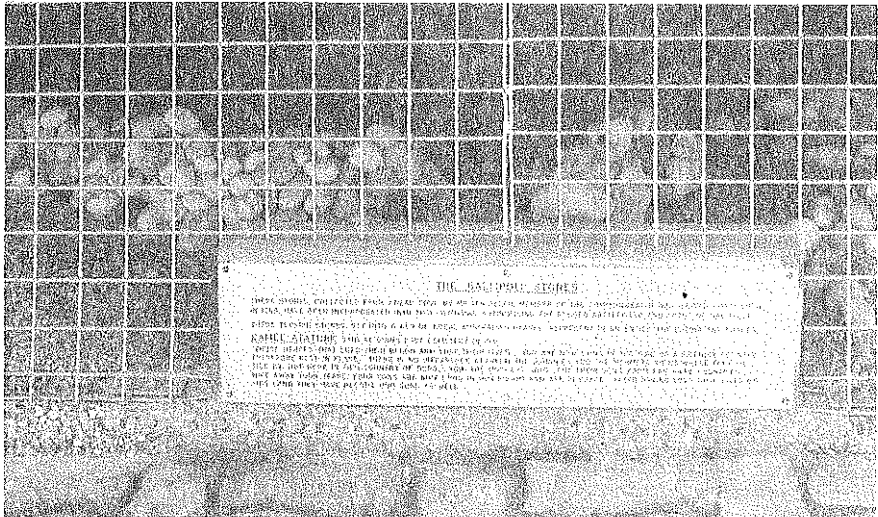
Part of entrance to Princess Royal Harbour. Memorial to Kemal Pasha, Commander (under the German strategist von Liman) of Turkish troops fighting Australians at Gallipoli, went on to become the first president of republican Turkey. He gave himself the surname Ataturk, freely translated as "Father of Turks". The name was applied to Albany by the Hawke Federal Australian Government.

Batu Avustralya'nın Albany Limanı ağzında "Atatürk Girişi" plaketi.

*Avustralya'nın Queensland Eyaleti
merkezi Brisbane şehrinde, Gelibolu Çeşmesi (Fıskiyesi)*

*Brisbane'deki "Gelibolu (Çanakkale) Çeşmesi'nin altında Arıburnu'ndan
getirilmiş taşlar ve Atatürk'ün Anzakar hakkındaki sözlerini içeren levha.*

ÖZET

Çanakkale Muharebeleri'nde şehit düşen Türk ve Anzak askerlerinin anısını yaşatmak için, iki ülke arasındaki görüşmeler sonucu, Avustralya'da bir Atatürk Anıtı açılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Atatürk Anıt Bahçesi, Atatürk Kıyısı, Atatürk Girişi adı altında Avustralya'da bazı yerlerin adı değiştirilmiştir. Tarihte ilk defa bir savaş iki ülke arasında dostluk bağının kurulmasına sebep olmuştur. Atatürk Anıtı ile ilgili olan bu makalede, Anzaklar'ın ve Türk tarafının önerileri, yapılan görüşmeler, anıtların dikilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Anzaklar, Gelibolu, Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

It is decided that the Atatürk Monument will be opened as a result of negotiations of two countries, in Australia. To survive for the memory of Turkish and Anzac soldiers whose died in the Dardanelles Battles In addition, the name of some regions are changed into Atatürk Memorial Garden, Atatürk Foreshore, Atatürk Entrance. In the history for the first time, the war caused the friendship between the two countries. In this article related in Ataturk monument, the proposals of Anzacs and Turkish parties, negotiations, monuments, the relations between the two countries are described.

Key Words: Dardanelles, Anzacs, Gallipoli, Mustafa Kemal Atatürk, I. World War.